

633

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

**Ҳ.Ҳамидов, И.Шодмонқулов,
Ф.Эрназаров**

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ

**фанидан талабалар мустақил ишини
ташқил этиш юзасидан услубий қўлланма**

Тошкент – 2007

8,3

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

«Ўзбекистон тарихи» кафедраси

*Ҳожиякбар Ҳамидов
Исмоил Шодмонкулов
Файзулло Эрназаров*

«Ўзбекистон тарихи»

*фанидан талабалар мустақил ишини
ташқил этиш юзасидан услубий қўлланма*

Тошкент – 2007

Ушбу услубий қўлланма «Ўзбекистон тарихи»нинг айрим мавзулари бўйича мустақил иш тайёрлашнинг ўзига хос услуб ва йўналишларини ёритишга бағишланган бўлиб, унда талабалар бу ишни бажаришда асосан қайси жиҳатларга ўз эътибори ва диққатларини қаратишлари зарурлиги тўғрисида тавсия ва маслаҳатлар берилган. Айни вақтда қўлланмада талабаларнинг мустақил иш тайёрлаш жараёнларида эътибор беришлари керак бўлган сўнгги давр талаб ва эҳтиёжларини ҳам қўрсатиш алоҳида назарда тутилган.

Услубий қўлланма профессор – ўқитувчилар ва талабаларга мўлжалланган.

Услубий қўлланма ТДИУ «Ўқув – услубий» кенгашининг 2007 йил 17 январда бўлиб ўтган йиғилишида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган (13 – сонли баённома).

Масъул муҳаррир: т.ф.д., проф. Қ.Эргашев

Тузувчилар: проф. Ҳ.Ҳамидов
доц., т.ф.н. И.Шодмонкулов
т.ф.н. Ф.Эрназаров

Тақризчилар: т.ф.д., проф. Қ.Усмонов
т.ф.н. доц. Н.Эргашев

Муқаддима

Талабаларнинг мустақил иш тайёрлашларини ташкил этишга бағишланган ушбу услубий қўлланма Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343—сонли қарорига ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта Махсус Таълим Вазирлигининг 2005 йил 21 феврал 34—сонли буйруғи билан тасдиқланган «Талаба мустақил ишини ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартиби тўғрисида Намунавий Низом»и талаблари асосида тайёрланди.

Барчага аёнки, талабаларни мустақил иш тайёрлашга ўргатиш услуби ҳамма босқичдаги ўқув масканлари ўқитиш жараёнлари, жумладан, «Ўзбекистон тарихи»ни ўқитиш, ўргатиш ҳамда талабалар билимини ошириш, уларнинг дунёқарашини юксалтириш, қолаверса, мустақил ижодий ишлашга ўргатишда муҳим восита бўлиб, маъруза машғулоти ва амалий машғулотлардан сўнг III ўринда туради. Ушбу услубий қўлланма ҳам ана шу нуқтан назардан тайёрланди.

Қўлланмада Ватанимиз тарихига доир мавзуларнинг айримлари бўйича мустақил иш тайёрлашни ташкил қилиш масалалари ҳақида зарур тавсиялар, услубий маслаҳатлар баён этилади. Мустақил ишни назорат қилиш ва баҳолаш илмий раҳбарни, яъни, ўша фан педагогининг тўғридан — тўғри вазифаси бўлгани учун масаланинг бу қисмини ёритишни ўз вазифамиз, деб билмадик.

Услубий қўлланмада талабалар тайёрлаши мумкин бўлган мавзулардан намуналар берилар экан, ҳар бир мавзу бўйича, аввало, тахминий режа, уни тайёрлашда талаба фойдаланиши мумкин бўлган аввалги ва сўнгги йилларда нашр этилган адабиётлар ва манбалар рўйхати, қолаверса, режадаги ҳар бир масала ечимини ёритишда қайси ҳолатлар ҳамда воқеаларга кўпроқ урғу бериш зарурлиги каби услубий кўрсатмалар ва йўналишлар баён этилди.

Шунингдек, услубий қўлланмада кўрсатилган мавзуларга тегишли ҳар бир саволга талабаларга ёрдам сифатида қисқача баъзи маълумотларни беришни жоиз, деб топдик. Қўлланмага муаллифлар томонидан аввалги йилларда нашр қилинган ушбу масаладаги мавзулар ҳам киритилди ва улар ҳам сўнгги йилларда нашр қилинган адабиётлар, мақолалар материаллари ҳамда янги адабиётлар рўйхати билан тўлдирилди.

Ушбу услубий қўлланма «Ўзбекистон тарихи»дан мустақил иш тайёрлашда нафақат талабаларга, балки бу ишни ташкил қилиб назорат қиладиган педагогларга ҳам фойда бериши мумкин.

Илова

Мустақил иш тайёрлашда талабалар олдидаги вазифалар қуйидагилардир:

– берилган мавзуга доир билимларни мустақил тарзда пухта ўзлаштириш:

– керакли маълумотларни излаб топиш учун қулай усул ва воситаларни аниқлаб олиш:

– ахборот манбалари ва манзилларидан самарали фойдаланиш:

– анъанавий ўқув ва илмий адабиётлар ҳамда меъёрий ҳужжатлар билан ишлаш:

– электрон ўқув, илмий адабиётлар ва маълумотлар масканида изланиш:

– интернет тармоғидаги мавзуга доир материаллардан фойдаланиш:

– берилган топшириқнинг оқилона ечимини аниқлаш:

– маълумотлар базасини таҳлил этиш:

– топшириқни бажаришда тизимли ва ижодий ёндашиш:

– тайёрланган ишни ўқитувчи ва талабалар даврасида ҳимоя қилиш:

– бошқа талабаларда ҳам ўқув, илмий – тадқиқот ва амалий ишлар бўйича мустақил кўникмаларни шакллантиришда кумаклашиш:

– талаба шахсини баркамол ривожлантиришда мустақил иш тайёрлашнинг аҳамиятини тушуниб етиш:

I Мустақил иш мавзуси:

«Ўзбекистон тарихи» фапи, манбалари, назарий — услубий
асослари ва уни ўрганишнинг аҳамияти

Ўзбек халқи, аجدодларимизнинг асрий орзу — ниятлари бўлмиш миллий истиқлолга эришувимиз барча жабҳаларда мустақил яшашга, меҳнат қилишга, ижод билан шугулланишга беқиёс имкониятлар яратди. Лекин тарихимизга назар ташласак, бу бебаҳо неъмат минглаб инсонларнинг бу йўлда жонларини тикиши эвазига рўй берганига янада ишонч ҳосил қиламиз. Бу дегани, демак, жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси мустақиллик неъматини авайлаб — асрашга, мустаҳкамлашга ҳамда уни қўшни мамлакатлар орасида обрў — эътиборини оширишга астойдил ҳисса қўшиб бориши керак.

Истиқлол берган кўпгина неъматлар қаторида илм — фан соҳасида, хусусан, юртимиз, ўлкамиз тарихини астойдил, ҳолисона, синчиклаб ўрганиш соҳасида, уни халқимизнинг барча қатламлари, жумладан, келажагимиз бўлмиш талаба ёшлар эътиборига кенг ҳавола қилиш имкониятлари ҳам вужудга келди. Шунингдек, Шўролар даврида тарихимизнинг сохталаштирилган, бузиб талқин қилинган қирраларининг ҳақиқий томонларини ёритиш шароитлари ҳам пайдо бўлди. Мустақиллик йилларида ушбу йўналишда талайгина ижобий ишлар амалга оширилиши билан бирга, ҳали бу соҳада амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар ҳам кўп. Халқимиз дунёкарашида миллий ўзлигини англаш, миллий онг, фахр-ғурур тушунчаларининг шакллантиришда тарихимизни ўрганишнинг аҳамияти чексиз.

Шу туфайли, хусусан, талаба ёшларимизга тарихини ўқитиш, ўрганишнинг муҳим томонларидан бири — мустақил иш

тайёрлаш вазифаси берилар экан, қуйида биз «Ўзбекистон тарихи» фани, манбалари, назарий—услубий асослари ва уни ўрганишнинг аҳамияти» мавзусида мустақил иш тайёрлашнинг айрим йўл—йўриқларини баён этишга ҳаракат қилдик. Ишни қуйидаги режа асосида тайёрлашни тавсия этамиз:

Режа:

I. Кириш:

II. Асосий қисм:

1. Ўзбекистон тарихи—фан сифатида. Уни даврлаштириш.
2. Ўзбекистон тарихини ўқитишнинг назарий—услубий ва манбавий асослари.
3. Баркамол авлодни шакллантиришда тарихимизни ўрганишнинг аҳамияти.

III. Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Мустақил иш тайёрлашга киришилار экан, талаба ушбу услубий қўлланманинг муқаддимасида берилган талабалар вазифалари билан, албатта, танишиб чиқишлари керак, деб ҳисоблаймиз. Талаба мавзуга доир барча мўлжалланган маълумотларни тўплагандан сўнггина ишга киришгани маъқул. Бу ишни илк бора бажараётган талаба турли қийинчилик ва муаммоларга дуч келиши мумкин. Бундай ҳолатда ўз илмий раҳбарининг маслаҳат ва йўл—йўриқларидан ҳам фойдала—нишнинг тавсия этамиз.

Шунингдек, талаба иш баёни давомида қайси адабиёт ва манбалардаги қайси маълумотлардан фойдаланадиган бўлса,

варақнинг пастки қисмида, ўша манбадан кўчирма (иқтибос) келтирса, тайёрлаётган мустақил иш янада ишончлироқ бўлади.

Ушбу мустақил ишни тайёрлашда талабага қўлланма муқаддимасида тавсия этилган электрон ўқув, интернет тармоғи кабилардан ташқари қуйидаги адабиётлардан ҳам фойдаланишларини таклиф этамиз.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т. «Ўзбекистон», 1998.
2. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилишдир. — Т. «Ўзбекистон», 2005.
3. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. — Т. «Ўзбекистон», 2005.
4. Каримов И.А. «Ийнсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари — энг олий қадрият». Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллиги тантанасидаги нутқ, 2005 й. 8 декабр. «Халқ сўзи» газетаси.
5. Каримов.Ш. Шамсуддинов Р. Ватан тарихи 1 жилд. — Т. «Ўқитувчи», 1997.
6. Асқаров А. Ўзбекистон тарихи (энг қадимги даврлардан эрамининг V асригача) — Т. «Ўқитувчи», 1994
7. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т. «Ўзбекистон», 1992.
8. Эргашев Қ.У. Ўзбекистонда халқ таълимининг ривож тарихи. — Т. «Ўқитувчи», 1998.

9. Эргашев Қ.У. Ўзбекистон тарихидан маъруза ўтиш бўйича услубий қўлланма. — Т.: ТДИУ, 2 жилд, 2005.

10. Ўзбекистон тарихи. (проф. Р.Х.Муртазаева таҳрири остида) — Т. Университет, 2003.

11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. — Т.: «Шарқ» давлат илмий нашриёти, 10 жилд, 2005.

Мўлжалланган режанинг кириш қисмига доир фикрлар баёнида талаба, аввало, «Ўзбекистон тарихи» фани ўқитилиши жараёнининг Шўролар давридаги аҳволига, уни ўқитишнинг чекланганлик томонларига доир маълумотлар беришини тавсия этамиз. Чунки, ўша даврларда ҳукм сурган руслаштириш сиёсати таркибий қисми бўлиш — маданиятимизнинг, илм — фаннинг ва бошқа барча жабҳаларнинг тарихини ўқитиш ҳам турли усуллар ва йўллар, сохта шиорлар билан тор доирада амалга оширилганининг ҳам баён этилиши мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, бу ҳолат мустақиллик йилларида тарихимизга муносабатдаги ижобий ўзгаришлар билан қиёслаш учун ҳам зарурдир. Шунингдек, кириш қисмида талаба мустақилликка эришганимиздан сўнг ҳам Ватанимиз тарихини ўқишини кенг миқёсда ўқитиш масаласига аввалги тузум руҳида бўлган айрим миллий олимларнинг маълум даражада қарши бўлганлиги ҳамда улар тарихимизни жаҳон халқлари тарихи таркибида ўқитиш керак, деган турли ноилғор фикрлари ҳақида ҳам тўхталиб ўтса мақсадга мувофиқ бўлади.

Кириш қисмининг сўнггида тарихимизни янада кенг, ҳолисона, синчиклаб ўрганиш ва уни халқимиз, фарзандларимиз эътиборига кераклича, тўлиқ ҳавола этиш мустақиллик туфайлигина амалга оширилганини алоҳида таъкидлаб ўтилишини тавсия этамиз.

Режанинг асосий қисмидаги 1 масалага доир маълумотларни ёритиб беришда талаба, аввало, тарих сузинини маъноси — мазмуни ҳақида, шунингдек, тарихни урганишининг инсон ҳаётидаги ўрни ҳақида зарур фикрларни баён этиши керак бўлади. Талаба ҳар бир миллат, жумладан, Ўзбекистонда яшовчи халқлар, хусусан, ўзбек миллати ҳам ўз келиб чиқиш тарихига эга эканлиги, қолаверса, ҳозирги ҳаёт, ундаги барча турдаги жараёнлар ўтмишда, тарихда ўтган аجدодлар ҳаётидаги жараёнларнинг бевосита давоми эканлиги ҳақида кенгроқ тўхталиб ўтса ишнинг мазмуни ортади. Сўнгра «Ўзбекистон тарихи»ни алоҳида, мустақил фан эканлигини асослаш учун керак фикрларни, яъни, бу фан нимани ўргатади, бу ўрганишнинг таркибида қандай воқеалар баёни ётади, юртимиз ўтмишида қандай даражадаги инсонлар яшаб ўтган, улар келажак авлод учун қайдай ишлар қилган, қандай мерос қолдирганлиги ҳақидаги фикрларни, қолаверса, аجدодларимиз ўз бошидан қай даражадаги босқинлар, уруш жараёнларини кечиргани ҳақидаги маълумотларни ҳам кенгроқ миқёсда келтириши керак.

Ушбу масалани ёритишда талаба инсоннинг қиёвлик қони тўкилган ҳудудни, яъни, ўзи туғилган Ватанини унинг учун ниҳоятда муқаддас, азизлиги ва бошқа талайгина шу ҳақдаги хусусиятлар ҳақидаги маълумотларни ҳам берса иш янада аҳамиятли чиқади. Хусусан, ушбу фикрлар баёнида Президент И.А.Каримовнинг «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асаридан қолаверса, яна бошқа ўтмиш мутафаккирларининг Ватан таърифни ҳақидаги фикрларидан кучирма келтириши тавсия этилади. Талаба режанинг ушбу масаласини ёритар экан

«Ўзбекистон тарихи» фанини кенг урганиш, ушбу соҳадаги аввал маълум бўлмаган ёки эълон қилинишига рухсат берилмаган маълумот ва манбалар устида кенг миқёсда олиб борилаётган илмий—тадқиқот ишлари, изланишлар ва бу фан юртимизда барча босқичдаги ўқув юртларида, яъни, оддий мактабдан то олий академияларгача босқичда ўқитилиши, асосан, мустақиллигимиз даврида йўлга қўйилганлиги ҳақида ҳам алоҳида тўхталиб ўтиши керак бўлади.

Шу фикрлар баёнидан сўнг талаба «Ўзбекистон тарихи» фанини урганиш жараёнида, асосан, қайси даврларга бўлиб урганилиши ҳақидаги маълумотни бериши керак бўлади. Бу уринда талабага муаллифлар Ш.Каримов ва Р.Шамсуддиновлар нашр эттирган «Ватан тарихи» китобининг (дарслик) I жилди 10—бетдаги маълумотдан фойдаланишни маслаҳат берамиз.

Юқоридаги барча маълумотлар баёнидан сўнг талаба биринчи масалага хулосавий фикрлар билан якун ясаши мумкин ва режанинг иккинчи масаласини ёритишга ўтиши лозим.

Режадаги II масалада, асосан, талаба Ўзбекистон тарихини ўқитишни назарий—услубий ҳамда манбавий асосларига доир маълумотлар билан синчиклаб танишиб, ўзи чуқур тушунган ҳолда, баён этишга киришади. Шуни таъкидлаш жоизки, Шўролар даврида тарихимизни ўқитишда ҳукмрон қонун қўриқчи таъсир ва назорат остида ўқитиш ҳолати ҳукм сурган. Қолаверса, Ўрта Осиё жумҳуриятлари, хусусан, Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишга жуда кам эътибор ва соатлар ажратилиши билан бирга ўтмишимизнинг кўпгина тарихий жараёнлари бузиб кўрсатилиб, ноҳолис

талқин қилиб келинган Талаба ана шу фикрларни бир оз мисоллар билан кенгайтириб баён этиб берса, мустақил иш янада мазмунли бўлади. Масалан: Хонликлар давридаги узига хос юксалишлар, чоризмнинг Ўрта Осиёни зуравонлик босқинчилик асосида босиб олиши, «Босмачилик» ҳаракатлари таърифи ҳақидаги сохталаштирилган жараёнларни қисқача ёритиш мумкин. Сўнг талаба мустақиллик даврида тарихимизнинг қандай назарий йўналишда ўқитилаётгани ҳақида, шунингдек, "Ўзбекистон тарихи"ни ўқитишнинг қайси усуллари қўлланилаётгани ҳақидаги тушунчаларни ёритиб бериши лозим.

Сўнгра талаба тарихимизни ўқитишда асосий, муҳим манбалар ҳақидаги маълумотларни баён этишга киришар экан, аввало, шўролар даврида бу масалада қандай ҳолат ҳукмрон эди, қайси манбалар у даврда асос қилиб олинган эди ва мустақиллик йилларида қандай манбаларга суяниб ўқитилаётганлигини тўлиқ ёритиб беришга эътибор бериши зарур. Масалан: Мустақиллик йилларида, энг аввало, муҳим манба — «Авесто» муқаддас китоби, сўнгра мутафаккир аجدодларимиз яратиб кетган бебаҳо маънавий — моддий меросларнинг қиммати, аҳамияти ҳақида маълумот беришдан бошлаган маъқул, деб ҳисоблаймиз. Сўнгра кейинги зарур бўлган манбалар ҳақида албатта тўхталиб ўтиш керак.

Режанинг III масаласини ёритишда талаба янада алоҳида эътибор берадиган томонларидан бири шуки, аввало, у тарихимизни ўрганишни инсон ҳаётида, умуман, кундалик турмушнинг барча жабҳаларида қандай ибратли, тарбиявий, илмий аҳамияти борлигини, хусусан, ёшлар тарбиясида, уларни келажакда ҳар томонлама етук, мукамал инсон бўлиб

етишишида, ота — онага, Ватанига, элига астойдил, фидоний хизмат қиладиган, барча инсоний, эзгу фазилатларни ўзида мўжассам қиладиган даражада бўлишида қандай аҳамиятга эга эканлигини, аввало, ўзи чуқур ўзлаштириб, ўзида хис қила олиши, сўнгра эса уни баён этишига киришиши керак, деб ҳисоблаймиз. Чунки, айниқса, ўтмишда минг — минглаб берилган қурбонлар эвазига қўлга киритилган мустақиллигимизни, ушбу мустақил давлатни келажаги, истиқболи, албатта, ана шу баркамол етук инсонлар қўлида бўлиши ва унинг тақдирини фақат шулар ҳал қилиши аниқлиги барчамизга аён экан, талаба ушбу ҳолатларга ниҳоятда жиддий ёндашиб, уни маҳорат билан ёритиб бериши шарт, деб ҳисоблаймиз.

Юқоридагилар баёнидан сўнг режанинг асосий қисми масалалари тутаган, деб ҳисоблаш мумкин. Сўнг талаба ишнинг ҳулоса қисмида ҳар уччала масаланинг туб моҳият — мақсадларини қисқача умумлаштирилган фикрлар билан ишга якуни ясаши керак. Мустақил ишни қўйилган талаблар асосида тайёрлаган талаба уни, аввало, қўлёзма шаклида ўз илмий раҳбари назаридан ўтказиб олишини ҳам тавсия этамиз ва бу эса ишнинг янада пишиқроқ бўлишига омил бўлади. Шунинг эслатиб ўтаёмиз — ки, мустақил иш якунлангандан сўнг талаба ушбу ишни тайёрлашда фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхатини алоҳида, сўнги варақда кўрсатиши керак.

II Мустақил иш мавзуси:

«Авесто» муқаддас китоби — муҳим тарихий манба

Ер юзидаги энг қадимий динлардан бири Зардуштийлик (яъни, оташпарастлик, зороастризм) дини ҳисобланади. Унинг муқаддас китоби номи «Авесто» бўлиб, луғавий маъноси «Асосий матн» ёки «Қонунлар китоби» демакдир. Ана шу қимматли манбадаги маълумотлар ҳам Ўзбекистон ҳудудида яшаб ўтган халқлар дунёнинг энг қадимги халқлардан бири эканлигини исботлайди. Бу китобда Марказий Осиё, жумладан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган барча туркий халқлар, форсий, озарбайжон, афғон ва бошқа халқларнинг қадимий даврлардаги ижтимоий — иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам тўғрисидаги тасаввурлари, урф — одат ва расм — русумлари, маънавий маданиятлари ўз аксини топганки, шу туфайли ҳам ушбу манба нафақат тарих фани учун, балки ўлкашунослик, география, адабиёт тарихи фанлари учун ҳам ниҳоятда қимматли ҳисобланади.

Ушбу мавзу бўйича мустақил иш тайёрлаш керак бўлган талабага биз қуйидаги иш режасини таклиф қиламиз. Талаба, унинг саволларини, жумлаларини ўзгартириш ҳуқуқига эга ва жавоблар ҳам шу ўзгартиришларга мос келиши кераклигини унутмасин.

Режа:

1. Қадимги Хоразм — «Авесто» ватани. Зардуштийлик дини пайдо бўлган ҳудуд ҳақида мунозаралар.

2. «Авесто»да зардуштийлик дини тамойиллари ва қонун — қоидаларининг асослаб берилганлиги.

3. «Авесто»да қадимги аجدодларимизнинг бошқарув тизими, ижтимоий турмуши ва маданий ҳаётига оид маълумотлар.

4. «Авесто»нинг Марказий Осиё ва бошқа ҳудудлар бўйлаб тарқалиши ва унинг қадимги халқлар маънавий ҳаётига таъсири.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат қилсин. – Т.: «Ўзбекистон», 1998 й.

2. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005 й.

3. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. – Т.: «Ўзбекистон», 2005 й.

4. Сағдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. – Т.: «Ўқитувчи», 1996 й.

5. Жураев У. Саиджанов И. Дулис динлари тарихи. – Т. «Шарқ», 1998 й.

6. Каримов Т. Муқаддас «Авесто» изидан. – Т. «Чулпон», 2000 й.

7. Каримов Ш. Шамсуддинов Р. Ватан тарихи. 1 жилд. – Т. «Ўзбекистон», 1997 й.

8. Ўзбекистон тарихи. (проф. Р.Х.Муртазаева таҳрири остида). – Т. «Университет», 2003 й.

9. Ўзбекистон тарихидан маъруза матилари. — Т. ТДИУ, 2005 й.

10. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари энг олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллиги тантанасидаги нутқ. «Халқ сўзи» газетаси, 2005 й. 8 декабр.

11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. — Т.: «Шарқ» Давлат илмий нашриёти, 1—жилд, 2000 й.

Ушбу мустақил ишни ёзишни бошлар экан, талаба режанинг биринчи масаласини ёритишда, аввало, «Авесто» тарихий китобида тилга олинган жой номлари ва уларнинг луғавий маъноларини синчиклаб, тушуниб олиши керак. Чунки ўша фикрлар орқали талаба «Авесто»нинг вужудга келган ватани айнан бизнинг юртимиз, хусусан, Хоразм диёрп эканлигини асослаб бериши керак бўлади. Айни вақтда талаба, бу манбанинг ватани ҳақидаги турли олимлар мунозаралари сабабини ҳам объектив ёритиб беришига тўғри келади. Чунки зардуштийлик динининг асосчиси Зардушт Хоразмда туғилган бўлиб, шу ерда ушбу динга асос солганлиги, турли қаршиликларга дуч келгани ҳамда ён қўшни бўлмиш Эрон давлатига бориб, бу диннинг кенг тарқатишга эришганини аниқ мисоллар, воқеалар асосида ҳолисона ёритиб бериши зарур.

Режанинг II масаласини ёритиб беришда талаба, асосан, «Авесто» муқаддас китобида ушбу диннинг асосий тамойиллари, қонун қондалари ҳақидаги маълумотлардан келтиришга ҳаракат қилиши керак.

Унда, айниқса, унга хос тартиб — интизом ишлаб чиқилгани ва унга итоат этиш шаръий қилиб қуйилгани.

ҳамда аجدодларимиз ўз динига жуда содиқ бўлиб, уни муқаддас , деб билиб, авайлаб—асраганликларини кўрсатиб берилиши керак. Шунингдек, жорий қилинган тартиб қоидалар ёшлиқдан болаларга сингдириб борилишини одат тусига кириб қолганини ушбу қоида тамойилларидан бири эканлигини таъкидлаш лозим бўлади. Ушбу масала баёнида Зардушт ва у яшаган давр, ундаги диний ақидалар, кўпхудолик, унинг салбий томонлари ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Шунингдек, талаба ушбу манбанинг нечта китоб ва боблардан ташкил топгани, уларнинг номлари ҳақида ҳам маълумот бериши керак. Айни вақтда талаба ўша давр одамларининг урф—одат, анъана, расм—русумлари қоидалари ҳам «Авесто»да ўз ифодасини топганлигини ёритиб бериши ва шундан сўнг ушбу масала ечимига хулоса ясаши керак бўлади.

Мавзу режасининг III масаласи жавоблари бошқа 3 та масала жавобларидан бир оз кўпроқ ва кенгроқ бўлиши лозим. Талаба шунга эътибор бериши керак. «Авесто»да кўрсатилишича, аجدодларимизнинг бошқарув тизими, энг аввало, интизомга риоя қилишдан иборат бўлганлиги, уни бузиш жиноят ва бу иш қаттиқ жазо билан тутаганлиги мустақил ишда мисоллар билан ёритилиши керак.

Айниқса, бошқарув тизимида адолат, ҳақиқат, тўғрилик устувор бўлганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Шунингдек, турмуш фаровонлигини таъминлаш учун жамиятнинг барча аъзоси ер очиш, янги ерларга экин экиш, ҳосил олиш меҳнатига қатнашиши керак эканлигини мустақил ишда ёритиб бериш лозим бўлади.

Талаба «Авесто»да кўрсатилган сўзининг устидан чиқиш, унга содиқ қолиш, савдо – сотиқ шартномаларига тўлиқ риоя қилиш каби қатор қоидалар ҳақида ҳам маълумот келтирса, ишнинг аҳамияти ошади.

Умуман, «Авесто»даги ғоялар барча давр учун, хусусан, ҳозирги давр учун ҳам қимматли ва маънавий озуқа бўлиб қолиши ҳақидаги кенгроқ фикрлар баёнидан сўнг ушбу савол жавобларига яқун яшаш мумкин.

Режадаги IV савол жавобини тайёрлашга ҳам ўзига хос ёндашув талаб қилинади. Чунки ушбу диннинг ватани Марказий Осиё бўлса ҳам, у бошқа мамлакатлар ҳудудларига тарқалганлиги тарихдан аён. Масалан, ушбу дин Эрон, Ҳиндистон ҳудудларига кўчган, қолаверса, археологлар жанубий Орол даштларида Аркаим шаҳри қолдиқларини топганлари ва бу шаҳар тарихи 37 асрлик бўлиб, унинг халқи оловга сиғинганлиги ҳақидаги маълумотлар ҳам мустақил ишда ўз ифодасини топиши керак.

«Авесто»даги барча қонун – қоидалар, айниқса, меҳнатга муносабат, бола тарбияси, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, одамларни боқадиган ерни эъзозлаш, уни булғамаслик каби қатор ижобий ҳолатлар бу динга сиғинадиган барча халқларнинг турмуш тарзига ижобий таъсир қилганлигини мисоллар билан ифодалаб бериш талабадан талаб қилинади. Шундагина иш мазмуни янада кўзга ташланади. «Авесто»да инсон энг юқори даражага кўтарилиши билан унга хизмат қиладиган ер, сув, ҳаво, олов, умуман, табиат ҳам инсон томонидан эъзозланиши кераклиги ва ким бу қоидага бузса 400 қамчи уриб жазоланиши бежиз жорий этилмаганлиги ва шунинг учун ҳам бу манба ҳозир ҳам ўз қадрини заррача

йўқотмагани ҳақидаги ва бошқа яна қушимча турли ижобий томонлари ҳақидаги маълумотлар баёнидан сўнг талаба ушбу саволга ёзилажак жавобларини тугатиши мумкин.

Шундан сўнг талаба режадаги ҳар тўрттала саволларга берилган жавобларни умумлаштириб, ўзининг хулосавий фикрларини режанинг хулоса қисми учун белгиланган жойига ёзади ҳамда ишга якун ясайди.

Эслатиб утамиз, барча фойдаланилган адабиётлар рўйхати ишнинг сўнгида келтирилиши шарт.

III Мустақил иш мавзуси:

Туркий халқларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ва ҳозирги замон

Талабалар мавзу мазмунини тулиқроқ тушуниб олиши учун, аввало, "туркий халқлар" иборасига таъриф бериб ўтсак. Тарихдан маълумки, ҳозирги Марказий Осиё ва Шарқий Эрон ҳудудларида қадимда иккита катта халқлар гуруҳи яшаган. Эрон ва Турон замини, деб аталган ерлар Эрондан тарқалган форсий забон халқларга ва Турон заминида аввалдан яшаган туркий забон халқларга улкан макон ҳисобланган.

Ўзбек миллати ҳам туркий забон халқлар сирасига киради. Демак, туркий халқ, деганда қадимдан боғлиқ, Туронда яшаб келган ўтроқ туркий халқлар, хусусан, ўзбеклар ҳам назарда тутилади. Лекин турк халқи билан туркий халқларни аралаштириб юбормаслик керак. Чунки туркий забон халқлар турк миллати дегани эмас. Турк миллати ҳозирги Туркия давлатида истиқомат қилувчи миллатдир.

Ушбу мавзуда ўзбек халқининг халқ ва миллат шаклига келгунга қадар кечирилган жараёнлар, унинг асослари бўлмиш туркий қабила ва қавмлар, шунингдек, уруғ-аймоқчилликлар, халқларнинг этник муносабатлари (қориншув, аралашув) ҳолатларининг асослаб бериш муҳим вазифалардан биридир. Айни пайтда туркий халқларининг бир бўлагин бўлган ўзбек халқининг номини тарих саҳнасига тулиқ чиқини давлари, кейинги юз йилликлардаги этник жараёнлар ҳамда ҳозирги кун, яъни мустақиллик йилларида

халқаро миқёсда ўзининг мустақкам ўрнига эга бўлиб бораётганлиги ҳақидаги мулоҳазаларни ҳам ёритиб беришга ҳаракат қилинади. Ушбу мавзунини ёритиб бериш учун биз фойдаланиш мумкин бўлган адабиётлар сонини атайлаб қўпайтириб кўрсатдикки, бу талаба учун ишни янада мазмунли тайёрлашда анча қулайлик яратади.

Энди мавзунини режалаштириш ва ёритишга ўтсак. Бу борада биз қуйидаги режани тавсия этган бўлардик. Лекин талаба мустақил иш режасига ўзи ёндашиб, уни ўзгартириши ҳам мумкин.

Режа:

1. Кириш. Турк атамасига таъриф.

2. Асосий қисм:

а) Туркий халқларнинг ҳудудимизда жойлашган илк даврлари.

б) Туркий халқларнинг келиб чиқиши ва тарқалиш босқичлари.

в) Ҳудудимизда ҳукм сурган мустақил туркий давлатлар. Ўзбек уруғлари.

г) Туркий халқларнинг, жумладан, ўзбекларнинг кейинги даврлардаги ҳолати.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т., «Ўзбекистон», 1998.

2. Ҳасан Ато Абдуший. Туркий қавмлар тарихи. – Т., Чўлпон, 1995.

3. Усмон Турон. Туркий халқлар мафкураси. — Т., Чулпон, 1995.
4. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. — Т., «Ўқитувчи», 1994.
5. Абдулғозий Баҳодирхон. Шажараи турк. — Т., Чулпон, 1992.
6. Абдулғозий Баҳодирхон. Шажараи Тарокима. — Т., Чулпон, 1995.
7. «Мерос» Туркум. — Т., Камалак, 1991.
8. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. — Т., Шарқ, 1998.
9. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н., Ватан туйғуси. — Т., Ўзбекистон, 1996.
10. Карим Шониёзов. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. — Т., Шарқ, 2000.
11. Абул Аҳад Хўжа. Қадимий аجدодларимиз. — Туролар. Гулистон журнали. 1996. 5 — сон.
12. Аҳмедов А. Туркликми, ўзбекликми. «Турон тарихи» журнали. 1992, 11 — 12 — сон.
13. Аҳмедов А. Нега Турон , деб аталади. — «Турон тарихи» журнали. 1992, 1 — сон.
14. Носир Муҳаммад. — Туркий халқлар шажараси. — «Гулистон» журнали. 1995, 5 — сон.
15. Маҳмудов Қ. Туркий хоқонликлар. — «Турон тарихи» журнали. 1992. 1 — сон.
16. Асқаров Л., Аҳмедов Б. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. — «Ўзбекистон овози», 1994, 20 январ.
17. Олмос Т. Хушлар. — «Ёш куч» журнали, 1992, 2 — сон.
18. Ўзбекистон тарихи. — Т., «Университет», 2003.

Мавзу режасининг кириш қисмига маълумотлар беришдан аввал талаба бир нечта тарихий асарлардан, хусусан, Мирзо Улуғбекнинг «Тўрт улус тарихи», Ҳасан Ато Абушийнинг «Туркий қавмлар тарихи» китобларидан, шунингдек, Абулғозий Баҳодирхоннинг «Шажараи турк» асари, Ашраф Аҳмедовнинг «Мулоқот» журналида эълон қилинган «Туркликми, ўзбекликми» мақоласидан хабардор бўлишлари ва ундаги маълумотлардан унумли фойдаланишлари мумкин. Чунки бу асарлар ва мақолада турк атамаси келиб чиқиши тарихига оид кўп фикрлар берилган. Жумладан, «Турон тарихи» журналида босилган «Нега Турон, деб аталади» мақоласида ҳам турк атамасига таъриф берилар экан, унинг қайси даврлардан бери истеъмолда бўлиб келаётгани ҳақида ҳам маълумотлар бор. Талаба буларни ҳам назарда тутса, айти муддао бўлар эди.

Режанинг асосий қисмига тегишли 1—масалага жавоб тайёрлашда эса, Ўзбекистон тарихига доир китобларнинг энг қадимги даврларга оид воқеалари тасвирланган бобидан фойдаланиш билан бирга турк ёзувчиси, тарихчи Усмон Турон қаламига мансуб, ўзбек тилида нашр этилган «Туркий халқлар мафкураси» номли асарида баён этилган манбалардан ҳам самарали фойдаланиш мумкин. Айти вақтда, талаба «Турон тарихи» журналида эълон қилинган «Туркий хоқонликлар» мақоласи билан яқиндан танишиб чиқса, ҳудудимизда туркий тилда сўзлашувчи халқларнинг илк, дастлабки аجدодлари милоддан аввалги II—I минг йилликларда яшаганликлари ва уларнинг номи хунолар, деб аталганлигидан хабардор бўлади, шунингдек, талаба «Гулистон» журналида Хитой манбалари асосида босилган «қадимий аждодларимиз —

Туролар» мақоласини ўқиб чиқса, қадимги аجدодларимиз бўлиш хунлар ва туролар ҳақидаги янги маълумотлардан хабардор бўлади. Бу маълумотларни 1-масалада баён этиладиган фикрларга албатта қўшиш зарур. Бу эса ишнинг мазмуни ва аҳамиятини янада оширади. Ушбу саволга жавоб ёзишда туркий халқларнинг туб масканларидан Олтой, Еттисув ҳудудлари ҳақида, уларнинг деярли 4 минг йил аввал ҳозирги Ўрта Осиё ҳудудига, хусусан қадимги Хоразм, Бактрия, Парфия, Тоҳаристон каби ерларга кўчиб келиб, ўтроқ яшай бошлаганлари ҳақидаги маълумотларни албатта таъкидлаш жоиз, деб биламиз.

1-масалага янада тулиқроқ жавоб ёзиш мақсадида талаба 1996 йил «Гулистон» журнаlining 5-сонидagi «Туркий халқлар шажараси» номли мақола билан албатта танишиб чиқиб, ундаги маълумотлардан унумли фойдаланиш керак, деб ҳисоблаймиз. Чунки, ушбу мақолада қадимги туркий халқлар, улар билан этник бирлашиб борган бошқа халқларнинг ҳудудимизга бир неча минг йиллар аввал қайси шаҳар ва қишлоқлар ҳамда дарё бўйларида яшай бошлаганликлари ҳақида асосли маълумотлар баён этилган. Бу ҳолатлар эса ушбу ишда, албатта, ўз аксини топиши керак. 1-масала жавоби якунида юқоридаги фикрларнинг барчаси умумлаштирилиб, қисқагина хулоса қилинади.

Режанинг 2-масаласини ёритишда ҳам талаба нафақат дарсликлардаги маълумотлардан, балки махсус нашр қилинган алоҳида, тарихга оид адабиётларда баён этилган асосли маълумотлардан фойдаланиши мумкин. Масалан тарихчи олим, археолог Исо Жабборовнинг «Ўзбек халқи этнографияси» асари, Абдулғозий Баҳодирхоннинг «Шажараи

турк», «Шажаран Тарокима» китоблари, шунингдек, «Мерос» туркумидаги тупламдан жой олган «Самария», «Бухоро тарихи», «Фарғона тарихи» асарларидан ҳамда Баёнийнинг «Шажаран Хоразмшоҳий» рисоласидаги маълумотлардан фойдаланиши мумкин. Хусусан, И.Жабборовнинг «Ўзбек халқи этнографияси» асарида туркий халқларнинг келиб чиқиши ва уларнинг тарқалиши масаласига доир маълумотлар қимматли бўлиб, талаба улардан 2—масаланинг жавобини тайёрлашда фойдаланиши зарур. Китобда туркий элатларнинг ҳозирги Ўрта Осиё ва қушни улкаларга кела бошлаган ва энг кўп келган вақтлари босқичма-босқич мисоллар билан кўрсатиб берилган. Шунингдек, бу саволга жавоб тайёрлашда «Нега Турон деб аталади?» мақоласига муурожаат қилиш зарур. Чунки 2—масалага жавобда Турон номининг вужудга келиш тарихи ва даври ҳақида ҳам фикрлар билдирилиши керак.

Шунингдек, бу мақолада ҳудудимизда туркий халқларнинг тарқалиш босқичларини ўз ичига олган бир неча юз йилликлардаги муҳим саналар, жумладан, Шарқ минтақасида энг катта ўрин тутган икки халқ — Эрон ва Турон ўртасидаги турли йўналиш, этник (халқлар аралашуви) муносабатлар ҳақида ҳам аҳамиятли фикрлар мавжуд. Бу маълумотларнинг мустақил ишда ифода этилиши мавзу, мазмун — моҳиятини янада кўтаради. Бу масалага жавоб тайёрлашда Кушонлар, Эфталитлар, Турк хоқонлиги даврларига оид қуйидаги адабиётлар: М.Пидаевнинг «Сирли Кушонлар салтанати», Ш.Каримов ва Р.Шамсутдиновнинг «Ватан тарихи» дарслигининг «Эфталитлар давлати»га оид

қисми ҳамда Насимхон Раҳмоннинг «Турк ҳоқонлиги» китобига мурожаат қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Туркий халқларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ҳақидаги фикрлар берилганда, унинг узоқ давом этган босқич эканлиги давлар давомида рўй берганини, албатта, кўрсатиб ўтиш зарур. Масалан, милoddan аввалги I минг йилликда туркий халқлардаги этник ўзгаришлар, милoddning I—IX асрлари давомида Кушонлар, Эфталитлар Турк ҳоқонлиги давридаги этник жараёнлар, IX—XII асрларда этник ўзгариш жараёнлари ҳақидаги фикрлар баён этилиши мустақил ишнинг мазмунини янада оширади. Бу давлар, яъни IX—XII асрлардаги этник жараёнларга оид маълумотлар, Туркий қавмлар ўртасида этник жараёнларнинг тезлашуви, бу ўринда, хусусан, Қорахонийлар давлати даврининг алоҳида ўрни ҳақидаги фикрлар Академик А.Асқаровнинг 1997 йил «Фан ва турмуш» журнали III ва IV сонларида эълон қилинган «Ўзбек давлатчилиги тарихи» мақоласида ҳамда Мирзо Улутбекнинг «Тўрт улус тарихи» асарида ҳам қисман баён этилган. Бу маълумотлардан талаба самарали фойдаланиб, жавобларга хулоса ясайди.

Режанинг 3—масаласи ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бунда талаба ҳудудимизда вужудга келган илк мустақил туркий давлатлар ва уларнинг кейинги юз йилликлардаги давомчи давлатлари ҳақида маълумотлар беришга ҳаракат қилиши керак. Чунки, ҳудудимизда вужудга келган дастлабки туркий давлатлар тарихи тўла, қониқарли ёритилиши, аввало ушбу иш ва 3—масаланинг маъносини кенг очади, қолаверса дастлабки давлатларимиз тарихи дунёдаги энг қадимги машҳур давлатлар ва шаҳарлар тарихидан кам эмаслигидан

аалолат беради. Бу ҳақда Абу Райҳон Берунийнинг «Қадиғи халқлардан қолган ёдгорликлар» номи машҳур асари (Т.А.Ихтилол – Т.:Фан, 1968)га, Я.Фулломовнинг «Қадиғи маданиятибиз изларидан» номи монографиясига (– Т.: «Фан» 1960й) шунингдек, Т.Каримовнинг «Муқаддас «Авесто изидан» (– Т.:Чўлпон, 2000) китобига ҳамда А.Сағдуллаевнинг «Қадиғи Ўзбекистон илк ёзма манбаларда» асарига ва К.Шониезовнинг «Қанғ давлати ва қанғликлар» (– Т.: Фан,1990й) китобига мурожат этишни тавсия этган бўлар эдик. Чунки бу манбаларда ҳудудимиздаги илк пайдо бўлган мустақил туркий давлатлар ҳақида анча кенг ва асосли маълумотлар, қимматли фикрлар мавжуд.

Бу ўринда мустақил ишда, аввало, ҳудудимиздаги илк пайдо бўлган туркий давлатлар бўлмиш қадиғи Хоразм, Бақтрия, Парфия, Сўғд, Чоч, Паркана, Қанғ давлатлари ҳақида маълумот бериб ўтиш зарур. Сўнг милодий асрлардаги мустақил туркий давлатлар бўлмиш Кушонлар, Эфталитлар, Турк хоқонлиги ҳақида қисқача фикрларни қайд этиб ўтиш шарт. Кейин араб истилосидан сўнг IX – XII асрларда Моварауннаҳрда вужудга келган мустақил туркий давлатлар ҳақида маълумотлар бериб, воқеаларни кенгроқ ёритишга ҳаракат қилиш керак (– М: Тохирийлар, Сомонийлар, Хоразмшоҳийлар, Қорахонийлар, Газнавийлар, Салжуқийлар давлатлари). Шу ўринда, арабларнинг Ўрта Осиё истилоси ва Бағдоддаги араб халифалиги таъсирининг IX асрлардан бошлаб ҳудудимиздаги таъсирининг пасайиши ва натижада бир нечта мустақил туркий давлатлар ташкил топганилиги ҳақида қисқача бўлса ҳам изох бериб ўтиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Ушбу маълумотларни академик А.Асқаров таҳриридаги

«Ўзбекистон халқлари тарихи» китобининг 1-қисми (— Т.:Фан,1992 й.), муаллифлар жамоаси тайёрлаган «Ўзбекистон тарихи» номли қисқача маълумотнома китоби (—Т.: Шарқ, 2000 й.)дан фойдаланиб тайёрлашни тавсия этамиз.

Бу ўринда юқорида кўрсатилган мустақил давлатлар ҳудудларида ўзбек миллатининг этник шаклланишида ҳисса қўшган ана шу туркий қабиалар, уруғлар ҳақида ҳам қисқача маълумотлар берилса, мустақил ишнинг аҳамияти ўзига хос бўлар эди. Масалан, ўзбек уруғлари аввалги маълумотларга қараганда 92 та эди. Кейин асосли манбаларга кўра, 110 та бўлиб, улар қипчоқ, қарлуқ, манғит, қўнғирот, найман, кенағас, минг, дўрмон, аргин, чигил, барлос, буркут, арлат, жалоир, уйшун ва бошқалар.

Ҳап ўзбек халқининг этник шаклланиши, яъни халқ бўлиб шаклланиши ҳақида кетар экан, талаба марҳум тарихчи олим К.Шониезовнинг «Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни» (—Т.: Шарқ, 2001й) номли йирик илмий монографияси билан албатта танишиб чиқиш ва ундаги бебаҳо маълумотлардан унумли фойдаланиши керак. Жумладан, бу масалани ёритишда академик А.Асқаров ва Б.Аҳмедовнинг «Ўзбекистон овози» газетасида Чоп этилган (1994 й., 20 январь) «Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи» номли мақоласидан ҳам самарали фойдаланиши мумкин. Шунингдек, Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Бизким, ўзбеклар» (—Т.: Шарқ, 1999 й.) номли асарини ҳам халқимиз босиб ўтган шонли ва машаққатли йўллар ҳақида ажойиб маълумотлар беради—ки, ундан, албатта, фойдаланиш зарур. Машҳур турк олими Заки Валидий Тўғон ўзининг «Ўзбек уруғлари» (—Т.: Фан,1992 й.) рисоласида эса 92 та ўзбек уруғининг, яъни

ўзбек халқининг шаклланишида ўз этник ҳиссаларини қушган қавм, уруғларни ном—баном курсатиб беради. Талаба ушбу маълумотлар билан танишиб, ундан мустақил ишнинг ушбу саволини ёритишда фойдаланса, айти муддао бўлур эди.

Ҳозирги даврларда ҳам купгина ўзбеклар ўзларининг қайси уруғга мансуб эканликларига қараб, ўзига хос бўлган урф—одат, анъаналар билан яшаб келаётганини мисоллар билан баён этилса, мустақил иш янада мазмунли бўлади. Бу уринда И.Жабборовнинг «Ўзбек халқи этнографияси» асарининг 83—310 бетларидаги маълумотларидан тўлиқ фойдаланиш мумкин. Муаллиф ушбу қисмларда турли қавмлар, уруғларга оид туркий халқларнинг, хусусан, ўзбек халқи уруғига тааллуқли кундалик турмуш тарзларини, байрам, анъаналарини, урф—одат ва расм—русумларини бир қанча мисоллар билан баён этган.

Режанинг охирги 4—масаласини ёритишда эса, талаба Дашғи Қипчоқдан Муҳаммад Шайбонийхон бошлиқ кўчманчи ўзбекларнинг Моварауннаҳрга бостириб келгандан сўнг бу номнинг кенг тарқалиши ҳақидаги, шунингдек, Чоризм ва Шўро истибдоди даврида бу миллатнинг ҳақ—ҳуқуқлари чекланиб, поймол этилганлиги ҳамда мустақиллик даврига келиб, ўзбек миллати жаҳондаги купгина эркин, озод миллатлар қаторига қўшилиб, ҳар соҳада жаҳон ҳамжамиятидан мустаҳкам ўрин олиб бораётгани ҳақида қисқа, лўнда фикрлар билан яқуналади.

Ушбу масалага доир маълумотларни ҳам талаба, аввало, тарих дарсликлари бўлиш «Ўзбекистон тарихи» (—Т.: Университет, 1997) китобидан, 2000 йилда нашрдан чиққан

«Ўзбекистоннинг янги тарихи» (– Т.: Шарқ, 2000й. I – II – III жилдлар) китобидан, қолаверса, халқимизнинг мустақиллик давридаги ўрни, мавқеи ҳақидаги фикрларни эса «Бизким, ўзбеклар» китобидан ўрганиб, тайёрлаши мумкин. Мустақил ишнинг хулоса қисмида талаба ҳар бир саволнинг жавобларига алоҳида ва умумий хулосалари, фикр – мулоҳазаларини баён этади. Туркий халқлар, жумладан, шу улкан оиланинг ажралмас аъзоси бўлган ўзбек миллати ҳам ўзининг кўп минг йиллик келиб чиқиш ва ривожланиш босқичларига эга эканлиги ҳамда туркий халқлар дунёнинг барча ҳудудларида яшаб умумбашарият равнақига ўзига хос ҳисса қўшиб келаётганлиги ҳақидаги фикрлари билан талаба мустақил ишни якунлайди.

IV Мустақил иш мавзуси:

Ватанимиз ҳудудидаги дастлабки давлатлар

Тарихни урганишда археология, этнография, антропология каби муҳим фанларнинг урни, аҳамияти катта. Тарихимизнинг энг асосий таркибий қисми бўлиш давлатчилик тарихини, жумладан, Марказий Осиё ҳудудидаги дастлабки давлат тузилмаларини тарихини урганишда ҳам археологлар олиб борган қазилар ишлари натижалари, ёзма адабиётлар, кўҳна ёзувлар, Эрон, Хитой, Юнон, Ҳинд, Араб муаллифлари ёзиб қолдирган манбалар муҳим асос ролини уйнайди. Шунингдек, аجدодларимизнинг илк санъати бўлиш турли ғор деворларига, қоя тошларига ишланган деворий расмлар ҳам шулар жумласидандир. Ана шу бебаҳо ёдгорликлар бизга юртимизда илк пайдо бўлган қишлоқлар, шаҳарлар, давлатлар ҳақида тўлиқ, ишончли маълумотлар беради.

«Ватанимиз ҳудудидаги дастлабки давлатлар» мавзусидаги тайёрланиш керак бўлган мустақил иш режасини биз тахминан шундай туздик ва талаба эътиборига ҳавола этмоқчимиз:

Режа:

1. Давлатчилик тушунчаси. Катта Хоразм, қадимги Бақтрия подшолиги — Ватанимиз ҳудудидаги энг қадимги давлатлар.
2. Юнон — Бақтрия, Парфия, Суғдиёна, Қанг, Чоч, Довон давлатлари. Уларнинг ижтимоий — иқтисодий ва маданий ҳаёти.

3. Кушон подшолиги ва унинг ватанимиз тарихида,
тутган алоҳида ўрни.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Ўзбекистон», 1998.

2. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. — Т.: «Ўзбекистон», 2005.

3. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллигига бағишланган нутқи. 8 декабр, 2005. «Халқ сўзи» газетаси, 8 декабр.

4. «Ўзбекистон тарихи» фанидан маъруза матнлари. — Т.: ТДИУ босмахонаси, 2005.

5. Эрол Гунгур. Тарихда туркий давлатлар. — Т.: Янги аср авлоди, 2003.

6. Ҳамид Зиёев. Ўзбек давлатчилиги тарихи. — Т.: «Шарқ», 2004.

7. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 1992.

8. Асқаров А. Ўзбекистон тарихи (энг қадимги даврлардан милоднинг V асригача). — Т.: «Ўқитувчи», 1984.

9. Наршахий М. Бухоро тарихи. «Мерос» туркуми. — Т.: Камалак, 1991.

10. Пидаев Ш. Сирли Кушонлар салтанати. — Т.: «Фан», 1990.

11. Шониёсов К. Кан давлати ва Канглилар. — Т.: «Фан», 1990.
12. Хуршут Э. Ши—Чач. Ташкент. —Т.: «Ўзбекистон», 1992.
13. Ўзбекистон миллий энциклопедияси —Т.: «Шарқ», Давлат илмий нашриёти, 2002.
14. Ўзбекистон тарихи дарслик. (Проф. Р.Х.Муртазаева тахрири остида) —Т.: «Университет», 2003.

Талаба мустақил ишни тайёрлашни бошлашдан аввал ҳар сафаргидек ишда қўллаши керак бўлган маълумотларни жамлаб, уларни ўзлаштириб олиши, тартибга солиши ҳамда режа саволларининг ҳар бири учун тақсимлаб олиши керак. Бунинг учун, аввало, ишни тавсия этилган адабиётларни топиб, маълумотлар билан синчиклаб танишиб чиқишдан бошлайди. Сўнгра эса амалий ишга, яъни, мустақил ишни ёзишга киришилади.

Талаба режанинг 1—масаласини ёритишга киришар экан, энг аввал давлатчилик тушунчасини ёритиб бериши, унинг белгиларини бирма—бир кўрсатиб ўтиши, сўнгра эса кейинги маълумотлар, яъни, юртимизда энг қадимги давлатлар бўлиш катта Хоразм ва Бақтрия ҳақидаги маълумотларни баёнига ўтиши мумкин. Бу ўринда талабага ёрдам тариқасида қуйидаги маълумотларни хавола этамиз:

Давлат, давлатчилик, тушунчаси ҳақида талаба шунинг англаб олиши керакки, инсоният тарихи сингари давлат тарихи ҳам узоқ—узоқларга бориб тақалади. Кишиллик жамияти тарихида давлатчилик, унинг ажралмас бир бўлаги ҳисобланади. Айни вақтда давлатчилик тарихи ҳам халқимиз

тарихи сингари синовлардан ўтиб, такомиллашиб борди. Давлатни билдирадиган белгилари мавжуд. Давлатнинг белгилари: 1. Маъмурий ҳудуди, чегараси. 2. Давлат ҳокимияти ва бошқарув тизими. 3. Давлат тили. 4. Давлат байроғи. 5. Давлат герби. 6. Давлат мадҳияси. 7. Конституцияси. 8. Армияси. 9. Суди ва ҳоказолари бўлади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида «Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар» дейиладик.

«Давлатчилик, — дейди Президент Ислом Каримов, — бугунги кунда ўта сиёсий масала бўлиб турибди». Чунки, келажак буюк давлатнинг бош ислохотчиси Давлатдир. Уни такомиллаштирмасдан, тизимини шакллантирмасдан туриб ислохотларни амалга ошириб бўлмайди.

«Истиқдол йиллари, — деб ёзади Ислом Каримов, — янги мустақил Ўзбекистоннинг миллий давлатчилиги пойдеворини барпо этиш соҳасида пухта ва жиддий иш олиб борилган давр бўлади».

Миллий, ҳуқуқий, фуқаролик давлатини вужудга келтириш учун энг, аввало, эски маъмурий — буйруқбозлик тизими, бошқарув идоралари тугатилади. Янги давлатчиликнинг сиёсий — ҳуқуқий, конституциявий асослари яратилди. Конституция ҳуқуқий давлат учун пойдевордир. Конституцияга мувофиқ, қонун чиқарувчи идора — Олий Мажлис, ижро этувчи — Вазирлар Маҳкамаси ва сул ҳокимияти ташкил этилди. Давлат ҳокимиятининг маҳаллий идораларида — ҳокимлик жорий қилинди. Маҳаллий ҳокимият

идоралари — фуқароларнинг маҳаллий ўзини — ўзи бошқарув тизими — маҳалла қўмиталари ташкил этилди.

Ватанимиз ҳудудида илк давлатлар эрамиздан олдинги VIII — VII асрларда вужудга келган. Уларнинг давлат тузилмалари ҳарбий — демократик тарзда бўлган.

«Ўзбек давлатчилигининг тамал тошлари, — дейди Ислон Каримов, — бундан 2700 йил муқаддам Хоразм воҳасида қўйилган».

«Авесто»да «Катта Хоразм» давлатининг вилоятлари санаб утилган. Қадимги дунё тарихчиси Геродотнинг ёзишича, «Катта Хоразм» давлатида суғориш ишлари жуда тараққий этиб, ҳатто ўғуз ажан дарёсига тўғон қурилган. Деҳқончилик ривожланган. Аммо кейинчалик «Катта Хоразм» давлати эронийлар томонидан парчаланиб, уларга ўлпон тўлаб туришга мажбур бўлган.

Милоддан аввалги даврда мавжуд бўлган яна бир давлат Бақтрия подшолигидир. Эрамиздан аввалги VIII — VII асрларда, қудратли Бақтрия давлати бўлиб, унинг иойтахти Бақтра ҳозирги Мозори Шариф яқинидаги шаҳари бўлиб, у мустаҳкам мудофаа деворлари билан уралган. Бақтрия давлати бир қанча маҳаллий ҳокимликларга бўлинган. ҳарбий — демократик турдаги давлат бўлган. Аҳмонийлардан Кир II Кайхусрав даврида Бақтрия ва Сак ерлари Эронга бўйсундирилади. Шундай қилиб, Ўрта Осиё ҳудуди Эронга тобе бўлиб қолади. Марғиёна, Бақтрия ва Хоразм, шу жумладан, сак ерлари Эронга бўйсундирилади. Милоддан аввалги 530 йилда душман яна бостириб киради ва Тўмарис томонидан енгилди. Аммо шундай бўлса — да, аҳмонийларнинг ҳукмронлиги узоқ вақт давом этди.

худудимиз аҳомийлар ҳукмронлиги даврида сатрапликларга бўлиниб идора қилинар эди. Сатраплик тенасида фақат аҳамоний форслари турган ва улар чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган. Улар мис ва кумушдан тангалар зарб қилганлар. Ҳудудимиз аҳолиси оғир солиқлар тулашдан ташқари подшоликка ишлаб беришга ҳам мажбур этиларди, унинг бойликлари ҳам таланган. Сўғдиёнадан ложувард, Бақтриядан олтин, Хоразмдан феруза ташиб кетилган. Милоддан аввалги I — нинг йилликларда ҳудудимизда ҳунармандчилик ривожланиб, деҳқончилик ҳўжалигидан ажралиб чиққан.

Ҳунармандчилик билан савдо барча шаҳар ҳаётининг асосини ташкил қилган. Кулолчилик, ип йигириш, мато тўқиш, заргарлик, меъморчилик ривож топди. Мудофаа иншоотлари, сув ҳўжалиги шахобчалари вужудга келган. Бу ҳолатларнинг бари худудимизда илк давлатлар вужудга келганлигидан далолат беради. Демак, юқоридаги маълумотларга асосланиб, милоддан аввалги X асрлардан худудимизда илк давлатлар пайдо бўлишига асос вужудга келган деган, аниқ хулосага келишимиз мумкин.

Шуни таъкидлаймизки, юқорида келтирилган маълумотлар талаба томонидан янада бойитиб, кенгайтирилиб, тўлдирилиб, қўшимча маълумотлар қўшилиб ёзилади ва сўнггида қисқача хулосавий фикрлар билан тугатилади.

Шундан сўнг талаба мавзунинг II масаласига доир яъни, худудимизда кейинги асрларда, хусусан, милоддан аввалги VI—I асрлар орасида вужудга келган Сўғд, Парфия, Қанг, Юнон — Бақтрия, Давон, Чоч каби мустақил туркиш давлатлар ҳақидаги маълумотларни баён этишга киришади.

Шу ўринда талабага муаллиф Ҳамид Зиёевнинг «Ўзбек давлатчилиги тарихи» асари маълумотларига алоҳида эътибор беришни тавсия этар эканмиз, қуйида хавола этилаётган материаллар ҳам гоятда муҳим эканлигини таъкидлаймиз.

Александр Македонский милоддан олдинги 327 йилда худудимизни тўла бўйсундиргандан кейин, Ҳиндистонга юришни бошлайди. Бироқ, 323 йилда Македонский вафот этиб, 311–302 йилларда Салавкийлар давлати ташкил топди. Салавк Спитаменнинг қизи Апамага уйланиб, ундан кўрган ўғли Антиох ҳокимиятни анча мустаҳкамлади. Аммо юнон зодагонларининг таъсири кучайиб, Салавкийларнинг Бақтрия сатраплиги ўрнига милоддан аввалги 250 йилда Юнон–Бақтрия давлати ташкил топди. Бу даврда ҳунармандчилик ривожланди. Ташқи савдо юксалди. Айниқса, шаҳарлар кенгайди. Шунинг учун Бақтрия «1000 шаҳарли мамлакат», деб аталган. Шунинг ўзиёқ бу давлатнинг юксак салоҳиятидан дарак беради.

Қанг давлати, академик Яҳё Ғуломовнинг фикрича, мил.аввалги IV асрнинг охири III асрнинг бошида Сирдарёнинг ўрта оқимида ташкил топган. Илгари Сирдарё ҳам «Қанг дарёси», деб аталган. Қанг давлатининг маркази қанғдиз бўлиб, ҳозирги Тошкент вилояти Оққўрғон туманидадир. Мазкур давлатнинг пайдо булиш сабаби, чет эл босқинчиларидан ҳимояланиш эди. Аввал Македонский, кейин Салавкийларнинг ҳужумлари уларнинг шундай йул туттишларига мажбур қилади. Қанг давлатининг 120 минг кишилик қўшинлари бўлган.

К.Шониезовнинг 1990 йилда чиққан «Қанг давлати ва қангликлар» китобида мазкур давлат ҳақида жуда кенг маълумот берилган.

Милоддан аввалги III асрнинг урталарида жанубий Каспий бўйларида Парфия давлати ташкил топди. Унинг ҳам тарихда қолдирган уз урни бор. ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ) олимлари ёзган «Ўзбекистон тарихи» китобининг 76–79 – саҳифаларида қадимги Парфия ҳақида керакли маълумотлар мавжуд.

Милоддан аввалги II асрда Фарғона ((Паркана) Хитой манбаларида Довон давлати билан Хитой ўртасида жангу жадаллар бўлиб турган. Милоддан аввалги 104 ва 101 йилларда Довонга хитойликлар ҳужум қилиб, уни тобе қилишга ҳаракат қилган. Биринчи марта енголмагандан кейин 101 йил яна ҳужум қилади. Хитойликлар мана шу юришда 60 мингдан ортиқ аскардан, 30 минг отликларининг 20 мингдан ажралади. Ниҳоят милоддан аввалги 80–йилда довонликлар қангликлар билан биргаликда Қашқарда хитойлар қўшинини тор–мор қилади.

Довонликлар деҳқончилик ва боғдорчилик билан донг таратган. Узумчилик жуда ривожланган. Биз аجدодларимизнинг ҳайси соҳадаги фаолиятларини олмайлик, уларнинг замирида топқирлик, ижодкорлик, жушқин фаолият ётади. Ҳунармандчилик тўқимачилик ва кулолчилик ривож топган. Парканада давлат тизими шаҳар ва воҳа ҳокимликларининг эркин иттифоқидан ташкил этилганлиги билан ҳам киши эътиборини тортади. Подшо ҳокимияти қабил бошланқларидан ташкил топган оқсоқоллар кенгаши билан бамаслаҳат иш куради. Оқсоқолларнинг Олий Кенгаши

ҳатто подшоҳи тахтидан олиш ҳуқуқига эга бўлган. Улим жазоси ҳам Олий Кенгаш томонидан маъқуллашгандан кейин киритилган. Довон — Паркана давлати Эфталитларгача фаолият кўрсатган. Пойтахти Гушан (Узган) бўлган. Талаба Чоч давлати ҳақидаги маълумотларни олишда эса адабиётлар рўйхатидаги муаллиф Хуршутнинг «Ши — Чач» асаридан фойдаланиши зарур бўлади.

Кейинги савол «Кушонлар салтанати ва унинг Ватанимиз халқлари тарихида тутган ўрни», деб номланади.

Милоддан аввалги III асрда ҳудудимизда Юнон — Бақтрия давлати фаолият кўрсатган эди. Номидан ҳам маълумки, мазкур давлатда юнонлар катта маъқега эга бўлган. Хитой манбаларида таъкидланишича, эрамиздан олдинги IV асрларда Шарқий Туркистондан Мўғулистонгача массагетлар қабилалари авлодларидан юзчжилар яшаган, балки «юзчи»дир. Улар доимо Юнон — Бақтрияга хавф солиб турарди. Эрамиздан олдинги 155 йилда Юнон — Бақтрия давлати инқирозга йўл тутди. Буни жуда орзу қилган юзчжилар Сўғд ерлари бўлган Бақтрияга бостириб киради. Далварзинтепани марказ қилади. Кудзула Кадфиз Гуйшуан қабиласининг бошлиғи эди. Кушон ҳам, деб аталади. Улар тез орада Парфия, Афғонистон ва Кашмирни эгаллади. Кудзула Кадфиздан кейин унинг ўғли Вима Кадфиз ҳукмронлик қилади. Вима даврида 30 йил Кушонлар давлати Покистон ва Ҳиндистон ҳисобига анча кенгаяди. Пул ислохотларини ўтказди Кушонлар подшоҳлиги, айниқса, Виманинг ўғли Канишка даврида гуллади. Ҳиндистоннинг жанубий чегаралари, Марказий Осиёнинг Сўғдиёна, Хоразм ва Чоч вилоятлари Канишка ҳукмронлиги остида бўлган бу

давр эрамизнинг 78—123 йилларига тўғри келади. Ашхабоддан Тошкентгача Канишка забт эттирган тангалар топилган, яна топилаяпти. Канишка тангаларида «шоҳларнинг шоҳи улуғ ҳалоскор» деган ёзувлар бор.

Кушон давлатининг маркази аввал Каттақўрғон шаҳри (эрамизгача 170—йил) кейинчалик Ҳиндистондаги Пешовор шаҳрига кўчирилган. Кушон давлати Канишка замонида гулаб — яшнаган. Унинг номи билан қатор ислохотлар ўтказилган. Кушон—Бактрия тили давлат тили ҳисобланган. Диний ислохотлар ҳам унинг нуфузини оширди. Кушон давлати кенгайиб, Помирдан Парфиягача чўзилган. Аслида Кушонлар империяси даврида қишлоқ ҳўжалиги жуда ривожланди. Каналлар орқали сув чиқарилиб, пахтачилик кенг қулоч ёйди. Марказлашган давлатнинг пайдо бўлиши савдо—сотиқни кенгайтирди. Фарбий Европа, яъни Римга Шарқда Хитой, Жанубий Ҳиндистон билан савдо—сотиқ алоқалари ўрнатилган. Буюк Ипак йули жонланди. Тижорат ишларининг кўлами ошди. Милодимизнинг IV асри ярмигача Кушон давлати ҳукм сурган. Шундан кейин V асрда Орол бўйларида яшаган эфталитлар ҳужуми натижасида Кушон империяси парчаланди. Аммо марказлашган қудратли давлатнинг ташкил топиши ҳунармандчиликнинг ривожланишига, шаҳарлар қурилишининг кенг қулоч ёйишига имкон берди. Ашёвий далиллар шуни кўрсатади — ки, Кушон подшолиги даврида ҳунармандчилик, ҳайкалтарончилик тараққий этган. Ёзувнинг тақомиллашуви инсоният маънавий дунёсининг шаклланишига олиб келди. Буларнинг ҳаммаси Кушон даврида ҳудудимизда ҳар томонлама ривожланган

аждоодларимиз яшаганлигини билдиради. Кушонлар давлатининг гуллаш даври III асргачадир.

Парфия худудида сосонийлар сулоласи тарих сахнасига келиб, Кушонларга туқнаш келдилар. Сосонийларнинг ҳукмдори Шопур I даврида, 242–243 йилларда Кушонлар ўртасида жанг бўлиб, Шопур I ғолиб келади. Шарқий Хуросон улар тасарруфига ўтади. Ҳиндистонда ҳам Кушонларнинг инқироzi бошланади. Шопур II даврида 309–379 Шимолий Бақтрия ҳам сосонийлар қўлига ўтади. Шундай қилиб, Кушон подшолиги 400 йиллик ҳукмронликдан кейин ўз мавқеини ўзидан кучлироқ уюшмаларга бўшатиб беради. Аммо Кушонлар тарихда ўзининг салмоқли ўрнига эга бўлиб қолаверди. Ҳиндистон, Покистон, Афғонистон, Ўрта Осиё мамлакатлари тарихида Кушон давлатининг ўрни беқиёс.

Шундан сўнг талаба мустақил ишнинг хулоса қисмига доир бўлган маълумотлар баёнига ўтар экан, барча юқоридаги фикрларни қисқача умумлаштиради ҳамда мустақил ишни тугатади ва адабиётлар рўйхатини ҳам иш сўнгида ҳавола этади.

V Мустақил иш мавзуси:

«Буюк Ипак йўли ва ҳозирги замон»

Ер юзида инсон онгини таний бошлагандан бери турли қабила ва уруғлар, элатлар, миллатлар, умуман, барча ҳудудларда яшовчи халқлар ўртасида турли соҳа ва йўналишда ўзаро муносабатлар рўй бера бошлаган ва бу муносабат юз, минг йилликлар давомида мустаҳкамланиб турлилашиб, юксалиб, ҳозирги даврдаги ҳолатга эришди. Ушбу орасида энг муҳим ўрин тутадиган, дастлабки пайтларданоқ барчани талаб ва эҳтиёжлари қондирилишида асосий рол ўйнайдиган муносабат бўлмиш — иқтисодий муносабатлардир. Бу муносабатни савдосиз тасаввур этиш мушкул. Ана шунинг учун ҳам савдо соҳаси ўзининг кўп минг йиллик тарихига эгалиги табиий ва аجدодларимиз пл соҳада талайгина ишлар қилиб, из қолдириб, жаҳон тарихида ўзига хос ўринга эга бўлган Буюк савдо (ипак) йўлига асо солганлар ва уни яратиб кетганлар. Ва бу халқаро савдо йўли ҳозирги кунгача бу соҳада кейинги ва ҳозирги даврлардаги эришилаётган барча ютуқларга мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Шунинг учун ҳам Ватанимиз тарихининг ажралмас қисми бўлган Буюк Ипак йўли тарихи барча билин масканларида талабаларга алоҳида мавзу сифатида ўргатилади.

Мазкур мавзу бўйича мустақил иш тайёрлайдиган талабаларимизга қуйидаги иш режаси асосида ишлатилиш таклиф этамиз.

Режа:

1. Буюк Ипак йўли ва унинг халқаро алоқалар ривожига таъсири.

2. Амир Темур ва темурийлар даврида Буюк Ипак йўлининг юксалиши, ўрни.

3. XVI асрдан бошлаб Буюк Ипак йўли аҳамиятининг пасайиши ва унинг сабаблари.

4. Ҳозирги даврда Буюк Ипак йўли анъаналарини тиклаш ва ривожлантириш борасидаги чора — тадбирлар.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Ушбу мавзунинг ёритишга бағишланган мустақил ишни пухта, пишиқ тайёрлаш учун талаба, аввало, қуйидаги тавсия этилаётган адабиётлар маълумотлари билан синчиклаб танишиб чиқиши шарт, деб ҳисоблаймиз:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: «Ўзбекистон», 1998.

2. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. — Т.: «Ўзбекистон», 2005.

3. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда халқ манфаатлари — энг олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллиги тантанасидаги нутқ, 2005й., 8 декабр, «Халқ сўзи» газетаси.

4. Каримов И.А. Савдо уйидаги ипак йўлини тиклаш сари. Асар. 2 жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996.

5. Сулаймонова. Ф. Шарқ ва Ғарб. — Т.: «Ўзбекистон», 1997.

6. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. — Т.: Фан, 1964.

7. Ипак йўли афсоналари. — Т.: Фан, 1993.

8. Тўхлиев Н.Т. Осиё ва бозор. — Т.: Фан, 1992.

9. Ўзбекистон тарихидан маъруза матнлари. — Т.: ТДИУ, «Ўзбекистон тарихи» кафедраси. 2005.

10. Ўзбекистон тарихи. Дарслик. (проф. М.Х.Муртазаева таҳрири остида) — Т.: Университет, 2003.

Шундай қилиб, талаба мустақил иш мавзуси режасидаги 1 масалага доир бўлган маълумотларни ёза бошлаши мумкин. Биз қисқача бўлса ҳам мавзута доир айрим маълумотларни талаба эътиборига ҳавола этамиз. Улар қуйидагилар:

Буюк Ипак йўли Ғарб билан Шарқни боғлаган савдо қарвони йўлидир. У асрлардан асрларга ошиб, халқларни бир-бири билан боғланган, ниҳоятда катта аҳамиятга эга улкан ишларнинг амалга ошишига сабабчи бўлган. Буюк ипак йўли иқтисодиётнинг ривожланишига, маданият, маърифат ва маънавиятнинг равнақиға йўл очган.

«Халқимиз тарихи ва маданияти қадимийдир, — деди Ислом Каримов. — Бизнинг мамлакатимиз орқали, унинг Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент, Фарғона каби гўзал шаҳарлари орқали Буюк ипак йўли ўтган».

Буюк ипак йўли ана шу гўзал шаҳарларимизнинг номини оламга ёйган, уларнинг гуллаб — яшнашига, ривожланишига жуда катта ҳисса қўшган. Буюк ипак йўли — Хитой, Ўрта Осиё ва қадимги Шарқ мамлакатларининг ўртасидаги қадимги савдо йўли. Бу йўлдан Хитойдан

Ҳиндистон, Урта Осиё ва Кичик Осиёга, асосан, ипак ташилагани учун «Ипак йўли» номини олган. Умумий узунлиги 9 минг километрни ташкил этади (кейинги манбаларга кура 12 минг.км).

Хитойнинг Пекин шаҳридан милоддан аввалги II асрнинг иккинчи ярмидан, яъни мил. аввалги 138 йиллардан бошлаб, Фарғона, Бухорога карвонлар келган. Хитой элчиси Чжаг Цян Кичик Осиё — Эрон орқали — Турон — Хитой, Ҳиндистондан Марказий Осиё — Хитой — Эрон ва Кичик Осиёга 13 йил сафар қилган.

«Қадимги Шоҳ йўли» Доро II даврида (эр.аввалги VI асрда) «Лазурий» йўли деб аталиб, Месопатамия, Мисрга Помирдан қимматбаҳо тошлар олиб борилган.

Ҳудудимиздан «Буюк ипак йўли»нинг учта йўналиши ўтган.

1. Помирдан ўтиш вақти бир йилда 4 ойни ташкил этган.

2. Қорағулчидан — Фарғонага 7 ойни ташкил этган.

3. Сайрам орқали Етгисувга—бунинг узунлиги (мунтазам) 12—15 минг километрдан ортиқ бўлган.

Буюк ипак йўлининг тўлиқ шаклланиши Кушон давлати даврига тўғри келади. Кушон подшолиги айниқса Канишка даврида империяга айланди. Эфталитлар даврида Эрон билан алоқа бузилган, Шимолий, Каспий ва қора денгиз орқали Европага ўтган.

V—VI асрларда Турк хоқонлиги «Ипак йўли»ни ўз тасарруфига олди. VII асрларда араблар қўлига ўтди. 938 йиллардан Ғазнавийлар ихтиёрида бўлди.

Ғарбий тармоғи Х асрда Салжуқийлар қулига ўтади. Шимолий тармоғи Қорахонийлар қулида бўлган. 1219—1220 йиллардан 1370 йилгача мўғуллар қулида бўлади.

Буюк ипак йўлининг туташган жойи Марказий Осиё бўлган. Дунёга маълум ва машҳур бўлган «Буюк ипак йўли»нинг йўналишлари жуда кўп бўлган, ана шу йўналишлар, асосан, ҳудудимиз шаҳарларида туташган. Барча йўналишлар кесишган жой ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига тўғри келади. Жўғрофий жиҳатдан бундай қулайликдан бизнинг аجدодларимиз унумли фойдаланганлар. Мана, эътибор беринг, Химолай тоғларидан ўтадиган йўл Уш (Қирғизистон) — Андижон — Хўжанд — Шош — Самарқанд — Бухоро ва ҳоказолар. Мўғулистондан келган карвон Авлиё ота — Урганч — Марвдан жанубга. Демак, жанубдан шимолга ўтадиган жой ҳам Марказий Осиё, Ғарбда ўтган Шарққа ўтадиган жой, яъни халқа ҳам Марказий Осиёдир.

Буюк ипак йўли орқали Марказий Осиёга Хитойдан ипак, чой, қандолат буюмлари олиб келинган. Марказий Осиёдан эса Хитойга қоракўл тери, кишмиш (майиз), қуритилган мева, олтин ва қумуш тангачалар, жундан ишланган ҳар хил газламалар, гилам, намат, ойна, металллар, зеб—зийнатлар, тери ва бошқа нарсалар олиб борилган. Ҳиндистондан Марказий Осиёга зиравор, мўминё, елим, фил суякларини, анбар гули келтирилган. Ўрта ҳисобда ҳар йили Хитойдан 1000 туя ипак, 300 туя чой, 50 туя қандил келтирилган. Хитойга эса ўз навбатида ҳатто отлар ҳам олиб борилган. Чунки Марказий Осиё отлари Хитойда жуда қадрланган. Уларнинг нархлари юқори бўлган. Ўрта ҳисобда битта отнинг нархи камида 40 тахлам ипак мато бўлган.

IX асрнинг биринчи ярмидаги савдо—сотиқ ҳақидаги маълумотларга кўра, Марказий Осиёдан олиб борилган 100 минг отга 1 миллион тахлам ипак берганлар. Шунинг ўзиёқ зотдор отларимизнинг баҳоси қадимдан улуғланиб келингани, уларнинг доврўти оламга ёйилганини тасдиқлайди. Шунинг учун аждодларимиз йилқичиликни ривожлантиришга катта эътибор берганлар. Уларнинг зотларини яхшилаб, сонларини кўпайтирганлар. Достонларда ҳам отларнинг улуғланиши бежиз эмас.

Карвонсарой — савдогарларнинг бир кунлик тунашлари учун йўлда қурилган махсус катта жой бўлиб, озиқ—овқат, ёқилги, сув, ем—хашак, умуман, карвондагилар учун керакли нарсалар, хизматчилар муҳайё бўлган. Ҳунармандлар от—уловнинг эгар—жабдуғларини таъмирлаганлар, тақачилар, тикувчиларга ҳам юмуш етарли бўлган. Умуман, карвонсаройлар ҳаёт қозонига айланиб, у тинимсиз қайнаб турган. Бу қозондан барака, ризқ—насиба томган, ноз—неъматлар тукин—сочинлиги барқ урган. Буларнинг ҳаммаси ҳаёт фаровонлигининг ошишига олиб келган. Айни вақтда бу алоқалар халқларни бир—бирига яқинлаштирган, уларнинг ҳар томонлама равнақига йўл очган: иқтисоди ривожланиб, илм—фан, маданияти гуллаган.

Карвонсаройларда омборхона, дўконлар бўлиб, тоғотаргача савдо—сотиқ авжига чиққан. Карвондаги илм соҳиблари китоб савдоларини уюштирганлар, маҳаллий зиёлилар билан учрашувлар ўтказганлар. Маданий—маърифий алоқалар ўрнатилган. Умуман, карвонсаройларда ҳақиқий ҳаёт нафаси уфурган, у ёки бу давлатлардаги янгиликларнинг ҳам тарғиботчилари ана ушлар бўлган. Ана

шу карвонларда илм шайдолари, олимлар, фозилу фузалолар, сайёҳлар бўлиб, босиб ўтган йўлларида воқеа, ҳодиса ва жойлар ҳақида маълумотлар йиққанлар, саёҳатномалар битганлар. Демак, карвонларнинг ишлари фақат савдо — сотиқ бўлмасдан, балки инсоннинг бутунги ва эртаси учун неки зарур бўлса, бари қамраб олинган.

Ҳудудимиздан етишиб чиққан буюк аجدодларимиз қисматининг ана шу карвонлар билан чамбарчас боғланиб кетганлиги ҳам шундан. Номлари бутун оламга ёйилган алломаларимизнинг қай бирини олманг, уларнинг ҳаёт йўли мусулмон дунёсининг илм масканлари билан туташиб кетади. Шу боис ҳам биз карвон йўлларини маърифат йўллари, дейишга мутлақо ҳақлимиз.

Меҳнат қуролларининг такомиллашуви, ўз навбатида, меҳнат унумдорлигининг ўсишига ҳам сабаб бўлганлиги табиий ҳол. Бу ўсиш натижасида кўплаб маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконияти пайдо бўлган. Бошқа жойда унга муҳтожлик сезилиши ҳам табиий. Аммо деҳқон ёки ҳунармандга ўзи яратган маҳсулотни керакли жойга олиб бориш учун имконият йўқ, бу ҳолат айирбошловчиларни юзага келтиради. Бу табақа — савдогарлар эди. Савдогарлар бир маҳсулотни бошқа бир жойга элтиб, у жойлардан керакли нарсаларни олиб келиб айирбошлашни шакллантирадилар. Бу жараён бир қишлоқдан иккинчи қишлоққа ёйилиб, тажрибаси ортиб борган, давлатларнинг пайдо бўлиши савдо — сотиқнинг ривожланишига кенг йўл очиб берган. Савдо давлат аҳамияти даражасига кўтариллиб айни вақтда у давлат иқтисодини ривожлантиришда муҳим соҳа бўлиб қолган. Дунёда энг машҳур ва энг қадимги ана

шундай савдо йўли «Буюк ипак йўли»дир. Мазкур атама ҳақида шуни қайд этиш жоизки, бу ном биринчи бор илмий адабиётда немис олими Фердинант Пауль Вильгельм фон Рихтгофен (1833—1905) томонидан киритилган. Унинг 1874 йилда босилиб чиққан «Хитой» номи китобида ипак сўзи жуда кўп марта қайд этилиб, унга олиб борувчи йўл «Буюк ипак йўли», деб номланган. Профессор Н.Тухлиев ўз китобида «Буюк ипак йўли»нинг бошланиши эрамиздан аввалги 126 йилда деб қайд этади. Шундай қилиб, Шарқдан Ғарбга қараб чўзилган «Буюк ипак йўли» жуда кўп тармоқларга бўлинган. Савдогарлар ўзларига энг қулай бўлган йўналишларни танлаганлар. Бунда фасллар ҳам муҳим роль ўйнаган.

Карвонсаройлар икки хил бўлган. Биринчиси, давлатга қарашли карвонсаройлар. Иккинчиси, хусусий карвонсаройлардир. Бу карвонсаройлар ўз даврининг ҳамма талабларига жавоб берган, ҳудудимиз бундай карвонсаройларга бой бўлган, уларда қишин—ёзин ҳаёт қайнаган ва улар мамлакат иқтисодини ривожлантиришга жуда катта туртки бўлган. Мана, яна шулардан бири Пойкент шаҳридир. Ўрта асрда бу шаҳарни бекорга «савдогарлар шаҳри», деб, атамаганлар, чунки 30 га яқин карвон қўнадиган жойлар бўлган. Бундай шаҳарлар мамлакатимиз ҳудудида жуда кўп бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз ўрни ва салоҳиятига эга бўлган.

Савдо билан шуғулланувчилар авлоддан—авлодга ўтиб, йиллар оша тажрибалироқ бўлиб борганлар. Тижорат билан шуғулланувчиларда жуда кўп хислатлар шаклланиб, айниқса, илмий бўлиш қадрланган, чунки ўзга мамлакатларга бориб иш

битириш осон иш эмас. Бунинг учун бошқа халқларнинг тилини, урф-одатини, феъл-атворини билиш тақозо этилади. Айни вақтда савдогарлар эчилик вазифасини ҳам утаганлар. Савдо, тижорат, асосан, икки турга бўлинган, биринчисидан ички савдо билан шуғулланганлар, иккинчисидан ташқи, яъни бошқа давлатлар билан алоқа қилганлар. Савдогарликнинг уддасидан ҳамма чиқа олмаган: қаҳратон қиш, сурункал, ёмғир, жазирама иссиқ, ҳолдан тойдирадиган гармселлар қор-бўронлар, қум кўчиши-ю, ботқоқликлардаги ноқулайликларни енгиб ўтиш ҳазилкам иш эма жаҳаннамнинг нақ ўзгинасидир. Шунинг учун савдогарлардан нафақат ақл-хуш, билимдонлик, балки жисмоний соғломли бақувватлилик талаб этилган. Савдогарларга яна бир таҳдид-қароқчиларнинг хужуми эди-ки, йўлга чиққан карвон ун ҳам ҳисобга олиши даркор бўлган.

Савдо карвонларининг миқдори ҳам турлича эди. Улар асосан 20-50, 50-100 ва 500-1000 та юк ортладиган ишч ҳайвонларидан ташкил топган. Баъзан узоқ жойларга мўлжалланган карвонларда 3000 тадан 5000 тагача ишч ҳайвонлар бўлган. Туяларга 16 пудгача (256 кг) отларга (16 кг), хачирларга (100 кг) атрофида юк ортиш мўлжалланган.

Инглиз сайёҳи Женкинсон «Буюк ипак йўли»нинг масофаси ҳақида тўхталиб, у шаҳарлар ўртасидаги масофани кунлар билан ўлчаган. Марвдан Урганчгача - 10 кун, Урганчдан Бухорогача - 15 кун, Бухородан Қашқаргача 30 кун, Қашқардан Пекинггача 30 кунлик йўл бўлган. Андижон Қашқар - 554 км ни ташкил этади. Қадимгилар йўл ўлчовин «Фарсанг», форсчада «белгилик тош», турклар «бир тош» «икки тош», деб ўлчаганлар. Бир тош 5,6: 7 км.га тенган.

Ана шу масофада белгилаш қўйилган. Карвоннинг бир кунлик йўли 4-5 тош, яъни, 30 км. атрофида бўлган.

Шундай қилиб, Буюк ипак йўли Ватанимиз халқларини хорижий мамлакатлар билан боғлаб, иқтисодий ва маданий алоқаларни ривожлантиришга жуда катта ҳисса қўшди.

Талаба шу нарсани унутмаслик керакки, ҳар бир саволга жавоблар ёзиб, сўнгида албатта якуний, хулосавий фикрлар билан уни тугатиши керак бўлади, шундан сўнгина кейинги масалага ўтиши мумкин. Бу куникмаларни яхши ўзлаштирган талаба улардан келажакда амалга оширадиган илмий иш ёки тадқиқотларида ҳам фойдаланиши мумкин.

Шундай қилиб, иккинчи масалага доир қуйидаги материалларни яна талаба эътиборига хавола этар эканмиз, уни талаба ўзи ўзлаштирган қўшимча маълумотлар билан тўлдириб баён этишга киришади.

Темур ва темурийлар даврида «Буюк ипак йўли» ривожини янги босқичга кўтарилди. Карвонсаройлар, сардобалар қурилиб, карвон аҳли учун ҳамма шароитлар яратилди. Мана, Амир Темурнинг замондошларидан епископ Иоан Гринлонинг эсдаликларидан бир шингил: «Ана шу катта ва кенг ҳудудда йўловчилар ва карвонлар хавфсизлиги тўла таъминланган. Мабодо, Темурбекка тобе мамлакатларда йўлтусарлар карвонга ҳамма қилгудек бўлса, ўша юрт ҳукмдори Темур томонидан қаттиқ жазоланган. Чунки, Темурнинг фикрича, ўша ҳукмдор йўлтусарлар билан ҳамтовоқ бўлмаса, улар катта йўлларда карвонларга хужум қилишга журъат қилолмайдилар. Бу ҳолат ва шароитнинг яратилиши савдо-сотиқни, албатта, янада ривожлантирган».

Амир Темурнинг «Темур тузуклари»да айтилган қуйидаги ҳикматларга эътибор берамиз. Уларда Соҳибқироннинг ўз юртида тижорат ва ҳунармандчилиқни тараққий эттириш соҳасида қўрган улкан сиёсий тадбирларни мухтасар равишда ифодаланган.

«...Салтанатимни ўн икки тоифага бўлиб, уларга таянган ҳолда иш юргиздим. Салтанатим қонун — қоидаларини ҳам шу ўн икки тоифага боғладим... Ўн биринчи тоифа касбу ҳунар эгаларидир. Буларнинг ҳар тоифа ва синфидан бўлганларини давлатхонамга олиб келиб, ўз ўрдамдан урин белгиладим — ки, сафарда ва ҳазарда сипоҳимга керак яроқлар ва бошқа нарсаларни ҳозирладилар. Ўн иккинчи тоифа — ҳар мамлакат ва диёр саёҳатчиларию мусофирларининг бошини силадим — ки, турли мамлакатлардан менга хабар келтириб турдилар. Ҳар бир мамлакатта ва диёрга савдогарлар ва карвонбошилар тайинладимки, улар қаерга бормасинлар, Хитой, Хутан, Чин — Мочин, Ҳиндистон, араб мамлакатлари Миср, Шом, Рум, Жазонр, Фарангистон (Оврупа) ерларининг нафис матолари ва муносиб тўхфаларидан келтиришсин». Ва яна буюрдим — ки, йўл устига кузатувчилар, зобитлар тайинлансинлар — ки йўлларни қўриқлаб, ўткинчилар, савдогарлар, мусофирларни кузатиб, мол — мулк ва бошқа нарсаларини манзилдан манзилга етказиб қўйсинлар. Йўл устида бироптасининг мол — мулкни йўқолса, ўзи ўлдирилса ёки бошқа қор ҳол ю берса, булар учун жавоб берини уларнинг зиммасида бўлсин. Ҳар бир сарҳад, вилоят, шаҳар ва лашкарда хабарнавислар тайин қилсинларки, атрофдан кирган — чиққан мол — мулк, ҳар мамлакатдан келган карвонлар ҳақидаги хабарларни ростдан — тўғрилик билан менга ёзиб турсинлар». Чиндан ҳам Амир

Темур замонида салтанат пойтахти Самарқандда ҳамда ўлканинг бошқа йирик шаҳарларида Исфохон, Шероз, Галаб, Сурия, Миср, Кичик Осиё, Озарбайжон ва бошқа мамлакатлардан келган усталар ва савдогарларни учратиш мумкин эди. Испаниянинг Самарқандга сафар қилган элчиси Клавихонинг далолат беришича, Амударёнинг шимолий қирғоғи, яъни, Мовароуннаҳр йули хоҳлаган одамга кенг очиб қўйилганлигини ва аксинча, ҳеч ким уни тарк этиб, жанубий қирғоққа рухсатсиз ўтиб кетолмаслигини алоҳида қайд этади. «Бу юрт, — деб ёзади у, — дон—дун, мева—чева, ҳар хил гушт, қўйингчи, ҳамма нарсага бой мамлакатдир. Нон—сув текин, гуруч эса ҳамма ёкни босиб кетган. Самарқанд ва унинг атрофидаги ерлар ҳайратланарли даражада серобгарчилик эди. Бу ерда атлас, кимхоб, шоҳи гиламлар, мўйна ва шоҳи астарликлар, упа—элик, пардоз моллари, бошқа нарсалар мул—кул эди».

Унинг хотирлашича, Самарқандга келтирилган ҳамма молларни бир сафда тартиб билан сотадиган кенг жой йуқ эди, шунда амир Темур савдо расталари қурилган куча барпо этишни буюради. Мазкур куча шаҳарларнинг бир чеккасидан бошланиб, марказидан ўтиб, иккинчи чеккасидан чиқиши лозим эди. Бу ишга қурилиш мутасаддилари қанча талаб қилинган бўлса, шунча ишчи жалб этилади. Натижада пигирма кул ичида ҳайратда қолдирадиган даражада улкан иш бажарилади. Катта ва кенг куча ўтказилиб икки томонга дуконлар тикланади, булар ҳар бири икки хонадан иборат бўлиб, кўчанинг бутун усти эса гумбаз шаклида енилади. Қурилиш тугаши биланоқ, дуконларга жойлаштирилган бозор аҳли ҳар хил моллар билан савдо

қила бошлайдилар. Амир Темур ўзи фатҳ этган мамлакатларда ҳам ободончилик ишларини кўздан қочирмади. У мўғуллар даврида вайрон бўлган йўллар, работлар, куприклар, карвонсаройлар, канал, ариқларни тиклади, карвон йўлларида қаттиқ тартиб — интизом ўрнатди. Олтин ўрта пойтахти Сарой Берка ва унга олиб келувчи шимолий савдо йўли барҳам топгач, бутун карвон йўли жануб сари буриб юборилди. Хитойдан Яқин Шарққа қараб олиб борадиган мазкур йўл Утрор, Тошкент, Самарқанд, Балх, Ҳирот, Султония орқали ўтадиган бўлди. Сурия, Хунгария, Генуя, Истамбул, Боғдод, Ормузт сингари шаҳарлардан келган савдогарлар аввал Табризда тупланиб, сўнг махсус қуриқчи ва кузатувчилар ҳамроҳлигида Машҳад ва Балх орқали Мовароуннахрга кириб боришади. Ҳиндистон тужжорлари Ҳинди Қушдан, Хитой карвонлари эса Торим водийси орқали ўтиб келарди. Булардан олинадиган бож ва солиқлар эса беҳисоб эди.

Режанинг III масаласига доир маълумотларни ўзлаштирган талабага яна қўшимча ушбу материалларни ҳам тавсия этамиз. Бунда талаба Буюк ипак йўли аҳамиятини пасайиб кетиш сабабларини аниқ ва равшан далил ва асослар билан тулиқ ёритиб бериши керак бўлади.

Буюк ипак йўли аҳамияти пасайиши XVI асрларга тўғри келади, чунки бу даврга келиб буюк географик кашфиётлар туфайли, Хитой ва Ҳиндистонга денгизлар, сувлар арзон йўлининг очилганидир. Бунинг устига Иван Грозний томонидан Қозон ва Астраханнинг эгалланиши Буюк ипак пулининг шимолий қанотини сиқирди. Хитой шарқий Ҳиндистонни босиб олиши натижасида Фарбий Туркистон билан алоқа узилди, боз устига Ўрта ер денгизи билан Қизил денгизни

боғлайдиган Сувайш каналининг (1869) ишга тушиши ҳам Буюк ипак йўлининг аҳамиятини пасайтирди. Буюк ипак йўли аҳамиятининг пасайишига яна бир жуда катта сабаб, Марказий Осиёдаги тарқоқлик, ўзаро урушлар эди. Аммо бундан Буюк ипак йўли бутунлай таназзулга учраб, мутлақо йўқ бўлган деган хулоса чиқмаслиги керак. Буюк ипак йўли ҳаракатда бўлди, фақат аввалги шуҳрати йўқолди.

Аммо, «Оққан дарё оқмасдан қолмайди», деган нақл бекор айтилмаган. Бизнинг XX аср охирларида Буюк ипак йўлига эътибор дунёда яна кун тартибига қўйилди. Дастлаб Япония ва Хитой жамоатчилиги бу муҳим муаммони кутарди. 70 – йилларда Япониянинг куп минг кишилик саёҳатчилари юриши бошланди. 1991 йил 18 апрелда БМТнинг экспедицияси «Буюк ипак йўли» мулоқот йўли» шиори остида экспедиция ташкил этилди. Бу экспедицияга жаҳоннинг 60 та олими жалб этилди. Улар Астрахандан Хоркетгача (Эрон) 13 минг км лик йўлни босиб ўтдилар. Экспедиция якунлари 1991 йил 16 июлда Олмаотадаги анжуманда кўриб чиқилди. Анжуман Буюк ипак йўлини тиклаш, унинг тарихини ўрганиш ва жамоатчиликни хабардор қилиш ҳақида қарорлар қабул қилди. Самарқанд шаҳрида Буюк ипак йўлини ўрганиш бўйича Халқаро ташкилотни ташкил этишга келишилди. Умуман, Буюк ипак йўлига қизиқиш бежиз эмас, чунки бу ҳаётий жарасидир. Аммо Буюк ипак йўлининг тикланиши учун энг, аввало, шароит яратилиши даркор. Мазкур саволдаги жавоблардан кўрдикки, Буюк ипак йўлини таназзулга олиб келган энг кенинги сабаблардан бири – ҳудудимиздаги беқарорлик экан. Тарқоқлик, иттифоқнинг йўқлиги, ўзаро уруш, қирғин –

баротлар инқирозга олиб келди. Мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши жуда катта мувоффақият. Шунинг учун талабаларимиз, барқарорликнинг моҳиятини тушуниб етсалар, у тараққиёт кафолати эканлигини билсалар, нур устига нур бўлади.

Ушбу масала якунидан сўнг талаба IV саволга жавоблар баёнига ўтиши мумкин. Бунга доир бўлган қисқача маълумотларни ҳам ҳавола этишни лозим, деб билдик. Аҳамиятлиси шунда — ки, кейинги йилларда Буюк ипак йўлига қизиқиш, уни тиклашга ҳаракат халқаро миқёсда ортиб бормоқда. Бунда Ўзбекистон жонбозлик қилмоқда. Ўзбекистон, Эрон, Туркия ўртасидаги ўзаро иқтисодий, маданий, илмий — техникавий ҳамкорлик бобида қатор тадбирлар белгиланиб, шартномалар имзоланди. Минтақавий иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (МИХТ) аъзолари томонидан 1996 йил декабрда 295 км.лик Тажан — Сараҳс темир йўли ишга тушди. Бу йўл Ўзбекистондан чиқадиган ёки келадиган юкларни ташишни икки ҳафтага қисқартирди. Аммо, ҳали муаммолар кўп, чунки биз халқаро денгиз йўлидан маҳрумимиз. Дунёдаги энг арзон ва қулай йўл денгиз йўли ҳисобланади. Шунинг учун ҳам жаҳондаги ташиладиган юкларнинг 80 фоизи денгиз йўллари зиммасига тушган. Денгизга чиқишнинг энг яқин йўли Афғонистон орқали Покистонга чиқишдир, аммо Афғонистондаги сиёсий вазият бунга имкон бермаяпти. 1993 йилининг май ойида Брюсселда Европа комиссияси Марказий Осиё, Кавказ ва Европа Иттифоқи давлатлари вакиллари учрашуви бўлиб ўтди. Мазкур анжуман мустақилликка эришган Ўрта Осиё ва Кавказ мамлакатларининг жаҳон иқтисодиетига

интеграциялашуви имкониятларини куриб чиқди. Бунинг асосий мақсади транспорт ва коммуникация тизимини ривожлантиришдан иборатдир. Демак, Брюссел учрашуви Европа ва Осиёни бир-бири билан боғлайдиган «Европа – Кавказ – Осиё» транспорт йўли – ТРАСЕКАни барпо этиш масаласини куриб чиқди ва Декларация қабул қилди. Ҳа, бу жуда катта ишнинг бошланишидир, чунки тарихда қитъаларни боғлайдиган йўлларнинг номи ҳар хил бўлган, аммо мақсади битта – савдо – сотиқ ва интеграцияни ривожлантиришдир.

Шундай қилиб, бир вақтлар «Лазурий», «Шох йўли», «Буюк ипак йўли», деб номланган қитъалараро савдо йўли бутун ТРАСЕКА номини олди. Гап номда, атамада эмас, балки унинг моҳиятидадир. Шак – шубҳасиз, бундан фақат халқлар ютади, ҳар томонлама алоқалар ривожланади. Ана шу савобли ишда Президентимиз Ислом Каримовнинг саъй – ҳаракатлари салмоқли бўлаяпти. Мана, 1996 йил Сарахсда Марказий Осиё мамлакатлари билан Эроннинг темир йўл тармоқлари туташтирилди, бу ТРАСЕКАнинг дастлабки ютуғидир. 1996 йил 13 майда Ўзбекистон, Озарбайжон, Грузия ва Туркманистон ўртасида ўзаро эркин транзит тўғрисида шартнома имзоланди. Бу йўл экспорт ва импортнинг ортишини таъминламоқда. 1996 йил Транскавказ йўлига режа бўйича олиб келинган ва чиқарилган маҳсулотнинг ҳаммаси 140 минг тоннани ташкил қилган бўлса, 1997 йилда минг тоннага етди. 1998 йилда 300 минг тоннадан ортиди. Ўзбекистон Буюк ипак йўлининг шарқий нуқталарини бўйича ҳам ибратли ишлар қиляпти. Тошкент – Андижон – Ўш – Иркештом йўлига катта эътибор бераяпти. Бу

йўл Европани Хитой ва Жанубий Шарқий Осиё мамлакатлари билан боғлайди.

Буюк ипак йўлини тиклашда 1998 йил 8 сентябрда бўлиб ўтган халқаро конференция муҳим роль уйнайди. Конференция ТРАСЕКА дастурини амалга ошириш масаласини муҳокама қилди. Конференцияда Президент Ислам Каримов нутқ сузлади. Анжуманда жаҳоннинг 32 мамлакатидан, БМТ, Европа Тикланиш ва Тараққиёт банки, Жаҳон банки каби унлаб нуфузли халқаро ташкилотларнинг вакиллари қатнашди. Боку анжуманида Европа—Кавказ—Осиё йўлини ривожлантириш бўйича халқаро транспорт тўғрисидаги кўп томонлама Битим имзоланди. Мазкур ҳужжат халқаро юк ва йўловчи ташиниш ривожлантириш ва бошқариш, транспорт соҳасидаги ҳуқуқий мезонларни ўзаро мувофиқлаштиришни кўзда тутди. Боку анжуманида яна иккита муҳим ҳужжат қабул қилинди. Булар Буюк ипак йўлини тиклаш бағишланган халқаро конференция Декларацияси ва Якуинг Коимюннедир. Ҳар иккала ҳужжат Буюк ипак йўлини тиклашда муҳим роль уйнайди. Конференция ТРАСЕКА лойиҳасига аъзо давлатлар ҳудудларида ўзаро йўловчи ва товарларнинг эркин айланиши, юкларнинг хавфсизлиги ва сақланиши, божхона ишларини уйғунлаштириш каби долзар муаммолар ўз ечимини топди. Ҳеч шубҳасиз, Боку анжумани Буюк ипак йўлини тиклашда муҳим босқич бўлиб қолади. Демак, Буюк ипак йўлини тиклаш халқаро миқёсдаги масала бўлиб қолаверса—да, ушунга асосан амалга оширишдан жаҳон ҳамжамияти манфаатдордир. Шундан қилиб, Буюк ипак йўлининг келажаги норлоқ, у я

халқларни, қитъаларни бирлаштириб, уларнинг дўстлиги, иқтисодиети, маданияти ривожланишига хизмат қилади.

Талаба юқорида 4 та саволларга жавоблар баёнидан сўнг уларнинг барчасини қисқача услубда умумлаштириб, сўнгра мустақил ишга хулоса ясаши мумкин бўлади.

Яна таъкидлаймизки, талаба биз тавсия этган ва қўшимча адабиётларнинг қайси биридан фойдаланса, унинг руйхатини тартиб билан кўрсатиб ўтиши керак.

VI Мустақил иш мавзуси:

И.Каримовнинг «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асари ва унинг аҳамияти

Тарих инсонларни уйлантиради, бўлиб ўтган тарихий воқеа ва ҳодисаларни таҳлил қилиш, фикрлаш, қиёслаш ва улардан амалий ҳаётини хулосалар чиқариш асосида дастурий ҳаракатлар йўлланмасини белгилашга ёрдам беради. Миллий ўзлиқни аниқлашда, миллий бирликни шакллантириш, шажарамиз улуглиги ва поқлигини билиш, меҳнаткаш халқимизнинг жаҳон халқлари орасида тутган ўрнига баҳо бериш, унинг бой ҳаётини тажрибаларидан кенгроқ фойдаланиш, халқимизнинг олижаноб, ҳурриятпарвар ва эркинпарвар анъаналарини изчил ўрганиш ва уни янада бойлантиришда, хулоса қилиб айтганда, баркамол, ҳақиқий инсон шаклланишида тарихин, хусусан, Ватан тарихини ўрганишнинг аҳамияти чексиздир.

Шунинг учун ҳам Президент И.Каримов Ватан тарихини ўрганишни, уни болалар боғчасидан то олий ўқув юртигача ёшларга ўқитиш масалаларига шахсан эътибор бериб, катта ғамхўрлик, ҳомийлик қилмоқда. Ўтмишнинг бутун яратиб бўлмайдиган, бутунни ўтмиш яратади. Ўтмишга, тарихимизга бўлган ҳар қандай ижобий муносабат ва ёндашув ҳаминша ижобий инқилобий ўзгаришларга замин тайёрлаган, бугун ва келажак йўлини аниқ ва равшан танлашда асос бўлиб хизмат қилган Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, президент И.Каримовнинг «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асари (рисола) 1998 йилда нашрдан чиқарилди ва бу асарда кўтарилган фикр ва мулоҳазалар тарихчилар ҳамда тарихши

ўрганувчилар учун катта аҳамиятга эгаллиги сабабли барча жойларда, жумладан, барча ўқув юртларида чуқур ўрганилмоқда. Ушбу асар бўйича мустақил иш тайёрлаётган талабалар, аввало, ундаги маълумотлар билан чуқур танишиб чиқишлари ва сўнгра мустақил иш режасини тузишлари шарт. Талабага биз қуйидаги режани тавсия этар эканмиз, айни вақтда, талаба иш режасини ўз ҳоҳишига қараб ўзгартириши мумкин.

Режа:

1. Кириш: И.А.Каримовнинг Республикамизнинг таниқли тарихчи олимлари билан учрашуви. Учрашув зарурияти, тарихимизни изчил ўрганиш ва тиклаш борасидаги вазифалар.

2. Асосий қисм:

а) рисолада мустақиллигимизни мустаҳкамлашда тарихини билиш аҳамиятининг изоҳи;

б) асарда тарихимизнинг жаҳон халқлари тарихи билан қиесланиши ҳақидаги фикрлар баёни;

в) И.Каримов кимли инсонни маънавий — маърифий тарбиялашда тарихни билишнинг ва тарихий хотиранинг урни ҳақида;

г) Тарихни билиш — ўзликни англаш ва тараққиёт асосидир;

3. Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Тарих — тажриба, сабоқ, муаллим, норлоқ келажакка олиб боровчи йўлчи юлдуз. Асарнинг аҳамияти.

Талабалар мазкур мавзунин ёритишдан аввал Ўзбекистон тарихига доир мустақиллигимиз даврида нашр этилган кўплаб дарсликлар, қўлланмалар, адабиётлар, тарихий асар ва мақолаларнинг мазмун — моҳиятини билишлари шарт ва шундагина ушбу асарнинг аҳамиятини ҳис этишлари мумкин. Чунки, хусусан, мустақиллигимиз даврида тарихимизга доир яратилган, нашрдан чиқарилган асарлар адабиётлар мақолаларнинг аксариятидан ушбу даврдаги изланишлар, тадқиқотлар натижалари бўлиши аввал ўрганилмаган, илмий муомалага киритилмаган, янги ўзлаштирилган тарихий маълумот ва манбалар ўрин олган ва уларнинг бари асосли, далил ва исботларга таянгандир.

Режанинг кириш қисминин ёритишда шўролар даврида халқимизнинг тарихини ўрганишга атайлаб эътибор берилмаганлиги, уни ўрганиш чекланганлиги ва тарихимизга онд манба ва маълумотлар анчагина сохталаштирилганлиги ҳақидаги ҳолат ва жараёнларни қисқача баён этиш мақсадга мувофиқдир. Чунки қозирги ёшлар, ўтмишда халқимиз онгига қанчалик нотўғри маълумотлар, ғоялар сингдириб келинганлигидан хабардор бўлишлари лозим. Мустақиллигимиз шарофати билан, ўтмишимизни ҳаққоний ўрганиш, халқимиз ва юртимиз тарихи жаҳон халқлари томонидан кам эмаслиги ҳақида асосли далиллардан хабардор бўлиш имконига эга бўлганлиги устида бир оз тўхталиш зарур бўлади. Сўнг эса И.Каримовнинг ушбу асаридаги тарихимизни ўрганишнинг долзарблиги, зарурлиги, унинг беқиёс аҳамияти ҳақидаги қимматли фикр — мулоҳазаларни берилади. Айни вақтда И.Каримовнинг ушбу йўналишдаги мулоҳазаларидан бўлиши — тарихимизни

ўзганиш ўзганишимизни англашда, миллий гурур, миллий
ифтихор ҳисларини шакллантиришда, аجدодларимиз,
ўтмишдаги мутафаккирларимиз босиб ўтган шонли йул, улар
томонидан яратилган ва бизгача етиб келган бебаҳо
илмий — маънавий мерос келажак ҳаётимизда ҳар томонлама,
тажриба, сабоқ, дастур, ибрат бўлиб хизмат қилиши
ҳақидаги фикрларини эслатиб ўтиш жуда муҳимдир.

Шунингдек, талаба И.Каримовнинг Республикамизнинг
таниқли тарихчи олимлари, мутахассислари билан
учрашувининг мақсад — моқияти ҳақида, жумладан, улар
олдига қўйилган улкан, машаққатли лекин шарафли ва
долзарб вазифа, яъни, тарихимизнинг аввалги даврларда
муқтазам сохталаштирилиб, нотўғри талқин қилиниб
келинган давлари устида янада кўпроқ илмий — тадқиқот
ишларини олиб бориш, ҳақиқий тарихимизни тиклаш, уни
доимо кенг жамоатчиликка етказиб бориш каби зарур
фикрлар баёнига ҳам тўхталиб ўтиши керак. Режанинг
асосий қисмида I — масалани баён этишдан аввал талаба
мустақиллигимиз қўлга киритилиши арафасидаги жараёнлар
тарихини яна бир бор мукаммал ўрганиб, эслаб қўйса,
фойдадан холи бўлмас. Шундагина талаба мустақиллигимизни
мустаҳкамлаш, эъозлаш, асраш ҳақидаги хис — туйғуларини
ўз оғзи ва қалбида янада чуқурроқ ҳис этиши мумкин. Шу
масалага жавоб беришда, албатта, қўшимча адабиётларда
қўрилган мустақиллигимиз учун курашлар тарихидан унинг
намўнадалари ҳақида мисоллар келтирилса, мустақил иш
қилини янада ортади (масалан: Тўмарис, Широқ, Спитамен,
Муқанна, Торобий, Жалолиддин, Темур, шунингдек, Чоризм

ва шўролар ҳукмронлиги жеридаги миллий озодлик ҳаракатлари ҳақида).

Сўнгра эса, тарихни билай туриб, маънавиятли, маърифатли, билимли, илми баркамол, ўзи яшаётган даврнинг қадрига ета оладиган инсон бўлиб етилиш мумкин эмаслиги ҳақидаги И.Каримов мулоҳазаларини адбатта баён этиш керак. Юқорида зикр этилган масалаларни кенгроқ, муфассалроқ ёритилиши эса 1-масалани янада ёрқинроқ очиб беришда асос бўлади.

Айни вақтда талаба таъхимизни урганиш, унинг ҳаққоний томонларини кенг ётиш, унинг бир неча юз минг йиллик ўтмишини синчилаб тадқиқ этиш нафақат ички миқёсда, балки халқаро миқёсда ҳам катта аҳамиятга эга эканлигини, қолаверса, мустақиллигимизни мустаҳкамлашдагина эмас, унинг номини жаҳон тарихи саҳнасига олиб чиқишда ҳаётлиқ рол ўйнаши ҳақида таъкидлаб ўтиши зарур. Чунки ўшбу фикрлар асарда кенг миқёсда ўз таърифини топганди.

Режанинг 2-масаласи жавобини баён этишда Ўзбекистон ва унда яшаётган халқларимиз тарихи Европа, Ғарб, Шарқ мамлакатлари ва улар халқлари тарихий даврларидан кам эмаслиги ржаода бир қанча асосли мисоллар билан қайд этилганлигини албатта кўрсатиб ўтиш зарур бўлади. Шунингдек, баты бир тарихчи олимларнинг ўтмишимиз ҳақида кўр-кўров маълумотларга асосланиб билдирган асоссиз хулосаларини тўғри танқид қилинганлигини ҳам эслатиб ўтилганини баён этиш керак. Масалан: Атилла ҳақида. Чунки қадим ўтмишимизни ёритишдаги нотўғри талқинлар ҳақида талаба хабарор бўлиши ва уни тўғри

парок этиши шарт, деб ҳисоблаймиз. Худди шу фикрларнинг исботи тариқасида зарур маълумотларни муаллифлар Ш.Каримов ва Р.Шамсуддинов томонидан ёзилган «Ватан тарихи» китобининг кириш қисмида, шунингдек, тарихчи олим Ҳ.Зиёевнинг «Тарих — ўтмиш ва келажак кўзгуси» номли китобидаги худди шу сарлавҳали мақоласидан ҳам фойдаланиб бойитиши мумкин.

Режанинг 3—масаласи ҳам алоҳида, ўзига хос аҳамият касб этади, чунки ўз тарихи, ўтмиши, аجدодларини кимлар эканлигини яхши билган, тушунган, ҳис қилганларгина комил инсонлар бўлиб етишишлари мумкин. Комил инсонни шакллантирмай туриб, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, ривожлантириш, ўлкамизни ҳар соҳада жаҳон миқёси даражасига кўтариш ниҳоятда мушкул эканлиги барчамизга аён.

Ўтмишни ўрганиш, аجدодларимиз яратиб кетган моддий ва маънавий меросдан баҳраманд бўлиш, уларни ўрганиш, ҳаётга татбиқ этиш, уларга муносиб инсон бўлиш ва айна пайтда уларнинг ишларини давом эттириш каби масъулиятни дилдан ҳис этувчи инсонни тарбиялаб, вояга етказиш — мустақиллигимиз ривож учун асосий омил эканлиги рисолада қайд этилганлигини ҳам таъкидлаш жониз. Дарҳақиқат, тарихни библиш комил инсоннинг асосий, муҳим хусусиятларидан бири бўлиши билан бирга, унга тўғри келажакни кўрсатувчи асосий омил ҳамдир.

Ушбу фикрларни баён этишда талабага ўтмишдаги мутафаккирлар, доною — олимларнинг номлари, яратиб кетган бебаҳо моддий — маънавий меросларининг баъзиларини инсонлар билан ёритиб, баркамол инсон вужудга келишида

уларнинг ибратли меҳнатини кўрсатиб беришни ҳам тавсия
этган бўлардик. Бу ўринда аждодларимизнинг муносиб
вориси бўлиш билан бирга, уларнинг ажойиб ишлари
анъаналарининг давомчиси бўлишлик каби бебаҳо
хусусиятларни ўзида мужассам этиш ҳам баркамолликнинг
муҳим қирраси эканлигини таъкидлаб ўтиш зарур. Талаба
тарихий хотира ва унинг ўрни ҳақидаги фикрларни баён
этишда, мустақиллик йилларида йўлга қўйилган анъаналарни,
яъни эл — юрт озодлиги, равнақи, илм — фан ва бошқа
соҳалар ривожига учун улкан ҳисса қўшган аждодлар номини
абдийлаштириб, хотира кунлари таъсис этилиши кабиларни
айтиб ўтиши мақсадга мувофиқдир. Сўнг режанинг 4 —
масаласининг ҳал этишга ўтиши мумкин.

Режанинг 4 — масаласи «Тарихий билиш — ўзликни
англашнинг ва тараққиётнинг асоси», дейилишида муҳим
сабаблар мавжуд. И.Каримов рисолада кўрсатиб ўтганидек,
аввало, ҳар бир инсон ишни ўзлигини билишдан,
миқдотининг келиб чиқиши, ўтмиши, аждодлари, кимлар
бўлгани, кимларнинг анъаналари, қадриятларини давом
этиришлари керак, қандай моддий — маънавий мерослари
бор, аждодлари бошидан қандай жараёнлар кечган, ким ва
нининг билан фахрланиши, гурурланиши мумкин эканлигини
чуқур, мукамал билиб олиши керак ва ана шу
биланларига содиқ қолган ҳолда фидойилик билан ўзи
яшаётган жамиятга фақат фойда келтиришни лозим
Истифол, келажак, тараққиёт ҳақида гап кетганда бу
ишларда, аввало, тарихий тажриба, солиштириш, ўтмиш
онган равишда таҳлил этиш, ибрат, сабоқ олиш, қиёслаш,
ўтмишдаги хато, камчилик, нуқсонларни такрорламаслик, эзгу

ишлар каби ҳолатлар сув билан ҳаводек зарурдир. Улар тараққиёт ва ривожланишнинг асосий омили эканлигини ҳақиқий воқеа ва далиллар билан изоҳлаб берилиши мустақил иш мазмунини янада бойитади. Бу масалада яна қўшимча тарихий адабиёт манбаларига мурожаат қилиш мақсадга мувофиқ.

Мустақил ишнинг хулоса қисмида эса, талаба юқорида библирилган барча фикрларни умумлаштиради, хулосалар чиқаради ва ушбу асарнинг қандай аҳамиятга эга эканлиги ҳақида урганганлари асосида шахсий фикрлари билан ишни якунлайди.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. —Т.: Шарқ, 1998.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. I—III—китоблар. —Т.: Шарқ, 2000.
3. Каримов Ш., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи. I—жилд. —Т.: Ўқитувчи, 1997.
4. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. —Т.: Шарқ, 1999.
5. Ўзбекистон тарихи. —Т.: «Университет», 2003.
6. Ўзбекистон тарихи. Қисқача маълумотнома. —Т.: Шарқ, 2000.
7. Ҳакимов Н., Каримов Ш., Содиқов М., Ҳакимжонов А. Ватан маданияти тарихи. I—жилд. —Т.: ТДИУ, 1995.
8. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилиқ маданияти тарихи. —Т.: Ўқитувчи, 1996.
9. Жўраев Н., Файзуллаев Т. Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи. II—синф учун. —Т.: Шарқ, 1998.

10. Иброҳимов А., Султонов Ҳ., Жўраев Н. Ватан туйғуси. —Т.: Ўзбекистон, 1996.

11. Зиёев Х. Тарих—ўтмиш ва келажак кўзгуси. —Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт, 2000.

VII Мустақил иш мавзуси:

Эфталитлар давлати, Турк ҳоқонлиги, Араблар истилоси ва ҳукмронлиги даврида Урта Осиё

Тарихдан маълумки, Урта Осиё, жумладан, Ўзбекистон халқлари тарихида милоднинг I—XII асрлари давомида ушбу улкан ҳудудда бир неча мустақил туркий давлатлар вужудга келган. V аср ўрталарида Урта Осиё ҳудудида салкам 400 йил ҳукмронлик қилган мустақил туркий Кушонлар давлати ўрнига унинг вориси ва давомчиси булган Эфталитлар подшолигининг шаклланиши охирига етган бўлса, ундан сўнг, яъни VI аср ўрталарига келиб, Марказий Осиё ҳудудида йирик кучманчилар давлати—Турк ҳоқонлиги ҳукмронлиги қарор топди.

Бу ўринда шуни таъкидлашимиз жоизки, улкан Турон ўлкаси ҳудудида ўтмишда фаолият кўрсатган Қадимги Хоразм, Бақтрия, Суғд, Қанғ, Паркана, Парфия, Чоч каби туркий давлатлар ҳамда IX—XII асрларда вужудга келган Самонийлар, Қорахонийлар, Салжуқийлар, Хоразмшоҳлар, Ғазнавийлар каби туркий давлатлардагидек биз фикр юритаётган Эфталитлар давлати ва Турк ҳоқонлиги ҳам мустақил туркий давлатлар бўлиб, ўзбек халқининг этник шаклланишида уларнинг алоҳида ўрни бор. Чунки, ҳар иккала давлат халқларининг аксарият қисmini туркийзабон давмлар, қабилалар ташкил этар эди. Лекин, хусусан Эфталитларнинг келиб чиқиши жиҳатдан қайси кавм, қабиллага мансублиги ва, асосан, қайси тилда сўзланганликлари ҳақида фанда турли хил мулоҳазалар вужудга келганки, туран миллат тарихчи олимлари бу ҳақида турлича талқин қилганлар. Шу боис эфталитлар давлати ҳақида гап кетганда

талаба мустақил ишда ана шу турли қарашларни албатта тилга олиб ўтиши керак. Турк хоқонлиги ҳақидаги маълумотларнинг аксарияти исботли, манбали фикрлар бўлиб, бу ҳақда талаба турли адабиётлардан унумли фойдаланишига имкониятлар мавжуд.

VIII аср ўрталарига келиб, Ўрта Осиё ҳудуди араб истилочилари томонидан бутунай эгалланди. Бу фикрларни давом эттиришдан аввал талаба Арабистон ярим оролида VII аср ва шу асрнинг II ярмидаги ижтимоий — сиёсий воқеаларга изоҳ бериши, ҳамда араб истилочиларининг вужудга келиш жараёнлари ҳақида ҳам бир оз тўхталиб ўтиши шарт. Айни вақтда, Ислом динининг вужудга келиши ҳақида ҳам маълум миқдорда маълумот бериш керак, деб ҳисоблаймиз. Талаба тайёрлайдиган ушбу мустақил ишда юқорида курсатилган давр, давлатлар, араблар истилоси, жараёнлари ва ҳукмронлиги ёритилиши асосий вазифа ҳисобланади. Талабага ёрдам тариқасида тўртта йирик саволлардан иборат қуйидаги иш режасини тавсия этар эканмиз, талаба ушбу режани ўз тушунчаси ва ҳарашлари билан бемалол ўзгартириши мумкинлигини ҳам эслатиб ўтмоқчимиз.

Режа:

1. Кириш. Ҳудудимиздаги илк туркий давлатлар тарихига қисқача назар.

2. Асосий қисм:

а) Эфталитлар давлатининг вужудга келиши, ундаги ижтимоий — сиёсий ҳаёт.

б) Турк хоқонлиги даврида Ўрта Осиёдаги ҳаёт.

в) Арабларнинг Ўрта Осиёни босиб олиши ва уларнинг мустамлакачиллик сиёсати. Халқ қўзғолонлари. Муқанна, Торобий.

г) Ўрта Осиёда Ислом динининг кенг ёйилиши.

3. Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Ушбу мавзуга оид воқеалар бир неча юз йилликларни ўз ичига олиши билан бошқа мавзуларга нисбатан кенг қамровли ҳамда ҳажм жиҳатдан, кўпроқ бўлиши табиийдир. Демак, ҳар сафаргидек, талаба бу мавзунини тайёрлашдан аввал унга доир манбалар, маълумотлар билан синчиклаб, кенг миқёсда танишиб, ўрганиб чиқиши шарт. Шунингдек, фақатгина дарсликлар билан чегараланиб қолмай, балки қўшимча адабиётлар, газета ва журнал материалларидан ҳам фойдаланишни ишнинг мазмун—моҳиятини янада бойитади. Режадаги саволларга жавоб ёзишдан аввал кириш қисмига алоҳида эътибор бериш керак. Чунки, доимо бирор реферат, доклад, илмий иш, мустақил иш кабиларни тайёрлашда кириш қисмидаги фикрлар ишнинг мустаҳкам пойдевори бўлиб хизмат қилиши табиийдир. Шундан келиб чиққан ҳолда ушбу мавзунинг кириш қисмида талаба ҳудудимизда, қолаверса, Марказий Осиё ҳудудида биз кўраётган давргача ўтган давр ва босқинчиларда вужудга келган дастлабки мустақил туркий давлатлар (қадимги Хоразм, Бақтрия, Суғд, Парфия, Қанг, Паркана, Чоч, Юнон—Бақтрия) номларинини, улар ҳукм сурган даврларини албатта зикр этиб ўтиши зарур. Бу билан, талаба, ҳудудимизда жуда қадимдан туркий забон аجدодларимиз яшагани, шаҳарлар, давлатлар тузганини

яна бир бор фахр билан эслаб ўтади. Чунки ўтмишдаги ушбу даврлар биз тайёрлаётган ишдаги ҳар иккала туркий давлатчилиги учун асос бўлиб хизмат қилганини талаба унутмаслиги керак. Ана шу фикрларнинг кенг баёнидан сўнг талаба мустақил ишнинг асосий қисмига доир саволларга жавоб беришга ўтиши мумкин.

• 1 — масалани ёритишда милоднинг I асрларида таркиб топган туркий давлат бўлиш Кушонлар подшолиги, унинг сўнгги даврлари ҳақида бир оз тўхталиб ўтилса, ишнинг мазмунини Эфталитлар давлатининг вужудга келиши даврига боғлаш осонроқ кечади. Марказий Осиё, Шарқий Туркистон, Шимолий Ҳиндистон, Шарқий Эрон ҳудудларини бирлаштирган қудратли Эфталитлар давлати ҳукмронлиги V аср бошларидан то VI асрнинг 2 ярмигача ҳукм сурганлиги, ундаги ижтимоий — иқтисодий ва маданий ҳаётда бўлган ўзгариш ва юксалишларни талаба аниқ мисоллар билан ёритиб боришга ҳаракат қилмоғи лозим. Айниқса, ишда бу давлат ҳақида, Эфталитлар ва Эрон давлати билан ўзаро муносабатлар урушлар ҳамда эрондаги сафавийлар ҳукмронлигига берилган қаттиқ зарбалар ҳақидаги маълумотлар акс этиши мустақил иш мазмун — моҳиятини янада оширади. Хусусан, Эрон шоҳи Перознинг Эфталитлар билан бўлган муносабатларидаги турли воситалар ёрдамидаги сиёсатини ва бу сиёсат унинг фожиаи ҳалокати билан тугаганини ёритиш керак.

Шунингдек, мустақил ишда Эфталитлар Тоҳаристон Бадахшон, Суғд ва Марказий Осиёнинг бошқа бир қанча ҳудудларини ҳам бирлаштириб, улкан империя яратганлигини кенроқ миқёсда ёритиб бериш зарур бўлади. Ушбу ишда

Эфталитларнинг асосий қисми аввал кучманчи, сунгра утроқ аҳоли бўлиб яшаганликларини алоҳида қайд этиш лозим. Мустақил ишда уларнинг деҳқончилик, богдорчилик, галлачилик каби ишлар билан шуғулланганликлари ҳамда узига хос урф—одат, анъаналари мавжудлиги, шу билан биргаликда Эфталитлар ҳукмронлиги даврида Ўрта Осиёда ерга эгалик муносабатларининг вужудга кела бошлаганлиги ҳақида ҳам бир оз тўхталиб ўтилса, Эфталитлар давлатидаги ҳаёт ҳақида аниқ тасаввурлар вужудга келади. Бу эса мустақил ишни мукаммаллаштиради. Улар қурган шаҳар, қалъа, қўрғон, истеҳком каби иншоотлар ўлкамизнинг кўпроқ қайси манзилларидан топилганлигини кўрсатиб ўтиш ҳам айтиш мумкин.

Шунингдек, Эфталитлар давлати ва ундаги ижтимоий ҳаёт ҳақида маълумот берилганда талаба бу даврда, мазкур давлатда феодал муносабатлар вужудга келиши билан, айтиш мумкин, вақтнинг ўзида ҳали қулдорлик тузуми, ҳатто ибтидоий жамоа даври қолдиқлари, сарқитлари ҳам бирга сақланиб қолганлигини, халқнинг урф—одатида, турмуш тарзида узоқ ўтмишнинг нохуш кўринишлари сақланиб қолганлиги (масалан кўп хотинлик, вафот этганларни табақасига қараб афн этиш ва ҳ.к) ҳақида ҳам бир оз фикрлар келтирилиши ишнинг аҳамиятини оширади. Катта империя бўлиш Эфталитлар давлатининг қайси даврларга келиб емирила бошлаши ҳақидаги маълумотлар баён этилгандан сўнг бу давлат ҳақидаги фикрларга яқин ясалади.

Режадаги иккинчи масала бўлиш Турк хоқонлиги ҳақида фикр юритишда тарихимизда узига хос улкан из қолдирган эфталитлар давлатининг 563—567 йиллардаги

курашлардан сўнг ўз ўрнини янги сиёсий куч — Турк хоқонлигига бўшатиб берганлигидан бошламоқ мақсадга мувофиқдир. Турк хоқонлиги ҳақида хабар берувчи манбалар Ўрхун Енисей руний ёзувлари, Хитойнинг «Тан хонадони тарихи» манбаси (VII—IX аср), VI аср охирида яшаган Византиялик тарихчилар Менандр Протектор, Феофан Византийский, шунингдек, Суриялик тарихчи олим Ионне Эффессийларнинг тарихий асарларини кўрсатиб ўтиш фойдадан ҳоли эмас.

Турк хоқонлигига асос солган Туу нинг ўғли Бумин ҳамда унга «Илихон» унвонининг берилиш сабаблари ва VI аср ўрталарида Қудратли Турк хоқонлиги вужудга келиши мустақил ишда кенгроқ баён этилиши талаб қилинади.

Хоқонлик томонидан ҳозирги Марказий Осиё ҳудудига эгалланган вилоят ва шаҳарлар ушбу ишда албатта ўз аксини топиши ҳамда Буминнинг туғилган укаси бўлмиш Истаминнинг ҳукмронлик фаолияти ҳам ишда алоҳида баён этилиши керак. Турк хоқонлиги ҳукмдорларининг Эрон давлати ҳамда Хитой билан муносабати, унга қарши юришлар, кейинчалик Хитой таъсирига тушиб қолган даврларни талаба мустақил ишда бир оз кенгроқ ёритиши лозим. Айни вақтда хоқонликнинг Византия, Эрон, Хитой, Ҳиндистон билан иқтисодий муносабатлари ҳам тилга олинishi мақсадга мувофиқдир.

Тарихдан маълумки, Туркийлар, Турк хоқонлиги даврида яратилган ёдномалар, битниклар билан машҳурланган Масалан, Энасой, Олтой, Шарқий Туркистон, Шарқий Оврупо, Ўрта Осиё гуруҳи ёдномалари ва бошқалар ёдномалар, битиктошлар туркий халқлар тарихи ҳақида

асосий манба бўлиши билан, айтилиши вақтда ёзма адабиётнинг ҳам илк намунасидир. Талаба бу ҳақидаги маълумотларни мустақил ишда, албатта, баён этиши керак. Бунда у Насимхон Раҳмоннинг «Турк хоқонлиги» китобидан унумли фойдаланиши мумкин.

Шунингдек, талаба Турк хоқонлиги давридан дарак берувчи машҳур Урхун, Кул тегин, Билга хоқон, Туноқуқ битиктошлари, уларнинг тарих, тил—адабиёт фанлари учун аҳамиятининг катталиги ҳақидаги фикрларни баён этиши зарур. Чунки, бу битиктош маълумотлари Туркий халқларни, хусусан, Турк хоқонлиги халқлари турмушларини, бошқарув системаси барча жабҳалари бўйича маълумот бериши билан ҳам беқиёс аҳамиятга моликдир. Шунингдек, мустақил ишда Турк хоқонлиги таркибидаги ҳудудлар халқларининг, хусусан ўша давр туркий халқларининг диний қарашлари ҳақида, турли динлар, куп худоилик каби ҳолатлар ҳақида ҳам қисқача фикр билдирилса мустақил иш мазмунини янада ошади.

Талаба хоқонликнинг икки қисмига — Шарқий ва Ғарбий хоқонликларга бўлиниб кетиш жараёнларини таърифлаб бериши шарт. Шунингдек, хоқонликда мавжуд бўлган бошқарув усуллари, турли амаллар ва унвонларнинг таърифланиши билан бир қаторда хоқонларнинг ҳарбий юришлари ҳамда тахт учун бўлган ички инзолар ва уларнинг салбий натижалари ҳам ишда ўз аксини топиши керак. Айтилиши вақтда, талаба хоқонликдаги аҳоли шуғулланган ишлар: савдо—сотиқ, хунармандчилик, заргарлик, санъатнинг турли шакллари ҳамда уларнинг диний қарашлари ҳақида маълумотларни бир оз кенгроқ баён этишига тўғри келади.

Хоқонлик даври ҳақидаги фикрларни яқунлашда албатта унинг таназзулга юз тутиш давлари, сабаблари ҳақидаги маълумотларни хулосалаб ифода этиш талаб қилинади.

Турк хоқонлигининг сўнгги йиллари Ўрта Осиё ҳудудига араблар босқинининг амалга оширилиши даврига тўғри келиши ҳақидаги фикрлар билан яқунланиб, ишнинг давоми бўлиш арабларнинг Ўрта Осиё истилоси тўғрисидаги маълумотларни баён этишга ўтилади.

Режанинг 3—масаласи арабларнинг Ўрта Осиё истилоси, бу ҳудуддаги ҳукмронлиги, мустамлакачилик сиёсати ҳамда уларга қарши халқ қўзғолонларини ёритишга бағишланади.

Бу ўринда Арабистон ярим ороли, унда ислом динининг пайдо бўлиши, кўчманчи араб қабилалари, уларнинг ҳаёт тарзи ҳақида бир оз тўхталиб ўтилишини шарт, деб ҳисоблаймиз. Шунингдек, ўрганилаётган даврларда Арабистонда диний қарашларнинг турлилиги, кўп худомликнинг мавжудлигини ҳам эслатиб ўтиш керак. Ислоннинг вужудга келиши, моҳияти, унинг дастлабки даврлардаги зиддиятли ҳолатлари ва албатта Муҳаммад пайғамбаримизнинг ижтимоий келиб чиқиши ҳамда унинг ислом динига асос солиши, ислом ривождаги фаолиятлари ҳақида батафсил тўхталиб ўтиш масаланинг моҳиятини янада очиб беради. Бу ўринда исломнинг муқаддас китоблари бўлиш Қуръони Карим ҳамда Пайғамбаримиз Муҳаммаднинг ҳаётлигидаги қилган амаллари ва айтган ибратли сўзларини уз ичига олган ҳадислар ҳақида албатта баён этиш керак бўлади. Шу билан бир қаторда мавзунинг янада кенгроқ ёритиш учун халифалик тизимининг вужудга

қилиши ҳамда VII аср 2 ярмидан эса, унинг кенгайиб ҳарбий жиҳатдан қудрати тобора ошиб бориш жараёнларига эътибор бериш керак. Бу, албатта, улар атрофидаги ҳудудлар, мамлакатларни аста—секин босиб олиш билан бирга, уша жойларда ислом тарғибини ҳам турли воситалар билан амалга оширганликларига алоҳида урғу беришга тўғри келади.

Юқоридаги баёнлардан сўнг, араб истилочиларининг ҳозирги Ўрта Осиё ҳудудига ёки араблар тили билан айтганда, Моварауннаҳрга дастлабки ҳужумларини ёритиш керак бўлади. («Моварауннаҳр» — арабча суз бўлиб, маъноси — дарё ортидаги ерлар дегани). Бу ўринда талаба араб истилочиларининг Ўрта Осиё ҳудудига илк бора ва сўнгра бир неча марта ҳужум қилиб, Марв, Бухоро, Пойканд, Самарқанд шаҳарларини талаб кетганлари устида бир оз тўхталиб ўтиши керак. Чунки, уларнинг бу босқинчиликлари орқали орттирган талайгина ўлжалари, Ўрта Осиёга янада катта куч билан ҳужум қилиб босиб олишларида муҳим асослардан бири эди. Шундан сўнг талаба VIII аср бошларига келиб арабларнинг Ўрта Осиёни ўзига бўйсундириш учун астойдил олиб борган ҳарбий ҳаракатларини ёритишга ўтади. Араб саркардаси Қутайба ибн Муслим бошчилигидаги истилочилар Ўрта Осиёнинг бир неча йирик шаҳарларини эгаллаши жараёнларини таърифлаш ҳам зарур, деб ҳисоблаймиз.

Моварауннаҳрнинг араб истилочилари томонидан бутунлай бўйсундирилиш ҳолатларини ёритар экан, талаба бу ўринда ҳудудимиздаги катта—кичик бир неча феодал давлатчиларнинг ўзаро зиддиятли муносабатлари ва шу каби

қатор сабаблар бу ўлкани босқинчилар қўлига ўтиб қолишига асос бўлганини ҳам кўрсатиб бериши керак.

Арабларнинг ҳудудимиздаги мустамлакачилик сиёсатини баён этишда маҳаллий аҳолининг энди икки ёқлама зулм остида қолганлиги, уларнинг дастлабки пайтлариданоқ араблаштириш сиёсатини бошлаб юборганлиги ва кўчириб истилонинг келтирилган минглаб араб оилаларининг маҳаллий аҳоли ҳаётига ҳалақит берганлигини тўлиқ ёритиш зарур бўлади. Акс ҳолда мустамлакачиликнинг муҳим қирраларини ёритилиши кемтик ҳолда бўлиб қолиши мумкин.

Шунингдек, маҳаллий аҳоли ҳаётининг бир неча юз минг йиллик маънавий бойлиги, ўтмиш тарихининг ёзма намуналари бўлмиш минглаб асарларга ваҳшиёна муносабатлар, гулханда ёндирилишлар каби ҳолатлар ҳам мустақил ишда ўз ифодасини топиши керак бўлади. Айни вақтда талаба араб ҳукмдорларининг буйруғи билан маҳаллий аҳолига солинган турли (масалан жузъя, хирож) хил солиқлар халқ турмуш тарзини ниҳоятда мураккаблашиб боришига сабаб бўлаётганини ҳам талаба назарда тутиши лозим. Шундан сўнг талаба ўлкамизда араб истилочиларига қарши халқ қўзғолонларининг бошланиши ҳамда Муқанна ва Маҳмуд Торобий қўзғолонлари ҳақида қисқача изоҳ бериб ўтади. Чунки бу ҳақда алоҳида реферат мавзуларимиз белгиланган.

Шундан сўнг 3—масалага қисқача хулоса қилинади ва режанинг 4—саволига жавоб ёзиш мумкин. Бунда Арабистонда пайдо бўлган ислом дини, унинг мазмун-моҳияти, муқаддас китоблари ҳақида қисқача фикр билдириш лозим. Сўнг эса, арабларнинг бошқа босиб

олинган ҳудудларидаги сингари, бизнинг ўлкада ҳам ислом динининг кенг ёйиш жараёнларини таърифлаб бериш лозим. Бу ўринда ушбу ишни амалга оширишда араб ҳукмдорлари турли йосита ва усуллар қўлаганликлари ва уларнинг натижаларини баён этиш керак бўлади. Ҳудудимиздаги кўплаб аввалги мавжуд динлар ибодатхоналарининг вайрон қилиниши, ўрнига масжидлар қурилиши, ислом урф-одатлари маҳаллий аҳоли оянгига, турмушига тобора сингиб бориши жараёнлари 4-саволда тўлиқ ўз аксини топиши керак бўлади. Ушбу ўринда Қуръон ва Ҳадислар қонун-қоидаларининг инсонлар учун ижобий-тарбиявий-ахлоқий аҳамиятлари ҳақида ҳам тўхталиб ўтиши керак ва 4-саволга яқун яшаш мумкин.

Мустақил ишнинг хулоса қисмида эса талаба кейинги бир неча ўн йилликларда Ўрта Осиё ҳудудида араб халифаларининг таъсирининг тобора пасайиб бориши натижасида (9 аср 2-ярмидан бошлаб) бир қатор мустақил туркий давлатларнинг вужудга келишига замин яратилганлиги ҳақидаги фикрлар билан ишни якуنлайди. Мустақил иш сўнггида эса, ушбу мавзунинг ёритишда фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини кўрсатиш лозим бўлади.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Ўзбекистон тарихи. — Т.: Университет, 2003.
2. Ўзбекистон халқлари тарихи. 1-жилд. А.Асқаров таҳрири остида. — Т.: Фан, 1992.
3. Ўзбекистон тарихи. Қисқача маълумотнома. Муаллифлар жамоаси. — Т.: Шарқ, 2000.
4. Каримов Ш., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи. 1-китоб. — Т.: Ўқитувчи, 1997.

5. Раҳмон Н. Турк хоқонлиги. — Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993.
6. Алихонтура Соғуний. Тарихи Муҳаммадий. — Т. Моварауинаҳр. 1997.
7. Ислом — справочник. Энциклопедия бош таҳририяти. — Т.: 1998.
8. Пиддэев М. Сирли Кушонлар салтанати. — Т.: Фан, 1990.
9. Ҳамидов Ҳ., Р.Холмирзаев, Араб истилочилари Ўрта Осиёда. — Т.: ТДИУ, 1995.

VIII Мустақил иш мавзуси:

«Жалолиддин Мангуберди — ватанпарвар сиймо»

Юртимиз мустақиллиги ва аждодларимизнинг озодлиги учун курашлар тарихига назар ташлар эканмиз, Хоразм диярининг ватанпарвар ўғлони, мўғул истилочиларига қарши халқ кураши сардорларининг рамзий вакили Жалолиддин ибн Оловибдин Муҳаммад Хоразмшоҳнинг ўрни ўзига хос эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз. Орадан бир неча юз йилликлар ўтиб бораётган бўлишига қарамай, унинг жасорати, шуҳрати, душманга қарши олиб борган кураши доимо авлодларга ёрқин ўрнак бўлиб келмоқда.

Асосан, мустақиллик йилларида ушбу халқ қаҳрамони ҳаёти, фаолияти ҳақида, унинг ҳамма давр учун ватанпарварлик намунаси бўла оладиган курашли жараёнлари ҳақидаги маълумотларни синчиклаб ўрганиш ва у ҳақида мақола, рисола ва китоблар нашр этиш орқали халқимиз эътиборига ҳавола этиш имкониятлари очилди. Бу ҳолат Жалолиддин ва унга ўхшаган тарихимизда ўчмас из қолдирган жасорат соҳибларининг ўтмишдаги ўз ўрни ва обрўи, қадрини топишда ниҳоятда муҳимдир.

Хусусан, бугунги . ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш жараёнида халқимизнинг барча қатламларини, айниқса ўсиб келаётган ёшларимиз онгида ватанпарварлик, эркинни англаш каби қатор қадрият ва туйғулар, миллий ғуфтихор ҳамда миллий гурур ҳисларини шакллантиришда Жалолиддин каби қатор ватанпарвар сиймолар образи катта намуна мактаби бўлиб хизмат қилиши табиийдир.

Шу билан кейинги йилларда бу тарихий шахснинг ҳаёт фаолиятини ўрганиш кучайиб, илмий—амалий анжуманлар

ўтказилмоқда. Уқув дастурларига асосда мавзулар киритилиб, талабалар томонидан иттифоқ ишлар, курс ишлари ва рефератлар тайёрланмоқда. Президент И.Каримов ташаббуси билан юртимизда Жалолиддин Хоразмшоҳ жасоратини янада абадийлаштириш аҳолиларга бетакрор инбрид эканлигини етказиш мақсадида Хоразм дийрида унга улкан ҳайкал ўрнатилиб, хийбон ва зиёратгоҳ барпо этилганлигини, ҳамда Жалолиддин тавалулининг 800 йиллиги тантаналари ниҳоятда кенг миқёсда ишланиши халқимиз ҳаётидаги йирик, қувончли воқеалардан бири бўлиб қолди.

Шу боис биз қуйида «Жалолиддин Мангуберди – ватанпарвар сиймо» мавзусидаги мустақил ишни тайёрлашда талабага йўл-йўриқ ва ёрдам сифатида аъзои мулоҳаза ва фикрларни баён этишга ҳаракат қилимиз. Биз ҳар галгидек талабага ушбу мавзуга оид адабиёт ва манбалар билан яқиндан, синчиклаб танишиш, ўрганиб иқтишнинг маслаҳат берамиз. Бунинг учун, ушбу тавсалиримиз сўнггида фойдаланиш мумкин бўлган адабиётлар рўйхатини ҳам илова қилимиз.

Мустақил ишни қуйидаги режа асосида ўрганиб тайёрлашингиз, шунингдек, ишнинг режаси ўз хоҳишингизга кўра қўшимча ўзгартиришлар ҳам пришингиз мумкин.

Режа:

1. Кириш. Чингизхон бошланқ мўғул давлатининг ташкил топиши.

2. Асосий қисм.

а) XIII аср бошларида қудратли Хоразмшоҳлар давлати.

б) Мўғулларнинг Ўрта Осиёга бостирилиши.

в) Олоpidдин Муҳаммаднинг тутган қарбий йўли ва Жалолиддин Мангубердиннинг муғул босқинчиларига қарши олиб борган миллий – озодлик кураши.

г) Синд бўйидаги тарихий жанг ва Жалолиддиннинг муғулларга қарши сўнгги курашлари.

3. Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Мустақил ишнинг кириш қисмини ёритишда дастлаб XIII аср бошларида Муғулистон ҳудудидаги қавмлар, қабилалар, ўртасидаги курашларда енгиб чиққан Чингизхон (Темучин) ҳақида, унинг хон этиб сайланиши ҳамда, атроф ҳудудларини аста – секин ўзига бўйсундириб олиш жараёнларини баён этиш керак бўлади. Шунингдек, кириш қисмида Чингизхоннинг ҳарбий қудрати ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиб, унинг жорий қилган қонунлари, қўшин ва лашкарлар тизими ҳақида, ҳамда давлатни бошқаришдаги усул ва қоидаларни ҳақида ҳам қисқача изоҳ бериш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, Чингизхон ўзининг «Ясо» қонунларини ишлаб чиққанлиги ва у бутун Муғулистон давлати бўйича энг асосий қонун бўлганлиги ҳақида ҳам қисқача изоҳ бериб ўтиш мумкин. Айни вақтда кириш қисмида Чингизхоннинг дунё тарихида ўтган энг йирик истилоҳи саркардалардан бири эканлигини ҳамда жуда катта ҳудудларни ўзига бўйсундириб, улкан империя яратганлиги, ҳамда ҳасги давомда бунёдкорлик эмас, фақат босқинчилик ва бузғунчилик урушларини олиб борганлигини умумий ҳолда таърифлаб ўтиб, сўнгга кириш қисмини якунлаш мумкин.

Бу фикрларни кириш қисмида баён этишдан мақсад Хоразмшоҳ Жалолиддиннинг жасоратли, бетакрор кураши ва шу йўлда қурбон бўлиши шунчаки оддий, қудрати ўртача бир рақиб билан эмас, балки, дунё миқёсидаги, шафқатсиз истилочига ва унинг қўшинларига қарши курашда рўй берганлигини ёритиб беришдан иборатдир.

Бу ишдаги маълумотларни тўплашда талабага Мирзо Улуғбек қаламига мансуб бўлган «Тўрт улус тарихи» номли машҳур тарихий асаридаги манбалар жуда асқотиши мумкин.

Асосий қисмининг биринчи масаласида дастлаб XIII аср бошларига келиб Хоразмшоҳ Оловиқдин Муҳаммад томонидан улкан ҳудудли, ҳарбий қудрати кучли бўлган йирик империя вужудга келганлигини қайд этиб ўтиш зарур бўлади. Хоразмшоҳ Оловиқдин томонидан унга бўйсундирилган ҳудудлар номларини ҳам кўрсатиб ўтиш (улар 20 дан ортиқ) лозим. Айни вақтда шундай катта қудратли давлатни бошқаришда Оловиқдиннинг ўз ишонч — ихтиёрининг асосий қисмини оваси бўлмиш Туркон хотунга бериб қўйиши ва бу ҳолатнинг давлат манфаатлари ишларидаги салбий натижалари ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш жоиз. Айни вақтда 1 — масалани ёритишда юқоридаги фикрлар билан бир қаторда Хоразмшоҳ Оловиқдин Муҳаммаднинг эришган ютуқлар ва тузган империяси ташқаридан нақадар кучли туюлсада, лекин ичидан ўзинга хос зиддият ва қарама — қаршиликларга тўла эканлигини ҳам кўрсатиши зарур.

Кейинги масалани ёритишда эса дастлаб Чингизхоннинг Оловиқдин Муҳаммад давлатига жиддий, эҳтиётлик билан муносабатда бўлганлиги унинг кучи ва қудратидан яхши хабардор бўлганлигини кўрсатиб ўтиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Шу билан бирга, Чингизхон Хоразм давлатига, ҳарбий юриш бошлашидан аввал Хоразмшоҳ Оловиддинга йўлаган элчилари ҳамда ўзининг бу мамлакат билан тинчлик ва турли соҳада, хусусан савдо соҳасида яхши муносабатлар ўрнатиш ҳоҳишини таклиф этиш мунозараларини албатта кўрсатиб ўтиш керак.

Шу жойда Чингизхоннинг Хоразмга ҳарбий юриш бошлашига сабаб бўлган воқеаларни, яъни юборган савдо карвонлари аъзоларининг қатл этилиши воқеаларини аниқ, баён этиб бериш керак. Чунки, бу сабаблар яхши ёритиб берилмаса, мавзу мазмунини аниқ англаб бўлмайди. Талаба 2—саволга жавобда Чингизхон қўшинларининг Хоразмшоҳ давлатига илк ҳужумлари, хусусан империянинг энг йирик шаҳарлари бўлмиш Бухоро ва Самарқанд, Термиз ҳудудларини шафқатсизларча босиб олиши ва у ерда амалга оширилган ваҳшийликлар ҳақида бир оз тўхталиб, маълумотларни талаба, шарқшунос мутахассис олим Нурёғди Тошевнинг «Жалолиддин Мангуберди» номи рисоласидан ўқиб ўрганиши ва фойдаланиши мумкин.

Кейинги масалани ёритишда, аввало, ҳукмдор Оловиддин Муҳаммад ва унинг ақли, мулоҳазали, жасур ўғли Жалолиддин ҳақидаги маълумотларни қайд этиб ўтиши керак бўлади. Бунда аввал Оловиддин Муҳаммад табиатидаги вужудга келган кибру ҳамда вазиятни тўғри баҳолай олмаслик, ҳатто ҳарбий масалаларда ҳам онасига итоат этишлик ҳоллари каби кўринишларни албатта ҳаққоний ёритиб бериш талабадан талаб қилинади. Чунки кўпгина давлатларни ўзига бўйсундирган Оловиддин ўзини «Искандари — соний» — яъни, иккинчи Искандар деб ҳам атаб бошлагани тарихдан маълум. Айни вақтда Жалолиддинга ҳам таъриф бериб, унинг саройдаги ва қўшиндаги ўрни, келажақда валнаҳд бўлиб қолиши масаласида рақиблари

етарли эканлиги каби қатор зарур фазилат ва хусусиятлари ҳақида батафсил маълумот бериш лозим. Шунингдек, Чингизхон Хоразм давлатига ҳарбий юриш бошлаган вақтда душманга қарши кураш, уни қандай қарши олиш масалаларида ҳам ота-боланинг фикрлари бир-бирига зид эканлиги ва отаси айтган ҳарбий усул ва таклифлар Хоразм қўшинларини мағлубиятга олиб келганлигини батафсил ёритиб бериш зарур бўлади. Шу ўринда йўл қўйган катта хатоликлари Хоразмшоҳнинг ўзига мағлубият келтиргани ҳамда унинг, кимсасиз бир оролда шармандали ажал топганлиги ҳам ёритиб берилади.

Кейинги масала ҳақида маълумотлар бевосита Жалолиддиннинг отаси вафотидан сўнгги воқеаларни баён этишга қаратилган бўлади. Бу ўринда талаба Жалолиддиннинг душманга қарши кураш олиб бориш имкониятлари унга жуда кеч берилгани, яъни, отаси ўз ўлими арафасидагина уни тахт эгаси этиб тайинлаганлигини, Хоразм давлатининг, душман томонидан катта қисми ишғол қилиб бўлинганлиги жараёнларини албатта, таъкидлаш лозим бўлади.

Мамлакат қўшинини бошқариш аввалроқ Жалолиддин ихтиёрига берилганда, ҳамда у таклиф қилган ҳарбий маслаҳатта рия қилинганда, душман ҳужуми албатта қайтарилиши мумкин эди. Лекин шунга қарамай, Жалолиддин қолган лашкарларни ўз атрофига йиғиб олганлиги, душманга турли йўллар билан тез-тез талофотлар бериб турганлиги ва ниҳоят ўзига қарши жангга бевосита Чингизхоннинг ўзини отланишига мажбур этилганлиги унинг етук ва моҳир, айни вақтда ватан, халқи озодлиги учун ҳар қандай хавф-хатардан қўрқмайдиган мард, жасур шахс эканлигини талаба кенгайтириб таърифлаб бериши керак. Шу ўринда талаба Жалолиддиннинг мўғулларга қарши кураш

давридаги эришган ҳарбий ютуқлари, мўғуллардан озод қилинган кўплаб шаҳар—қишлоқлар номларини ҳам кўрсатиб ўтиши тавсия этилади ва бу ҳақдаги фикрларни турк олими Хасан Кийикнинг «Жалолиддин Мангубердиннинг шахсияти» мақоласидан ўрганиши мумкин.

Кейинги масала эса Синд дарёси бўйидаги йирик, тарихий жанг, яъни Жалолиддин билан Чингизхон қушинлари уртасидаги кучлар тенг бўлмаган жанг таърифини ёритиб беришга бағишланади. Чунки, бу жангда айиқса, Жалолиддиндаги бетакрор жасорат, ҳатто шафқатсиз, асосий рақибни бўлмиш Чингизхонни қам қойил қолдирганини ҳамда унинг жасорати туфайли Чингизхон ўзининг тўрт ўғлидан уни устун қўйиб беихтиёр айтган фикрлари келтириб ўтилса, Жалолиддиннинг ажойиб, мислсиз, ибратли хусусияти янада кенгроқ очилади. Дарҳақиқат, бу ҳолат Жалолиддинни ўз ватанига чексиз муҳаббатининг ҳақиқий рамзидир.

Албатта, шу воқеадан кейин мустақил ишда Жалолиддиннинг бир неча мўғул истилочиларига қарши олиб борган тинимсиз курашлари, жумладан, Ҳиндистонда, Кавказортида, Гуржистондаги ҳарбий ҳаракатлар ҳақидаги маълумотлар баён этилиши керак. Чунки Чингизхон вафотидан сўнг Жалолиддин Хоразмшоҳнинг мўғул истилочиларига қарши олиб борган кураши, ҳарбий ҳаракатлар то унинг вафотигача бир муддат ҳам тўхтамаганлиги тарихимиздан маълум. Сўнгра, 1231 йилда жасур Саркардашнинг Курдистон ҳудудига, тасодифий ҳол туфайли улам топганлиги ҳақида баён этилади.

Ишнинг хулоса қисмида барча ёритилган масалаларга умумий хулоса ясалар экан, ҳаётининг сўнги йиллини шафқатсиз душманга, босқинчиларга қарши олиб борилган миллий—

озодлик курашида унга бошчилик қилишда, рақибига чексиз талофатлар етказишда ўзининг ватанпарварлик бурчини ватанига, халқига, давлатига содиқлик намуналарини курсатиб жонини фидо қилган Жалолиддин Хоразмшоҳ сиймоси, у кўрсатган жасорат барча даврлар учун, хусусан бугунги кунда ҳам Ўзбекистонимиз мустақиллигини мустаҳкамлашда, ютуқ ва истиқболига ҳасад кўзи билан муносабатда бўлаётганларга қарши курашда сабот ва ибрат манбаи ролини бажаришини тўлиқ ва кенг таърифлаб бериш орқали мавзу яқунланади.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Зайниддин Ҳ. Жалолиддин Мангуберди. — Т.: Фан, 1993.
2. Машарипов О. Хоразм тарихидан саҳифалар. — Т.: Ўзбекистон, 1994.
3. Жабборов И. Буюк Хоразмшоҳлар давлати. — Т.: Шарқ, 1994.
4. Жабборов И. Қадимги маданият ва маънавият хазинаси. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
5. Абдулғозий — Шажараи Турк. — Т.: Чўлпон, 1994.
6. Мирзо Улугбек — Тўрт улус тарихи. — Т.: Чўлпон, 1994.
7. Маҳмудов М., Маттор М. Синд соҳилидаги жасорат. — Т. Мулоқот, 1999, 4 сони.
8. Каримов Ш., Шамсуддинов. Ватан тарихи. — 1 китоб, — Т. Ўқитувчи, 1997.
9. Ўзбекистон халқлари тарихи. Акад. Асқаров А. Таҳрири остида. 1 — китоб. — Т.: Фан, 1992.
10. Ўзбекистон тарихи. Муаллифлар жамоаси. — Т.: Шарқ, 2000. (Қисқача маълумотнома) Ўзбекистон тарихи. — Т. Университет, 2003.
11. Хасан Кийик ўғли. Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангубердининг шахсияти. — Т.: Тафаккур журнали, 1999, 4 — сон.

10. Ўзбекистон тарихи. Муаллифлар жамоаси. – Т.: Шарқ, 2000 (Қисқача маълумотнома) Ўзбекистон тарихи. – Т.: Университет, 2003.

11. Хасан Кийик ўғли. Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангубердиннинг шахсияти. – Т.: Тафаккур журнали, 1999, 4 – сон.

IX Мустақил иш мавзуси:

«Темур тузуклари»

130 йилдан ортиқ давом этган Россия мустақиллаштирилган элдан халос бўлиб, ўз мустақиллигини қўлга киритган халқимиз бугунга келиб мамлакатимизда халқаро андозалар асосида демократик жамият қуриш учун дадил, шаҳдам қўдам билан бормоқда.

Эндилда миллий давлатчилигини қайта тиклаётган мамлакатимиз ўз тараққиётида умумбашарий тажрибаларга ва айниқса, ўтмиш авлодларимиз мерос қилиб қолдирилган ижтимоий қадриятларга суянмоқда. Шунинг учун ҳам Президентимиз И.Каримов: «Маърифий Моварауннахр руҳи, темурийлар даврида фан ва санъат гуллаб—яшнагани, Европада ўйғониш жараёнига ҳаётбахш таъсир этгани, умумжаҳон тараққиётига қўмақлашганини англаб фахрланамиз. Амир Темурнинг тарихий хизмати яна шундан иборатки, уни ҳаракатлари туфайли Осиё ва Европа давлатлари тарихида биринчи марта ягона жуғрофий сиёсий маконда эканликларини ҳис этди», деган сўзларни бежиз айтмаган.

Хусусан, Соҳибқирон номи мустақиллигимизнинг дастлабки онларидаёқ ўз қадрини топа бошлагани, қолаверса, 1996 йилда ЮНЕСКО қарори билан Амир Темур таваллудининг 660 йиллик юбилей тантаналари кенг миқёсда нишонланиб, ўша йил Амир Темур йили, деб эълон қилиниши нафақат тарихий, маданий ва маърифий байрамимиз, балки дунё маърифий оламида йирик воқеа бўлди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Амир Темурнинг зукко сиёсати, бунёдкорлик, ҳомийлик, адолат йўлидаги ишлари

тарихда ўтган кўпгина давлат арбоби ёки саркардалар фаолиятида бу даражада ёрқин ва мукамал тарзда кўзга ташланмайдн. Унинг фаолияти, зиддиятларга тула ҳаёти биргина «Тўзуқлар»нинг ўзида шу қадар аниқ ифода этилганки, соҳибқироннинг оддий инсон, она бошлиғи, ота ва давлат арбоби ҳамда бетакрор саркарда сифатидаги фазилат, изтироб, қувончи ва андуҳларини аниқ хис қилиш мумкин. Шу маънода буюк бобомиз Амир Темур томонидан ёзиб қолдирилган «Темур Тўзуқлари» ва унда баён этилган фикрларнинг аҳамияти бениҳоя каттадир.

Асқин минг афсуслар бўлсинки, ўз миллий мустақиллигимизни қўлга киритишимизга қадар бу ўта муҳим нодир тарихий манба атайлаб халқимиз эътиборидан четда қолдирилди. Бугун бу масалага жиддий ёндашиб, ундаги қимматли фикрларни урганиш фурсати етди. Биз талабаларга бу мавзунн синчиклаб урганишни ва қуйидаги режа асосида ёритишни тавсия этган бўлардик. Талаба ўз ҳоҳишига қараб режа саволларини ўзгартириши мумкин. Албатта, шунга қараб жавобларнинг ҳам жойи ўзгаради.

Режа:

1. Кириш.
2. Асосий қисм. «Темур тўзуқлари»нинг ёзилиши тарихига оид манбалар ва маълумотлар.
 - а) «Темур тўзуқлари»нинг мазмуни ва моҳияти.
 - б) «Темур тўзуқлари»да баён этилган қоидаларининг бугунги кундаги аҳамияти.
3. Хулоса.

Ушбу мавзунинг ёритиш учун талаба аввал буюк бобоми, Амир Темур туғрисида мавжуд адабиётларни, айниқса мустақиллик йилларида у ҳақда chop этилган асар ва мақолаларни синчиклаб ўрганиши лозим. Мавзунинг кириш қисмида «Темур тузуклари» асари яратилгунга қадар Соҳибқироннинг босиб ўтган фаолияти ҳақида қисқача изоҳ берилса, ишнинг мазмун-моҳияти янада аниқроқ кўринади.

Бу ўринда Темурнинг Моварауннаҳр тахтига келгунча бошидан кечирган турли воқеалар, Чигатой улуси хонлари ўртасидаги феодал урушлар, феодал тарқоқликларга бир оз таъриф берилади. Сўнгра Темурнинг марказлашган, мустақил туркий давлатни барпо этиш йўлидаги ҳаракатлари, ҳарбий юришлари, давлатни бошқариш тизими, саркардалик маҳорати каби қатор воқеалар ҳамда қолатлар ҳақида қисқача баён этилади. Умуман, Темурнинг Марказий Осиё, қолаверса, жаҳон тарихида тутган ўрни ишнинг кириш қисмида ўз ифодасини топиши керак.

Мавзу режасидаги биринчи масалани ёритишда, шўролар даврида тарихимизнинг кўпгина босқичлари қатори унинг Амир Темур тарихи билан боғлиқ бўлган даври ҳам атайлаб бузиб кўрсатилганлиги ҳақида тўхтаб ўтиш жоиздир. Негаки, биз бутун онгли, юксак, мустақил фикрлай оладиган, хуқ — атвори билан ўзгаларга ибрат бўла оладиган билимли, маърифатли комил инсонларни тарбиялашдек улўғвор вазифани бажариш учун ёшларга ўз тарихимизни чуқур ўргатишимиз керак булади. Президентимиз таъкидлаганидек, тарихни яхши билмай туриб юксак маънавиятга эришиб бўлмайди.

Талаба мустақил ишни ушбу сатрларини кенгроқ ёритишда тарихни ўрганишнинг аҳамияти, ҳаётимиздаги ўрни, келажак

тараққисчимиз учун ниҳоятда бебаҳо сабоқ эканлиги ҳақидаги Президентимизнинг кейинги фикрларини «Тарихий ҳоғирасиз селажак йўқ» номли рисолада баён этилган мулоҳазалардан олиши мумкин.

«Темур тузуклари» соҳибқирон Амир Темурнинг уз қули билан ёзган қийматли тарихий ҳужжат эканлигига, унинг фарзандларига, узидан кейинги қоладиган авлодларига қолдирган сиёсий васияти, сиёсий ҳуқуқий қарашлари туплами эканини англамоқ керак.

Шунингдек у, бебаҳо тарихий асар Темурнинг ҳарбий — сиёсий фаолияти ҳамда давлатни бошқариш ишидаги қонун — қондалар тизимидан ҳам маълумот берувчи муҳим манбадир. Шу боис у дунё халқларининг кўпгина тилларига утирилган ва кўплаб ҳукмдорлар бу асарни давлатни бошқариш фаолиятида узларига дастур сифатида ҳам қадрлаганлар ва фойдаланганлар. Шоҳ Жаҳон (1628 — 1657й). Қўқон хони Муҳаммад Алихон (1821 — 1842й). Бухоро амири Абдулаҳадхон (1885 — 1910й) шулар жумласидандир.

«Тузуки Темурий», «Воқеоти Темурий» ва бошқа номлар билан Шарқ ва Ғарбда машҳур бўлган, кўпгина тилларга таржима қилинган, мамлакатимиздан ташқари Англия, АҚШ, Франция, Дания, Финландия, Эрон, Ҳиндистон, Туркия, Миср ва яна қатор мамлакатлар кутубхоналарида ардоқланиб сақланаётган «Темур тузуклари» ҳақида турли фикрлар мавжудлигига эътибор бермоқ лозим. Масалан, баъзилар китобни амир Темурнинг ўзи ёзган асслар, баъзилар уни бошқалар томонидан ёзилган деб ҳисоблайдилар. Ҳар ҳолда, китобни Амир Темурнинг ўзи ёзганлигига рус тарихчиси М.И.Иваниннинг фикрига урғу берилш керак. Шунингдек, ушбу масалани ёритишда «Темур

тузуклари»нинг асл нусхаси ҳалигача тонилмаганлигига, шунингдек китобнинг пайдо бўлиши ҳақида кўнгина баҳслар мавжудлиги ҳам диққатдан четда қолмаслиги керак. XVII асрнинг биринчи ярмида янаб утган ҳиндистонлик йирик тарихчи олими Абдуҳамид Лоҳутий ўзининг «Подшонома» номли асарини шундай дейди: ҳижрий 1047 й, милодий 1637—1638 йили Мир Абу Толиб ал Ҳусайний ат—Турбатий деган шахс шоҳ Жаҳонга «Тузуки Темурий»нинг форсийча таржимасини тақдим этган. Подшо Шоҳ Жаҳон у билан танишиб чиқиб, ўз қози калони, замонасининг катта истеъдод эгаси бўлмиш ёзувчи Муҳаммад Афзал Бухорийнинг қўлига берган ва таржимани соҳибқирон Темурнинг сарой тарихчиси Шарафиддин Али Яздийнинг машҳур асари «Зафарнома»га солиштириб чиқишни буюрган.

Бизгача етиб келган ҳозирги «Темур тузуклари» уша ат—Турбатийнинг таржимаси асосида яратилган китобдан кўчирма эканлигини ҳам унутмаслик керак бўлади. «Тузуklar»нинг ёзилиш тарихи ҳақида гапирганда, уни 1783 йилда Англияда, 1785 ва 1891 йилларда Ҳиндистонда, 1868 йилда Эронда босмадан чиққанлиги, яна 1787 йилда француз, 1868 йил инглиз, 1845 йилда урду, 1894, 1934 йилларда рус, 1835—1857 йилларда эски ўзбек тилида тўлиқ бўлмаган нусхаси ва нихоят 1991 йили ўз она тилимизда тўлиқ чоп этилганлигини ҳам кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Хуллас, халқаро миқёсдаги йирик олимлар, тарихчилар, шарқшунослар эътиборига ва баҳсига сабабчи бўлган ушбу асарни Темур ўзи ёзгани ёки айтиб ёздирганидан қатъий назар, ишончимиз комил—ки, ундаги барча баён этилган фикр, маълумотлар Соҳибқиронга шахсан тегишли дейишса муболаға бўлмайди.

Иккинчи масалага жавоблар, албатта, 1 ва 3 масалага берилмаган жавобларга нисбатан ҳажман кўпроқ бўлиши табиий. Чунки, бу параграфда асарнинг асосий моҳияти тулиқ еритилиб берилиши керак. Ушбу масалани еритишда «Темур тузук»лари давлатни бошқариш йуллари, унинг қонун – қоидаларини узида ифода этган ҳар томонлама юксак даражадаги тўплам эканлигини қайд этмоқ лозим.

Маълумки, Соҳибқирон бобомиз бизга мерос қилиб қолдирган бу асар икки қисмдан иборат. Биринчи қисмда унинг етти ешдан, то умрининг охиригача бўлган ҳаёти ва шу давр ичиде Моварауннаҳрда ҳокимиятни қўлга киритиш, марказлашган кучли давлатни барпо этиш учун Темур томонидан олиб борилган бениҳоя катта ҳаракатлар баён этилган. Биринчи қисм воқеаларига таъриф беришда Темур билан боғлиқ барча тарихий жараёнларни баён этиш шарт эмас, чунки қирини қисмида унинг йирик тарихий шахс эканлигига тўхталиб ўтилган эди.

Шундай бўлса – да, бу қисмда муҳим тарихий ҳолатларга, албатта, алоҳида урғу бериб ўтиш керак бўлади. Айниқса, «Тузуқлар»нинг 1 қисмига оид воқеаларнинг барчаси ҳақидаги маълумотларни баён этишдан аввал, Темур албатта ушбу масалага доир кенгаш утказганлигини таъкидлаб ўтади. Шу маънода ғалаба давлатни, салтанатни бошқариш, ҳарбий юришларни амалга ошириш, ғалабага эришиш ва, умуман, ҳар бир жиддий ишни амалга оширишда кенгашлар, яъни маслаҳат йиғинлари чақиришнинг катта аҳамиятга эга эканлигини ўз мулоҳазалари билан баён этишга ҳаракат қилса, фикримизча «Тузуқлар»нинг ушбу қисмидаги мазмун – моҳиятининг ёритилиши билан бирга асар аҳамияти ва ибратли томонлари ҳам яққол кўзга ташланди.

Шунингдек, талаба мустақил иш режасининг бу саволдан кенгашлар, тадбирлар натижасида Темур эришган ютуқ, ғалабалардан бир неча мисол ҳам келтириши мумкин. Асарнинг иккинчи қисмида Амир Темурнинг ўз фарзандлари, ворисларига қолдирган васиятлари, панд — насиҳатлари битилган.

«Темур тузуклари»нинг мазмун — моҳияти ёритилаётганда Соҳибқирон давлатни идора қилишда ун икки қоидага асосланганлиги, булар қайси қоидалардан иборатлигини курсатиб ўтиш лозим. Асарнинг бу қисмида баён этилганидек, Темурнинг олиму донолар, уламолар, исломнинг фидойи вакиллари, турли ҳунарларнинг ажойиб соҳибларига муносабатлари масаласини, жумладан, унинг ҳузурига келиб мурожаат қиладиганлар, ким бўлишидан қатъий назар, уларга илтифот билан ёндашишни ҳам талаба назарда тутиши лозимки, бу хусусиятлар албатта барча ҳукмдорларга ибратлидир. Айни вақтда талаба асарнинг ушбу қисмига таъриф берар экан, Темур давлатида ҳарбий йўналишга, қўшинга муносабат масаласига алоҳида тўхталиб ўтиш зарур, чунки, ҳар бир давлатнинг ҳарбий қудрати ҳарбий соҳанинг яхши ташкил этилганлигига боғлиқдир.

Тузукларнинг II қисмини ёритишда талаба Темур салтанат бошқаришнинг қонун — қоидаларини 12 тоифа ёки йўналиш асосида юргизган бўлса, айни вақтда уни ўз қўлида мустаҳкам ушлаб туришни ва ўзига ҳар томонлама бўйсунган ҳолатда туришини ҳам алоҳида 12 тузук асосида олиб борганини баён этиши керак бўлади. Ушбу кейинги 12 қонда бевосита барча ҳукмдорлар, подшолар учун ҳам фойдали қоидалар эди.

Шунингдек, сарой амалдорлари, лашкарбошилари, сипоҳларини ўз вақтида рағбатлантириш, улар ўртасидаги ўзаро муносабатлар, ҳарбий юришларда қандай ҳаракатда бўлиш каби

катор вазифа ва бурчларни маҳорат билан ижро этирилганлиги ҳам тузуқларда баён этилганлигини талаба мустақил ишда кўрсатиб бериши зарур. Айни вақтда, мустақил ишда ушбу асардаги энг муҳим томонларидан бири бўлиши — Темурнинг эдан олинадиган турли хирожлар, мамлакатни ободонлаштириш ва юксалтириш, хавфсизлигини таъминлаш, умуман, барча жабҳаларда тартибли ҳолатларни жорий этганлигини ҳам ёритиб бериши керак бўлади. Бу эса асарнинг қимматли томонларидан бири эканлигидан далолатдир.

Шунингдек, Темурнинг чуқур эътиқодли эканлиги, дин пешволарини ҳурмат қилиши, эл назарига ва ҳурматига сазовор бўлган шайх ва авлиёлар қабрларини тузатиб, таъмирлаш ишларига ҳам доимо эътиборли бўлганлиги ҳақидаги фикрларни ҳам мустақил ишга киритиш лозим. Хуллас, режанинг II масаласига жавоб тариқасида асарнинг асл мазмун — моҳияти, мақсадлари, ўз аксини топиши учун талаба астойдил ҳаракат қилиши керак.

Режанинг учинчи масаласини ёритишда, «Темур тузуқлари»да баён этилган ҳодаларнинг бутунги кунда, мустақилликни қўлга киритиб, миллий давлатчилигимиз тарихида том маънода янги давр бўлиши, яъни, юртимизда демократик тамойилларнинг барча талабларига жавоб берадиган даражадаги давлатимизни қуришда катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиш керак. Масалан, Амир Темур мазкур асарида сипоҳлар, армия, молия, мулк ишлари билан шуғулланувчи вазирлар, уларнинг ниҳоятда пок ва адолатли бўлишлари туғрисидаги фикрлари, мамлакатдаги маърифат ишларига доим катта аҳамият бериш кераклиги ҳақидаги ва бошқа қимматли ўғитлари бутун иш учун катта ибрат мактабидир. Хусусан, шу ўринда Темурнинг

ҳарбий юришлари қўллаган ҳарбий усуллари Ғарб мамлакатлари ҳукмдорлари фақлиятида, масалан, Француз ҳарбий академиясида ҳарбий машғулотларда қўлланима бўлиб хизмат қилганлиги, умуман, бу асар аввалги даврлар ва ҳозирги кунда ҳам давлат бошқаруви ишларида, ҳарбий ва бошқа соҳаларда иш юритишида раҳбарларга, ҳукмдорларга доимо зарур бўладиган қимматли асар бўлиб қолажаклигини талаба ўз ишида алоҳида урғу билан таъкидлаб кўрсатиши зарур.

Темур ўз вазирларига васият қилиб шундай дейди: «Яна тажрибамда кўриб билдимки, давлат агар дину ойини (қонун) асосида қурилмас экан, ундан салтанатни шуккуҳи, қудрати ва тартибни йўқолади. Бундай салтанат яланғоч одамга ўхшади, ким уни кўрган ҳар кимса назарини олиб қочадур. Ёхуд касу нокас тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, эшиги, тўсиғи йўқ уйга ўхшайди».

Амир Темурнинг бу нодир фикрларини нақадар ҳаётий ва тўғри эканлигини ҳозирги ҳаётимиз исботлаб турганини ҳам кўрсатиш зарур. Ҳақиқатан ҳам, мафкурасиз, қонунсиз, тартибсиз қолган мамлакат ўғрилар, жосуслар, террорчилар, сотқинлар юртига айланиб қолаётганлиги ҳақида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Иш якунида ҳар бир саволга ёзилган жавоблардан келиб чиққан ҳолда уларни умумлаштириб, талаба ўзининг фикрлари билан ишни ниҳоясига етказад.

Мустақил ишнинг хулоса қисмида эса талаба иш режасидаги барча саволларга берилган жавобларни қисқа, лўнда шаклга келтириб, фикрларни умумлаштиради ҳамда мустақил ишга умумий якун ясайди. Сўнгра эса ушбу ишни тайёрлашда қандай манба ва адабиётлардан фойдаланганлиги ҳақидаги рўйхатни баён этиши ҳам ёддан чиқмаслиги керак.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: Шарқ, 1998.
2. Херман Вамбери. Бухоро ехуд Моварауннаҳр тарихи. — Т.: Гафур Гулом нашриёти, 1990.
3. Амир Темур Курагон зафар йўли — Т.: Нур, 1992.
4. Муминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва roli. — Т.: Фан, 1993.
5. Темур тузуклари. — Т.: Чўлпон, 1991.
6. Хильда Хукхэм. Етти иқлим султони. — Т.: Адолат, 1999.
7. Каримов Ш., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи. Биринчи китоб. — Т.: Ўқитувчи, 1997.
8. Иброҳимов А., Султонов Ҳ., Жўраев Н. Ватан туйгуси. — Т.: Ўзбекистон, 1996. Ўзбек совет энциклопедияси. — Т.: ЎСЭ бош редакцияси, 1978, 41 — бет.
9. Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Университет», 2003.

Туркистон халқларининг чоризм мустамлакачилик зулмига қарши миллий — озодлик кураши

Тарихдан маълум — ки, Марказий Осиё халқлари уз озодлик ва мустақилликларни учун чет эл босқинчиларига қарши қадимдан доимо кураш олиб борганлар. Шундай курашлардан бири XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида чор Россиясининг ҳудудимиздаги ҳарбий юришлари ва мустамлакасига қарши кураш эди. Чоризмнинг босқинчилик сиёсати натижасида минглаб бегуноҳ аждодларимизнинг ёстиги қуриди, мустамлакачилик азобларига дучор этилди.

Президент И.Каримов уша даврга бебаҳо бериб шундай деган эди: «Подшо Россияси Туркистонни босиб олгач, халқнинг қонини тўкиб, ўлканинг Россия империясининг мустамлакасига айлантирди... бутун турмушни ағдар — тўнтар қилиб юборди, ундаги халқларни бутун турмуши, урф — одатлари, маданий ғегаизлари зўравонлик билан барбод этилди».

Шуни айтиб ўтиш жоизки, Россиянинг Туркистонга босқинчилик юришлари ва уни қонга ботириб ўзига бўйсундирилиши тарихини ўрганишга турлича ёндашилган. XIX аср иккинчи ярми XX аср бошларида чоп этилган адабиётлар, мақолаларда ўлкани рус подшо қўшинлари томонидан урушиб, босиб олингани очиқдан очиқ баён этиб келинган. Бу ҳолат совет даврининг 20 — 40 йилларида ҳам кўзга ташланади. Лекин XX асрнинг 50 йилларидан бошлаб, бу масалага бутунлай тескари, яъни босиб олиш ўрнини «қўшиб олиш» деган ибора билан алмашди ва шуни ишлатиш одат тусига айланди. Бу эса тарихимизни мутлақо сохталаштириш эди. Шунингдек, адабиётлар ва мақолаларда рус қўшинлари жангларини ёритишга

қуiproқ, зътибор берилиб, маҳаллий, т.б аҳолининг босқинчиларга қарши курашлари деярли кўрсатилмай келинди.

1950—1980 йилларда ёзилган тарихий асарлар ўлканинг босиб олиниши ва мустамлакачилик сиёсатини эмас, балки, «ўлкани Россияга қўшиб олинишининг прогрессив» томонларини ёритишга ва уни кенг тарғибот қилишга алоҳида урғу берилди. Ҳулаас, шурулар даврида Туркистоннинг Россия томонидан босиб олинишига чуқур ва атрофлича, ҳаққоний ўрганишга имкон берилмади. Беҳад шукурки, мустақиллигимиз арафаларидан ва, айниқса, мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ тарихимизнинг ана шу ниҳоятда сохталаштирилган давларини исбот, далиллар асосида ҳаққоний ёритишга киришилди ва талайгина ишлар амалга оширилди.

Ушбу мустақил ишнинг мавзусига кўра, чор Россияси томонидан Туркистоннинг ваҳшийларча босиб олиниши ва мустамлака давларида аждодларимиз олиб борган миллий озодлик курашларини ёритиб беришлари керак. Талаба зътиборига мустақил ишни қуйидаги режа ва адабиётлар рўйхатини тавсия этамиз.

Режа:

1. Кириш. Чор Россияси ҳукмдорларининг Туркистон ўлкасига қарши дастлабки ҳарбий тайёргарлик ва уринишлари.

2. Асосий қисм:

а) Чоризмнинг Туркистон ўлкасини ваҳшийларча босиб олиш жараёнлари.

б) Рус босқинчиларига қарши 1850—1880 йиллардаги халқ курашлари. Етимхон, Пулатхон қўзғолонлари.

в) 1892 йилдаги Тошкентда вабо муносабатини билан ва 1900 йилдаги Андижондаги Дукчи Эшон қўзғолонлари ва уларнинг аҳамияти.

г) 1916 йилда Туркистондаги мардикорчиликка қарши курашлар. Жиззах қўзғолони.

3. Хулоса. Миллий — озодлик ҳаракатларининг сиёсий — ижтимоий аҳамияти.

Мустақил ишга тайёргарлик кўраётган талаба ҳар сафаргидек тавсия этилган адабиётлардаги мавзуга доир маълумотларни ўзлаштириб олиши зарур.

Режанинг кириш қисмида талаба Туркистон ўлкаси, унинг меҳнаткаш халқи, ер ости ер усти бойликлари, айниқса, унинг миллий бойлиги бўлган пахтасига Чор Россияси ҳукмдорлари император Пётр I давриданоқ ҳукмрон бўлишни орзу қилиб, режалаштириб келганликларини ва шахсан Пётр I нинг топшириги билан дастлабки уринишларни қисқача ёритиб бериши керак. Айни вақтда бу уринишлар давоми XIX аср II ярмида, Россия — Туркистон йўналишининг асосий йўллари бўлган ҳозирги Қозоғистон ҳудудида босқинчилик мақсадида қилган ҳарбий тайёргарликлар, бу ҳудуддаги дастлабки босқинчиликларга талаба қисқача таъриф бериб ўтишини маслаҳат берамиз. Шундан сўнг подшо қўшинларининг Туркистон ўлкаси ҳудудларига яқинлашиб келиши ҳақидаги фикрлар билан кириш қисмига яқун яшаш мумкин бўлади.

Талаба шуни назарда тутиши керакки, 4 соатга мўлжалланган ушбу мавзуга доир маълумотлар, воқеалар ҳажми кўп бўлиши мумкин.

Мавзунинг биринчи саволи Туркистон улкасини Чор Россияси томонидан ваҳшийларча босиб олиниши воқеаларини баёнлашга бағишланган бўлиб, бу улкан жараён деярли 30 йилдан ортиқ чўзилиб борган. Демак, талаба ушбу жараён воқеаларининг муҳим, асосий ҳолатларини аниқ фикрлар билан, аниқ ва лўнда баён этиб беришга ҳаракат қилиши керак. Чунки, бу босиб олиниш воқеаларига бағишланган алоҳида мавзунимиз мавжуд.

Талаба ушбу масалада рус армиясининг улкамизга ҳужуми учун кўп йиллар тайёргарлик кўргани, ҳарбий қуввати, бу ҳужумга рус подшоҳининг йирик қўмондонлари сафарбар этилгани, айни вақтда улкамизда мавжуд учта хонлик ўртасидаги қарама — қаршилиқ, зиддият, аҳилсизлик туфайли вужудга келган, умумий заифлик ҳолатлари узгалар босиб олиши учун замин тайёрлаганлиги ҳақидаги фикрлар устида ҳам бир оз тўхталиб ўтиши керак.

Сўнг Туркистон улкасининг босиб олиниши, мустамлака мамлакатга айлантириб борилишини таърифлар экан, талаба улқада Туркистон генерал губернаторлиги бошчилигидаги улқа бошқарув тизими ташкил этилишини, шунингдек, Қўқон хонлигининг тугатилиши ва Хива хонлиги ҳамда Бухоро амирлиги Россиянинг вассалига айлантирилганлигини ҳам эслатиб ўтиши зарур. Айни вақтда Туркистон халқларининг эркинликда икки ёқлама, яъни маҳаллий амалдорлар ва яна энг емони рус подшоҳи амалдорлари зулми остида эзила бошлагани, бу ҳолатлар эса секин — аста норозиликлар, бош кутаришлар ва миллий озодлик ҳаракатлари бошланишига олиб келиши аниқ эди.

Айниқса, рус ҳукуматининг маҳаллий аҳолига турли солиқлар солиши, ўлкани руслаштириш сиёсати ва бу сиёсат маҳаллий халқнинг уй-жой ва ерларини тортиб олиш ҳисобига амалга оширилиши, шунингдек, мустамлакачиликнинг дастлабки пайтлариданоқ Туркистон ўлкасини Россиянинг хом ашё базасига айлантирилишини тезлаштирилишини, талон-тарож, зуравонлик кучайиши — буларнинг бари юқорида айтилган курашларни келтириб чиқарган эди. Талаба шундан сўнг биринчи масала жавобларига хулосалар қилиб, иккинчи масалага тайёргарлик кўриши мумкин.

Тарихимиздан маълумки, Туркистон ўлкасида рус босқинчиларига қарши, уларнинг мустамлакачилик сиёсатига қарши миллий озодлик ҳаракатлари, курашлари босқинчиликнинг дастлабки йиллариданоқ бошланган эди.

Режадаги 2-масала ана шу курашлар таърифини баён этиб беришга мўлжалланган бўлиб, талаба шу воқеаларга доир маълумотларни тарихчи олим Ҳамид Зиёевнинг «Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш», Ш.Каримов, Р.Шамсутдиновларнинг «Туркистон Русия босқини даврида» ва бошқа асарлардан ўзлаштириши ҳамда улардан фойдаланиши мумкин. Талаба Фаргона водийсидаги Етимхон, хусусан Пулатхон, Қурмонжон додхоҳ қўзғолонларига таъриф бериб ўтса мавзу мазмуни янада кенгроқ, ишончли ёритилган бўлади.

Айни вақтда, талаба, бу қўзғолонларнинг энгилиш сабаблари ва уларнинг аҳамияти ҳақида албатта тўхталиб ўтишини ҳам тавсия этамиз. Шунингдек, ушбу саволга жавоб ёзишда талаба бу йирик қўзғолонлардан ташқари, ўтган йиллар давомида маҳаллий халқ томонидан мустамлакачилар идораларига қилинган кўплаб ҳужумлар ҳақида рақамли маълумотлар

келтиришини тавсия этар эдик. Чунки тарихий воқеалар баёнида рақамли маълумотларнинг ҳам урни аҳамиятли ҳисобланади. Шундан сунг талаба 2—масала жавобларини яқунлаши мумкин.

Мавзу режасининг 3—масаласи XIX аср охирларида рус мустамлакачиларига қарши Туркистонда бўлиб ўтган энг йирик қўзғолонлардан бўлиш 1892 йилдаги Тошкент шаҳрида руи берган, «вабо» қўзғолони ҳамда 1898 йил Андижонда бўлиб ўтган Дукчи Эшон қўзғолонлари баёни ҳақидадир. Талаба 1892 йил арафаларида Туркистон улкаси халқлари бошига кўпгина офатлар келтирган вабо касаллигини тарқалиши ҳақида, шунингдек, бу касаллик Тошкент шаҳрига ҳам етиб келиши ҳамда чор маъмурларининг ушбу касаллик натижалари туфайли тутган сиёсати ҳақидаги воқеаларни батафсил баён этиб бериши керак. Шунингдек, қўзғолоннинг келиб чиқиши, тўқнашув жараёнлари ҳамда унинг маҳаллий халқ учун фожиали натижаларни аниқ мисол ва рақамли далиллар билан таърифлаб берилиши мақсадга мувофиқдир. Тошкентдаги бўлиб ўтган қўзғолон ҳақидаги фикрлар яқунлангандан сунг талаба 1898 йилдаги Андижон қўзғолони, яъни, тарихимизга Дукчи Эшон қўзғолони номи билан кирган воқеалар мисолларини ёритишга ўтади. Талаба, аввало, биз кўраётган даврларда улкадаги, хусусан, Андижон вилоятидаги сиёсий ҳолатларга, айниқса, Дукчи Эшондек ўзига хос катта обрўга эга бўлган одамни қўзғолон кўтаришга мажбур этган кўринишларни баён этишдан бошлагани маъқул. Дукчи Эшон (Муҳаммад Али Халфа) сиймосига бир оз таъриф бериб, халқ орасидаги обрў — эътиборга ҳам урғу бериб, унинг сабабларини кўрсатиб ўтиш жоиз, деб ҳисоблаймиз. Сўнгги талаба қўзғолонга тайёргарлик, уни амалга оширилиш

кўринишларини ишда тўлиқ акс эттиришга ҳаракат қилмоғи лозим.

Шунингдек, мустақил ишда бу қўзғолонга қарши чор маъмурларининг кўрган чора — тадбирлари ҳақида, қўзғолоннинг мағлубиятга учраши ва яна энг ачинарли томонларидан бири бўлиши — ўз миллатимиздан чиққан сотқинлар туфайли Дукчи Эшоннинг қўлга туширилиши каби воқеалар очиқ — ойдин таърифлаб берилиши керак. Рўйхатда келтирилган адабиётларни деярли барчасида ушбу тарихий қўзғолон воқеалари батафсил ёритилган бўлиб, талаба ушбу маълумотлардан унумли фойдаланиши мумкин. Шунингдек, бу қўзғолон мағлубиятга учраган бўлса ҳам, тарихимизда ўзига хос алоҳида уринга эга эканлиги ҳақидаги фикрлар билан 3 — масала жавобларини тўлосалаш мумкин.

Режанинг 4 — саволи чоризмга қарши миллий — озодлик курашлари тарихидан катта ўрин олган 1916 йилдаги Туркистонда мардикорликка қарши кўтарилган йирик қўзғолон ҳақида бўлиб, талаба, аввало, ушбу қўзғолоннинг келиб чиқиш сабабларини батафсил ўрганиб, сўнг ёритиши керак. Бу ўринда талаба 1 — жаҳон уруши, унда Чор Россиясининг иштироки, уруш қийинчиликларининг бари кенг меҳнаткаш омма, жумладан, Туркистон халқлари зиммасига ҳам тушганлиги ҳақидаги фикрларни баён этиши талаб этилади. Ва ниҳоят, қўзғолоннинг бошланишига сабаб бўлган Подшонинг Туркистон халқларидан мардикорликка олиш ҳақидаги фармонининг мазмунига изоҳ бериш зарурати бор. Талабанинг шу воқеалар таърифида бу фармоннинг Туркистоннинг маҳаллий халқи учун нақадар ижтимоий — иқтисодий қийинчилик вужудга

елтиришини аниқ баён этиб бериши ишнинг моҳиятини янада очади.

Шундан сўнг талаба бу қўзғолон бутун Туркистон бўйлаб кенг қулоч ёйганини, хусусан, Жиззах шаҳрида қутарилган қўзғолон чор ҳукумати қаттиқ ларзага солганини, қўзғолон жараёнини, унинг раҳбарлари номлари таърифлаб берилса, айти муддао бўлур эди. Туркистон генерал — губернаторининг бу улкан ҳаракатга қарши ниҳоятда қаттиқ чоралар кўриши, қўзғолоннинг шафқатсизларча, ваҳшийларча бостирилиши ҳолатларини талаба аниқ мисоллар билан кўрсата олиши керак.

Шу ўринда уларга берилган жазолар, ваҳшийликларни ҳам албатта тилга олиб ўтиш шарт. Чунки чор ҳукумати қўзғолончилардан нафақат олий ва қаттиқ жазолар билан ўч олди, балки бир неча ўн минглаб эркакларни мардикорлик ишлари учун олиб кетишга ҳам эришган эди. Буларни бари албатта тарихимизнинг энг аламли, изтиробли саҳифалари бўлиб қолажагини талаба яна бир бор таъкидлаб ўтиши жоиз. Юқоридаги воқеаларнинг тулиқ баёнидан сўнг талаба ушбу саволга жавобларини ҳам яқунлаши мумкин.

Шундан сўнг мустақил ишнинг хулоса қисмига тегишли бўлган маълумотлар баёнига ўтиш керак. Хулоса қисмида мустамлакачилик давридаги миллий — озодлик курашлари аҳамияти умумлаштирилади ва бу курашларнинг ҳозирги кундаги аҳамияти, Ўзбекистонимизнинг мустақилликка эришувининг асосий пойдевори бўлиб хизмат қилишида катта роль ўйнаши ҳақидаги фикрларни баён этиши зарур.

Шунингдек, ишнинг бу қисмида талаба юртимиз тарихидан мустақкам ўрин олган миллий — озодлик курашлари элу

халқимизни, хусусан, ёшларимизнинг ўз юртини севишида, уларда ватанпарварлик ҳис — туйғуларини шакллантириш ва ривожлантиришда, мустақил — ғимиз қадрига етиб, уни авайлаб — асраб, улуғлаб, энг ривожланган давлатлар қаторига кўтаришдек шарафли, масъулиятли ишларга ҳисса қўшишида улкан аҳамият касб этишни алоҳида урғу билан эслатиб ўтишни ҳақидаги фикрлар билан мустақил ишга умумий якун ясайди.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т.: Шарқ, 1998.
2. Тилеуқулов С., Утеберганаева У. Туркистон мустақиллиги учун курашлар тарихидан. — Т.: Халқ мероси нашриёти, 1996.
3. Каримов Ш. Қафасдаги қуш орзуси. — Т.: Фан, 1991.
4. Зиёев Д. Туркистон миллий озодлик ҳаракати — Т.: Ғ.Ғулом нашриёти, 2000.
5. Мажид Хасаний. Туркистон босқини. — Т.: Нур, 1992.
6. Тозир Қаҳҳор. Ҳур Туркистон учун. — Т.: Чўлпон, 1994.
7. Мажид Хасаний. Юрт бўйидаги қилич ёки истило. — Т.: Адолат, 1997.
8. Зиёев З. Туркистонда Россия таъжовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. — Т.: Шарқ, 1998.
9. Каримов Ш., Шамсуддинов Р. Туркистон Русия босқини даврида, Андижон, Мерос, 1995.
10. Набиев А. Мустақиллик учун кураш ёхуд парчаланган Туркистон тарихи. — Т.: Ёзувчи, 1998.
11. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон тарихи. — Т.: Шарқ, 2000.

12. Раҳимов Ж. Ўзбекистон тарихи. — Т.: Шарқ, 1999. (11 синф)

13. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-жилд — Т.: Шарқ, 2000.

14. Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Университет», 2003.

XI. Мустақил иш мавзуси:

Иккинчи жаҳон уруши йилларида ўзбек халқининг фашизм устидан эришилган ғалабага қўшган ҳиссаси

Инсониятнинг энг даҳшатли душмани бўлган уруш жараёнлари ҳам ўз тарихига, оқибатларига, сабоқларига эгадир. Урушлар адолатли ва адолатсиз урушларга бўлинади, яъни босқинчилик ҳамда миллий — озодлик урушлари бўлиб, ҳар иккала урушда ҳам барча огирлик меҳнаткаш халқ оммаси зиммасига тушади. Афсуски, дунёнинг гуллаб — яшнаши, уруш олови билан вайрон бўлиши табиатнинг энг онгли маҳсули бўлган инсонга боғлиқ экан, демак, бунёдкорлик ҳамда бузғунчиликнинг сабаби инсондир. Улар уртасида қадимдан зиддият, қарама — қаршилик, кураш шу кунгача давом этиб келмоқда ва бундан кейин ҳам бўлади.

Ўтмишнинг ҳар бир даврида катта — кичик урушлар бўлиб, миллионлаб инсонлар ҳаёти бемаҳал қисқариб борган. Урушлар тарихини синчиклаб ўрганиб, унинг оқибатлари, даҳшатли натижаларини авлодларга улкан сабоқ сифатида билдириб бориш ҳам барчанинг, хусусан, тарихчи олимлар, педагогларнинг муҳим вазифаси ва бурчидир.

Инсоният тарихида айниқса, XX аср тарихий жараёнларида энг мудҳиши бўлган иккинчи жаҳон урушининг тугаганига ярим асрдан кўпроқ вақт ўтганлигига қарамай, ҳалигача бу мавзу тарихига қизиқиш сусайгани йўқ. Бу мавзуга доир янги — янги ҳужжатлар топилиб, ўрганилиб, илмий хулосаларга айлантирилмоқда, маълум бўлган айрим далиллар эса, тарихий изланишларда янгича, ҳаққоний изоҳланмоқда. Бугунги мустақиллик даврида ана шу уруш йилларида ўзбек халқининг фашизм устидан

эришилган галабага қўшган ҳиссасини ўрганиш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бу мавзуни ўрганиш ёшларимизда халқимиз жасоратидан мағрурланиш туйғуларини уйғотиб, уларнинг Ватанни, эл — юртни севувчи, тинчлик ва осойишталикнинг қадрига етадиган кишилар бўлиб тарбияланишларида катта омил бўлиб хизмат қилади.

Талабаларга бу мавзуни биз қуйидаги режа асосида тайёрлашни тавсия қиламиз.

Режа:

1. Кириш.

2. Асосий қисм:

- а) Иккинчи жаҳон урушининг келиб чиқиш сабаблари.
- б) Урушнинг бошланиши. Ўзбекистон уруш йилларида.
- в) Ўзбекистон халқи ва жангчиларининг галабага қўшган буюк ҳиссалари.
- г) Мустақил Ўзбекистоннинг дунёда тинчликни сақлаш ишига қўшаётган ҳиссаси.

3. Хулоса.

Ишнинг кириш қисмида талаба яқиндагина тарихимиз таркибидан учмас ўрин олган XX асрдаги халқаро сиёсий воқеаларга, хусусан, асрнинг энг йирик қирғин — барот урушларига, уларнинг натижаларига бир оз тўхталиб ўтса, иш мазмунининг пойдевори ҳам мустаҳкам бўлади. Имкон бўлса мисоллар, рақамларга ҳам мурожаат қилиб баён этилса, ўзига хос аҳамият касб этади. Масалан, 1 — жаҳон уруши (1914 — 1918 йй.) ўз домига 38 мамлакатни ва салкам 70 млн инсонни тортгани, СССРдаги 1917 — 1921 йиллардаги

фуқаролар уруши 2,5 млн. кишини, 1960—65 ва 1965—75 йиллардаги Вьетнам урушлари 6 млн. 450 минг кишининг ёстигини қуритгани каби аниқ мисоллар шулар жумласидандир.

Дарҳақиқат, XX асрда эришилган цивилизация қай даражада улкан бўлса, ундан бир неча барабар кўп миқдорда қирғинлар ҳам бисёр бўлганлигини талаба ишнинг кириш қисмида ёритишга ҳаракат қилиши керак. Бу маълумотларни ўзлаштиришда, талабага тавсия этилган адабиётларни топиб фойдаланиш жуда қўл келади.

Режадаги 1-масалани ёритишда, энг аввало, иккинчи жаҳон урушининг келиб чиқиши сабабларига қисқача тўхталиб ўтиш лозим. Шу ўринда фашизм сўзига қисқача изоҳ бериб, фашизмнинг мақсади ва унинг асослари дастлаб қачон, қайси давлатда вужудга келганлиги ҳақида (Муссолини—Италия) ҳам маълумот берилса, айти мудао бўлур эди. Хусусан, Германияда Гитлернинг ҳокимият тепасига келиши, унинг бевосита иштирокида дунёнинг турли бурчакларида уруш ўчоқларининг вужудга келиши, чунончи, 1931—1932 йилларда Япония томонидан Хитой шимолий—шарқий қисмининг босиб олиниши, Италиянинг 1935 йилда Ҳабашистонга, 1939 йилда Албанияга, 1935—1939 йилларда Германия ва Шимолий Италиянинг Испания Республикасига ҳужуми, 1937 йилда Япониянинг Шимолий ва Марказий Хитойга бостириб кириши, бу шароитда собиқ СССР ҳукумати раҳбарияти воқеаларнинг бундай ривожига муносабатларига алоҳида тўхталиб ўтиш жоиздир.

Шунингдек, 2-жаҳон уруши келиб чиқишида фашистлар Германияси ва милитаристик Япониядан ташқари Англия ва

Франция сиёсий ҳукмронларининг ҳам каттагина жавобгарлиги бор эканлигини талаба эътиборга олиб, ишда курсатиши керак. Бу ўринда улар Гитлернинг уруш масаласидаги сиёсатини, қолаверса «большевизм балосини йўқ қилиш»га бўлган ишларини қўллаб—қувватлаганини, кўп жиҳатдан ёрдам берганини қисқача изоҳлаб бериш ишнинг мазмунини ва саволга жавобнинг мазмунини янада очади.

Айни вақтда 2-жаҳон урушининг келиб чиқиш сабабларидан муҳими бўлмиш 1938 йилда Австриянинг Германия таркибига қўшиб олиниши ва 1939 йил сентябрдаги Мюнхен битиш-узи воқеалари ҳақида ҳам талаба алоҳида тўхталиб ўтса, айти мудао бўларди. Шунингдек, 1939 йил август ойидаги СССР ва Германия ўртасидаги бир бирига ҳужум қилмаслик ва бошқа масаладаги шартнома ва унинг натижалари ҳақидаги сўнгги аниқ маълумотлар мустақил ишдан урин олиши керак бўлади. Бу ҳақдаги маълумотни талаба, «Ўзбекистоннинг янги тарихи» китобининг 2-жилдидан ўзлаштириши мумкин.

Бу урушнинг келиб чиқиш сабаблари, айбдорлари ҳақида сўз юритилар экан, унда собиқ иттифоқ ва Германия раҳбарларига алоҳида урғу берилади, чунки бу урушнинг бошланишида бу давлатлар раҳбарларининг ўз мақсадлари асосий роль ўйнаган эди.

Режанинг иккинчи масаласини ёритишда талабалар бу урушда Ўзбекистон ҳам четда қолмаганлиги, урушнинг дастлабки кунларидан бошлаб ўлкамиз шаҳар ва қишлоқларида умумий сафарбарлик эълон қилиниб, юртимизнинг 100 минглаб асл фарзандлари қўлига қурол олиб, жангга отланганликларига, халқимизнинг аёллар, ёшлар,

кексалар, ногиронлар ва болалардан иборат қисми эса фронт ортида завод ва фабрикаларда, колхоз ва совхозларда тинимсиз машаққатли меҳнат қилганликларига алоҳида эътиборни қаратмоғи керак.

Қолаверса, урушнинг дастлабки ойлариданоқ Россиядан Ўзбекистонга уруш бўлаётган йирик шаҳарлардан завод, фабрика, комбинатларининг кучирилиши жараёнлари ҳамда бошпанасиз ва ота—онасиз қолган болалар юртимизга келтирилиши, уларнинг болалар уйларига жойлаштирилиши воқеалари Ўзбекистонликлар, хўсусан, ўзбек халқи зиммасига нақадар катта масъулият юкланганлигини талаба ўз ишида, албатта, баён этиши керак.

Режанинг 3—масаласига берадиган жавобнинг ҳажми бошқа саволлар жавобига нисбатан кўпроқ бўлиши табиий, чунки, унда мавзунинг энг асосий мақсадлари еритилади. Ушбу масалани ёритишда талабалар ҳар доим ўз байналминалчилик бурчларига содиқлиги билан ажралиб келган халқимизнинг, бу ёвуз уруш фронтлари географик нуқтаи назардан юртимиз ҳудудларидан анча узоқдан ўтган бўлса—да, ҳукмрон комфирқа ва шўролар ташвиқоти туфайли СССРни «Ватан», деб тушуниб, урушнинг охиригача унинг майдонларида охиригача мардлик ва жасорат кўрсатиб иштирок этганликларини баён этишни ўз диққат марказларида тутишлари ҳам зарур.

Талаба ушбу саволга жавоб ёзишда шуни унутмаслиғи керак—ки, фашистлар Германияси устидан қозонилган улкан ғалабада халқимиз ўзига хос, алоҳида ўринга эга бўлган беқиёс улуш қўшганлиги мустақил ишда ўз ифодасини топиши шарт. Шу мақсадда ушбу улкан ҳиссани бир қанча

исбот, далил, аниқ рақамлар орқали ёритиб берилса, мустақил ишнинг асл моҳияти ва мазмуни намоён этилган бўлади. Урушнинг дастлабки кунларидаёқ мамлакатнинг барча республикалари қатори Ўзбекистонда ҳам шаҳар ва қишлоқларда завод ва фабрикаларда, колхоз совхозларда юзлаб митинглар бўлиб ўтиб, уларда фақат бир мавзу, яъни барча куч ва имкониятни душманни қайтаришга ва енгилсга қаратилганлигини мустақил ишда бир оз эслатиб ўтилса яхши бўлади.

Шунингдек, халқимиз меҳнатни ташкил қилишда турли хил ташаббуслар билан чиққанлиги, икки, уч баробар ортиқ меҳнат қилишга даъватлар ва шу каби ҳолатлар ишда эслатиб ўтилиши керак. Урушга боришга ихтиёрий ариза ёзганларнинг аксарияти ёшлар эканлигини алоҳида таъкидлаш керак. Масалан, урушнинг дастлабки кунларидаёқ Хоразм вилояти бўйича 1156 та, Тошкент вилояти бўйича 932 та, Самарқанд вилояти бўйича 1637 та, Фарғона вилоятидан 1735 та, Андижон вилоятидан 798 та, Наманган вилоятидан 267 киши фронтга боришга ариза берганлиги каби маълумотлар ҳам ишда баён этилиши кераклигини талаба ёдда тутиши зарур.

Шунингдек, уруш даврида ўзбек халқининг машаққатли меҳнатини янги энг муҳим натижаси бўлмиш 4 йил ичида давлатга 3 млн. 588 минг тонна пахта етказиб берганлиги каби қимматли маълумотлар ишда кўрсатилиши зарур. Жумладан, Ўзбекистонга эвакуация қилинган болалар ва катталар ҳақидаги рақамли маълумотларни бир оз кенгроқ кўрсатилса, ишнинг мазмуни янада ортади. Шунингдек, фронт учун йиғилган маблағлар, иссиқ кийим — кечаклар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳақида маълумот ёзишда аниқ

рақамлар келтиришни, уларни кенгроқ баён этишни зарур, деб ҳисоблаймиз.

Айни вақтда, Ўзбекистонда тузилган ҳарбий қўшилмалар, ўқчи дивизияларнинг, ҳарбий қисмларнинг бутун уруш давомида фронтга узлуксиз юбориб турилиши Ўзбекистоннинг ғалабага қўшган чексиз ҳиссаси эканлиги мустақил ишда ўз ифодасини топиши керак. Талаба Москва, Сталинград мудофааларида жасорат кўрсатган ўзбек жангчилари номларини ҳам тилга олиши керак. Масалан, Зебо Ғаниева, бўлинма командири Шермат Жўраев, снайперлар Муҳаммад Иброҳимов, Исҳоқов, Абўзеков, Юсупов, Мадаминов, Ғафуров, Ҳайруллаев ва бошқалар номларининг кўрсатилиши ҳам ишнинг маъносини бойитади.

Шунингдек, ўзбеклардан биринчи Совет Иттифоқи Қаҳрамони ушвони соҳиб, Қўчқор Турдиев, биринчи ўзбек генерали Собир Раҳимов каби қаҳрамонларимиз номларини айтиб ўтиш зарур. Партизанлик ҳаракатларида жасорат кўрсатган Ўзбекистонлик жангчилар ҳақида бир оз бўлса — да, ёритишни талаба унутмаслиги керак. Шунингдек, барча соҳалар қатори Ўзбекистон маданияти ходимлари ҳам улкан ғалабага ўзларининг амалий — маънавий ҳиссаларини қўшганликлари ҳам мустақил ишда ёритиб ўтилиши зарур. Илм — фан, тиббиёт, матбуот, театр, мусиқа ва бошқа ижод вакиллари ўзларининг бор имкониятларини бу машаққатли йилларда тўлиқ намоён этганлиги ҳақидаги маълумотларни талаба мисоллар ёрдамида ўзи ишида кўрсата билиши керак.

Рақамларга келсак, Ўзбекистондан иккинчи жаҳон урушига 1 миллион 433,230 киши сафарбар этилди. Бу эса

Ўзбекистондаги урушга яроқли аҳолининг 50—60 фоизидан ортигини ташкил этади.

Мустақил ишда жангчиларнинг Ватан уруши фронтларидаги жасоратлари ҳақида суз борганда, Москва химояси учун олиб борилган жангларда улардан 1753 киши «Москва мудофааси учун» медалига, Сталинград остоналаридаги жангларда юртимиз жангчиларидан 2733 киши «Сталинград мудофааси учун» медалига, Кавказ мудофааси учун 2974 киши орден ва медалларга, 1706 киши «Берлин олинганлиги учун» медалига, 6770 ўзбек жангчилари эса, Япония милитаризмига қарши курашда собиқ СССРнинг орден ва медалларига сазовор бўлганликлари ёки 1939—1945 йилларидаги иккинчи жаҳон урушининг жанг майдонларида кўрсатган жасоратлари учун ўзбекистонлик жангчилардан 120 мингдан ортиқ киши СССРнинг орден ва медаллари билан мукофотланганликлари ҳақидаги маълумотларни, албатта, кўрсатиш зарур.

Талабалар урушда фашизм устидан эришилган ғалабага Ўзбекистон жангчилари билан бир қаторда унинг меҳнаткашлари, олимлари, зиёлилари, ишчи ва деҳқонлари ҳам қатта ҳисса қўшган — ликларини эътибордан четда қолдирмасликлари керак. Меҳнатга яроқли кишиларнинг фронтга кетганлиги туфайли республикамиз — даги завод — фабрикаларда, қишлоқ хўжалиги ишларида миллионлаб қариялар, вояга етмаган ўғил қизлар станок ёнида, далаalarda мисли қурилмаган меҳнат жасоратларини кўрсатдилар.

Бундан ташқари, Комфирқа Марказий Қўмитаси ва шўролар қукуматининг махсус қарорларига асосан, урушнинг

дастлабки ойларида (1941 йилнинг июль—ноябрь ойлари мобайнида) собиқ Иттифоқнинг Украина, Белоруссия Республикалари ҳамда Москва ва Ленинград шаҳарларидан 1360 та саноат корхоналари шарқий минтақаларга, шулардан 250 таси Марказий Осиё республикаларига кўчириб жойлаштириш вазифаси қўйилди.

Ана шу 250 корхонадан 100 дан ортиғи Ўзбекистон ҳудудида жойлаштирилди. Булар В.П.Чкалов номидаги Москва авиация ишлаб чиқариш бирлашмаси, электрокабель «Красный двигатель», «Ростсельмаш», «Кинап» ва бошқа заводлар эди.

Ўзбек меҳнаткашлари кўчириб келтирилган саноат корхоналари жуда қисқа вақт ичида ишга туширилиши ва фронт учун зарур бўлган маҳсулотларни ўз вақтида етказиб беришда ўзларининг машаққатли меҳнатлари билан муносиб ҳисса қўшдилар.

Саноат корхоналари билан бирга Ўзбекистонга Иттифоқнинг уруш ҳаракатлари кетаётган Ғарбий ҳудудлари шаҳар ва қишлоқлардаги минглаб бошпанасиз қолган oilалар, етим болалар кўчириб келтирилди. Урушнинг дастлабки ойларида ноқ республика—миз меҳнаткашлари ана шундай болалардан 716 минг кишини ўз бағрига олди. Булардан 200 мингтаси ота—онасиз етимлар эди. Бу болаларнинг кўпчилиги норасида гўдаклар бўлиб, халқимиз уларга ўзбекча исм қўйиб, ўз фарзандидек кўриб, уларни вояга етказди, уйли—жойли қилди.

Ана шулардан бири Тошкентлик оддий темирчи Шоаҳмад Шомаҳмудов ва Шомаҳмудова Баҳри oilалар oilаси бўлиб, бу oilа ўша мудҳиш уруш йилларида ота—онасидан

махрум булган 14 болани етимлик нима эканини билдирмасдан тарбияладилар, ҳаётда ўз ўринларини топишларига кўмаклашдилар. Талаба ушбу воқеаларни ниҳоятда таъсирли баён этишга эришиши керак, чунки бу барча ёшдагиларга, хусусан, ёш авлодга барча даврда ҳам ибрат бўладиган ҳолатдир.

Талабалар бу саволни ёритишда юқоридагилардан ташқари Ўзбекистон меҳнаткашларининг уруш йилларида мудофаа фондига кўп миқдорда пул, заём облигацияларини топишганлиги, бу йилларда республикамиз саноати ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бетўхтов юбориб турганлигини ёритишга ҳам алоҳида эътибор беришлари керак.

Бундан ташқари, мустақил ишда уруш йилларида Ўзбекистон саноатининг фронтга 2090 самолёт, 173,2 авиамотор, 2318000 авиабомба, бир неча миллионлаб снаряд ва бошқа турли хилдаги қурол—аслаҳалар етказиб берганлигини, меҳнаткашлар эса, давлатга 1 млн. 806 минг тонна жун, 5 01 минг тонна мева узум ва бошқа маҳсулотлар етказиб бериб, ғалабага ўзларининг беқиёс ҳиссаларини қўшганликларини фахр билан ёритишлари зарур.

Шунингдек, бу масала ёритилаётганда талабалар Ўзбекистон меҳнаткашларининг душмандан озод қилинган ҳудудлар халқига халқ хўжалигини тиклашда кўрсатган жуда катта ёрдамни ҳам эътибордан четда қолдирмасликлари керак. Масалан, озод этилган районларга Ўзбекистон 2 мингдан ортиқ трактор, автомобил, қишлоқ хўжалигига машиналар юборди. 40 минг юк ташувчи ва 3,5 минг пассажир вагонлари қурилишига материаллар ва бошқа жиҳозлар билан ёрдам берди. Украинага 8 мингдан ортиқ от

ва ҳукиз, 170 минг қуй ва эчки юборди. Талаба шунга ухшаш мисолларни курсатиши мақсадга мувофиқ. Ҳар сафаргидек талаба ушбу саволни ҳам якуний фикрлар билан хулосалайди.

Режанинг 4—саволига жавоб тайёрлашда талаба, шунга эътибор бериши керакки, юқорида баён этилган фикрлардан, маълумотлардан келиб чиққан ҳолда, халқлар бошига чексиз кулфат ва офат солувчи уруш балоси ҳар қандай давлат ва халқ учун, жумладан, мустақил Ўзбекистоннинг тинч ривожини учун ҳам катта хавф эканлигини яна бир бор таъкидлаб ўтиш шарт. Бу ўринда халқаро ҳамжамиятда тинчликни сақлаш, уруш хавфини олдини олиш соҳаларида Ўзбекистон ҳукуматининг фаол иштироки, Президент И.Каримовнинг бу йўналишда олиб бораётган оқилона ҳаракати ҳақида, шунингдек, инсонларнинг тинч, хотиржам ҳаёти ва меҳнатини бузаётган ҳолатлар халқаро терроризм, наркобизнес, ақидапарастликларга қарши курашлари ҳақида ишда аниқ фикрлар кўрсатилиши зарур. Бу ҳақидаги фикрларни ёритишда талаба И.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...» асаридagi ва «Ўзбекистоннинг янги тарихи» китобининг 3—жилдидаги маълумотлардан фойдаланиши мумкин. Сўнг 4—саволни ҳам хулосалаш керак бўлади. Режадаги саволлар жавобларидан келиб чиққан ҳолда ишнинг хулоса қисмида умумий, якуний фикрлар баён этилиши керак. Урушнинг инсон учун катта сабоқ эканлиги, тараққиёт, инсон ҳаётининг ашадаш кушандаси эканлиги, шунингдек, ҳар бир онгли инсон ер юзидa тинчликни сақлаш, мустаҳкамлаш энг муҳим масалалигини, уни авайлаб—асраш эса ҳар бир кишининг

бурчи ва вазифаси эканлигини талаба алоҳида таъкидлаб,
сўнг мустақил ишга якун ясайди.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. — Т.: Ўзбекистон, 1995.
2. Ўзбекистон ССР тарихи. 4 — том. — Т.: Фан, 1971.
3. Охунбобоев Й. Танланган асарлар. — Т.: Ўзбекистон, 1995.
4. Каримов Ш.К. Ғалабага қўшилган ҳисса. — Т.: Ўзбекистон, 1990.
5. Экономическая история Советского Узбекистана. — Т.: Фан, 1996.
6. Шамсутдинов Р. Ўзбекистонликларнинг Сталинград жангларида фашизм устидан қозонилган ғалабага қўшган ҳиссаси. (1941 — 1945) — Т.: Фан, 1996.
7. Пулатов И. Буюк ғалабада Ўзбекистон ҳиссаси. — Т.: Ўзбекистон, 1974.
8. Муаллифлар жамоаси. Улуғ Ватан уруши. — Т.: Ўзбекистон, 1987.
9. Ўзбек совет энциклопедияси. Ҷ. СЭ бош редакцияси. — Т.: 1979.
10. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2 — жилд. — Т.: Шарқ, 2000.
11. Саноқ ва сабоқ. (Қирғинлар ҳақида). «Хуррият» газетаси, 20 май, 2002.
12. Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Университет», 2003.

ХII Мустақил иш мавзуси:

Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асосларининг шаклланиши

Аввало, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, "Ўзбекистон тарихи" фанида бу мавзу алоҳида ўрин тутадиган ва унинг ўрганиш муҳим сиёсий, тарбиявий аҳамиятга эга. Чунки ўз мустақиллигини қўлга киритган ҳар қандай халқ сингари Ўзбекистон халқининг истиқболи ҳам кўп жиҳатдан унинг келажакда барпо этадиган давлатнинг қандайлиги, унинг тамойиллар асосида тузилиши ва қандай мақсадларни ўз олдига қўйишига боғлиқдир. Бир сўз билан айтганда, халқимизнинг мустақилликдан кутган барча эзгу орзу-ниятлари ана шу тузилиши керак бўлган давлат ва унинг фаолияти билан чамбарчас боғлиқдир. Юртимизда истиқбол буюк ва қудратли демократик давлатни барпо этиш жамият аъзолари олдига турган асосий ва бош вазифадир. Президент И.Каримов бундай деб таъкидлаган эди: «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат, бу — мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу — инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъий назар, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир» (Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура, 1 жилд).

Бу давлатнинг бош мақсади Ўзбекистондаги барча фуқароларнинг турмуш фаровонлигини, сиёсий — ижтимоий ва маънавий ҳаёт тарзини эркин танлаб олишини кафолатлайди. Шунингдек, жамиятимизда демократик бошқарувни янада ривожлантириш мақсадида халқнинг ўз-

Ўзини идора қилишини кучайтириш ниятида маҳаллаларнинг ўрни ва роли ошириб борилмоқда, маҳалла йиғинлари ва оксоқоллар кенгашининг ҳуқуқлари ҳамда ваколатлари кенгайтирилди. Бу ҳолатларнинг бари эса Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ҳамда фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш томон қўйилаётган дастлабки одимлардир. Бу мавзу бўйича талабаларга қуйидаги режа асосида мустақил иш тайёрлашни тавсия этган бўлардик.

Режа:

1. Кириш.

2. Асосий қисм:

а) Демократиянинг моҳияти, унинг асосий белгилари ва турли мамлакатларда унинг амалга оширилиши тажрибаси.

б) Фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари, бурчлари ҳамда жамият ва шахс масалаларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида акс этиши.

в) Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асосларининг вужудга келиши, унинг сиёсий, ижтимоий аҳамияти.

г) Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этилишининг келажак вазифалари.

3. Хулоса.

Режанинг кириш қисмида талаба мустақил ишни Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишдек шарафли, лекин масъулиятли, улкан вазифани амалга оширишга сабабчи бўлган энг олий воқеа — Ўзбекистоннинг ўз мустақиллигини қўлга киритувининг бебаҳо аҳамияти ҳақида бошлагани маъқул, деб ўйлаймиз.

Чулки, ҳақиқатан ҳам мустақиллик ўлкамиздаги барча соҳа ва йуналишлар бўйича ислохотлар, ўсишлар, юксалишлар, ўзгаришларнинг асоси ҳисобланади. Шунингдек, ишнинг кириш қисмида мустақиллиги — мизнинг дастлабки пайтлариданоқ ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишга бағишланган ислохотлар ўтказила бошлаганлиги ва уларнинг асоси бўлиши — Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши жараёнлари ҳамда бу қомусий ҳужжатнинг давлатимиз ва халқимиз манфаатларига хос хусусияти, моҳияти ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш ва шу билан кириш қисмига якуни ясашни маслаҳат берамиз.

Режадаги 1 — масалани тайёрлашда талабалар демократия грекча сўз бўлиб, «Демос» халқ, «кратос» ҳокимият, яъни халқ ҳокимияти маъносини билдиришига, онгли тараққиёт даврида аҳолининг меҳнаткаш қатлами ҳар доимо демократия учун интилиб, курашиб яшаганлигига, демократия давлат қурилишининг асосий тамойили сифатида турли даврларда, турли мамлакатларда турлича тушунилганлигига эътиборни қаратишлари лозим.

Қадимда «демократия» деганда халқнинг давлатни бошқариш — даги бевосита иштирок этиши тушунилган бўлса, унинг асосий белгилари сифатида тенг ҳуқуқлилиқ, куч ишлатиш ва зулмнинг йўқлиги, мансабларга сайланишда адолатлилиқ, сайланган киши — ларнинг зиммасидаги масъулият, давлатнинг муҳим масалаларини халқ йиғинларида бамаслаҳат ҳал этилиши тушунилган.

Юқорида қайд этилганидек, жамиятни демократик ўлчовлар асосида қуриш учун кураш инсоният тараққиётининг дастлабки даврларидан бошланиб, то бутунги

қуида ривожланган мамлакатлардаги давлат қурилиши ва бошқарувиининг асосий тамойилларига айланганлигига қадар жуда кўп бўҳронларни, қонли курашларни босиб ўтди.

Режадаги бу масалага жавоб ёзишда биз талабалар эътиборини яна бир томонга қаратишни истар эдик — ки, у ҳам бўлса, жамиятни демократик асосда ташкил этишда давлат роли бениҳоят катталигидир. Лекин, ҳар қандай давлат ҳам ўз ички тизимида демократияни таъмин этавермайди. Демократияни таъмин этиш ёки этмаслик давлат типига, бошқарув шаклига, усулига боғлиқ. Масалан, давлат шакллари — монархия, Республика, демократик ва автократик кўринишларда бўлиши мумкин. Монархик давлатда демократик тамойиллар мутлақо шаклланмайди ҳам, ривожланмайди ҳам. Айни вақтда, ушбу саволга жавоб тайёрлашда талаба шуни ҳам эътиборга олиши зарурки, демократик жараёнларни индивидуализм фалсафасига таянувчи, кескин инқилобий ўзгаришларга мойилроқ бўлган Ғарб намунаси ҳар доим ҳам Ўзбекистон шароитига мос келавермаслиги мумкин. Чунки, Шарқ фалсафаси ва ислом таълимотларини акс эттирувчи ахлоқ — одоб нормалари, ҳамжиҳатлик ғоялари ва жамоатчилик фикрларининг устуворлигига таянувчи «Шарқона демократия» қадриятлари Ўзбекистон учун кўпроқ қўл келишини ҳам назарда тутишга тўғри келади. Ушбу ҳолатларни таърифлаш талабадан албатта ўзига хос моҳирлик ва маҳорат талаб этади. Бу уринда талаба юртимизда биз кўзлаган жамиятни барпо этишда ўзга юртлар тажрибасининг энг ижобий томонларидан фойдаланиш лозимлигига кўпроқ урғу бериши керак.

Режадаги 3 — масалани мустақил ўрганиб, ёритишда талабалар Ўзбекистон давлат мустақиллигини қўлга киритгач, республиканинг сиёсий тизимида рўй берган жиддий ижобий ўзгаришлар, яъни ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш борасида амалга оширилган кенг қўламдаги ишларга алоҳида эътибор беришлари зарур.

Бунда талаба 1991 йил 31 август куни Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг «Давлат мустақиллиги ҳақида» қонунини қабул қилинганлигига, унда Ўзбекистоннинг мустақил демократик давлат сифатида тузилиши, унинг таркибий қисмлари ҳамда ҳуқуқлари ва ваколатлари баён этилганлигига, 1991 йилнинг 29 декабрида эса, мустақиллик ҳақида умумхалқ референдуми ва президент сайлови ўтказилганлигига, уларнинг ижобий натижалари — га, Олий мажлис, Вазирлар Маҳкамаси, суд ҳокимиятидан иборат ҳокимият органларининг тузилишига оид вазифаларнинг белгилаб берилганлигига эътибор бериши шарт. Шунингдек, мамлакатимизда президентлик бошқарувининг, унинг вилоят ва туманларида эса, ҳокимликлар ташкил этилиб, уларнинг вазифалари белгиланиб берилганлиги ва бошқа масалаларга алоҳида аҳамият беришлари керак.

Мустақил ишда истиқлол йилларида мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат, фуқаролик жамиятини қуришга қаратилган кенг ислохотларнинг амалга оширилаётганлиги, унинг далили сифатида Олий мажлиснинг суд, прокуратура тўғрисида қабул қилинган қонуларини, икки палатали парламентни тузиш ва республиканинг конституциявий ваколатини етти йилга чузиш тўғрисидаги ўтказилган

умумхалқ референдуми мазмуни ва натижаларини еритиши ишнинг қимматини янада оширади.

Айни вақтда, ушбу ҳолатларни таърифлашда талаба давлатимизда кўппартиявийлик тизими ҳақида, фаолият юргизаётган партиялар, уларнинг иш жараёнлари, мақсадлари ҳақида қисқача бўлса ҳам маълумот бериб ўтиши шарт, деб ҳисоблаймиз. Негаки, ҳуқуқий демократик давлат талаб ва эҳтиёжларидан бири кўппартиявийликнинг мавжуд бўлиши эканлигини талаба унутмаслиги керак. Бу ҳолат ҳам демократиянинг бир муҳим қиррасидир. Шунингдек, саволни мустақил урганишда талабалар ҳуқуқий, демократик давлат бирор бир синфнинг диктатурасини, айниқса давлатни бошқаришда бюрократик ҳокимиятни рад этишни таъминлайдиган сиёсатта асосланишини, ҳуқуқий демократик давлат ҳеч қандай куч ишлатмасдан, тинч ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш йўли билангина қурилиши мумкинлигини, айни вақтда, бу давлатда барча қонунлар амалда катта кучга эга бўлиши кераклиги қамда бу қонунлар олдида халқнинг барча қатлами тенг эканлигини таъкидлаб ўтишлари ҳам талаб этилади.

Бу ўринда талаба, қисқа бўлса — да, Ўзбекистон ҳукумати олиб бораётган ички ва ташқи сиёсати, юртимиз халқларининг мустақиллик йилларидаги ҳаётидаги туб ўзгаришлар, шунингдек, турли соҳаларда жаҳон ҳамжамиятига кириб бориб, ўзига хос ўрин ва мавқега эга бўлаётганлигини ва булар, албатта, Ўзбекистонда барпо этилаётган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асосларининг ижобий натижалари эканлигини ҳам баён қилиб ўтиши мустақил иш мазмунини янада бойитади.

Шунингдек, ушбу саволга жавоб тайёрлашда талаба бу жамиятнинг мамлакат равиши, халқ фаровонлиги ва порлоқ келажаги учун қандай даражада аҳамиятли эканлигини баён этиш билан саволга яқин ясайди.

Режадаги 4—масалага тайёргарлик кўришда, зарур маълумотларни ўрганишда ва баён этишда ўзинга хос томонлари мавжуд. Чунки талаба, мазкур саволга жавоб ёзишда ўзининг шахсий мулоҳаза, таклиф ва тавсиялари билан ҳам ўз фикрларини бериши мумкин. Бу ҳолат эса, албатта, талабани фикрлашга, уйлашга, таҳлил этишга, қийёслашга, тўғри хулоса чиқаришга ўргатадиган ёрқин кўринишдир.

Ушбу саволга жавоб тайёрлашнинг яна бир томони шундаки, бунда талаба мустақиллигимизнинг 15 йиллик тажрибаларига хулоса ясай билиши ва ўтган йиллар давомидаги ютуқ ва камчиликлардан онгли равишда қийёсий яқинлар вужудга келтириши ҳамда улар асосида зарур, фойдали таклифларни ҳам баён этиши мумкин. Юқоридаги маслаҳатларга асосланган ҳолда талаба 4—масалага ҳам мазмунли яқин ясайди.

Мустақил ишнинг хулоса қисмида ҳар сафаргидек барча саволларга жавоблар умумлаштирилади. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асослари бўлиш воқеалардан мисол ва далиллар келтириш билан мустақил ишга асосий яқинни баён этади. Сўнг, албатта, фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини кўрсатиши керак.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1 – жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И.А. Биздан озода ва обод Ватан қолсин. 2 – жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Озода ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8 – жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
4. Рафиқов Ғ., Баҳодиров О. ва бошқалар. Теория и практика строительства демократического общества в Узбекистане. Курс лекций. – Т.: 2001, стр. 39 – 51.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3 – китоб. – Т.: Шарқ, 2000.
6. Жўраев Н., Файзуллаев Т., Усмонов Қ. Ўзбекистон тарихи (11 – синф). – Т.: Шарқ, 1998.
7. Каримов Ш., Турсунов И., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи 3 – китоб. – Т.: Шарқ, 1997.
8. ЎзР. Олий Мажлиси IX сессияси материаллари. «Ўзбекистон овози» газетаси 2002, 30 – 31 август.
9. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 1992.
10. Ўзбекистон тарихи. – Т., «Университет». 2003.

ХIII Мустақил иш мавзуси:

Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиёти

Ўтган XX асрнинг, айниқса, охириги йилларида дунё миқёсида талайгина кутилмаган сиёсий — ижтимоий иқтисодий — техникавий ўзгаришлар руи берди — ки, улар аввалги ўтган юз йилликлардан кескин фарқ қилади. Жаҳонга мутлақ ҳокимликнинг даъвогари бўлиб чиққан СССРдек улкан бир жамият давлат сифатида ҳам парокандага учради ва парчаланиб кетди. Маданий услубда зўравонлик ва тазйиқларга асосланган коммунистик фирқа ва унинг мафкураси бутунлай юз тубан кетди. Собиқ СССР таркибидаги иттифоқдош жумҳуриятлар, жумладан, Ўзбекистон ҳам мустақил давлат мақомини олишга муяссар бўлди.

Мустақиллик, унинг бебаҳолиги, тарихи, таъриф — тавсифи ҳақида долзарб фикрларимиз ниҳоятда куп. Лекин биз бу фикрлардан узоқлашмаган ҳолда асосий мавзуимиз ҳақидаги фикрларга зътиборимизни қаратсак. Албатта, Ўзбекистон ҳукумати ва унда яшаётган халқларнинг олдидаги, зиммасидаги энг шарафли, лекин масъулиятли ҳамда заҳматли бурч ва вазифа — мустақилликни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлашдан иборат. Хусусан, бу вазиятда мамлакатни иқтисодий — сиёсий, ижтимоий — маданий, маънавий томонлардан тўғри ривожланиш йўлига солиб олиш энг муҳим аҳамият касб этади. Мавзуимиз айнан шу йўналишларнинг асосийларидан бирига, яъни мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидан шу кўнларгача иқтисодий соҳаларда эришган ютуқлар ва муаммолар ҳақидаги маълумотларни ёритишга бағишланган.

Ушбу мавзуни урганиш учун 4 соат ажратилган бўлиб, талабаларга шу мавзуда мустақил иш тайёрлаш учун куйидаги режа саволларини тавсия этган бўлардик.

Режа:

1. Кириш.

2. Асосий қисм.

а) Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларидаги иқтисодий ислохотлар ва ўзгаришлар.

б) Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтиш йўли.

в) «Ўзбек модели»нинг моҳияти. Куп уқасди иқтисодиётнинг шаклланиши. Бозор инфратузилмасининг вужудга келтирилиши.

г) Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш вазифалари.

3. Хулоса.

Аввало, талабалар шу мавзуни ёритиш учун тавсия этилган адабиётлар ва шу мавзуга доир бошқа манба ва маълумотларни яхшилаб ўзлаштириб олишлари ниҳоятда зарур. Чунки мустақилли — гимизнинг ўтган қисқа йиллари ичида иқтисодий соҳада бир неча ўн йилларга татиғулик ишлар амалга оширилди — ки, уларни ушбу мус — тақил ишда тартиб билан, шошмасдан баён этишга тўғри келади.

Мустақил ишнинг кириш қисмида ҳали мустақиллигимизга эришмасимиздан аввалроқ, Президент И.Каримов томонидан Ўзбекистоннинг бозор муносабатлари йўлини қатъий танлагани ҳақидаги даъватлар, ҳаракатлар ҳақидаги маълумотлар келтирилгани маъқул. Чунки мустақиллик йилларида амалга

оширилган ва оширилаётган иқтисодий ислохотлар, уларнинг ижобий натижалари асослари, пойдевори уша дастлабки даврда қўйилган эди. Шунингдек, кириш қисмида шуни яна алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, Республикамизда иқтисодий ислохотларни ўтказишда тубдан янгича ёндашувни, бунда сифат жиҳатидан янги вазифалар ҳамда шароитларни, амалий тажрибани ҳисобга олишни, асосан, ўз кучига таянишни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда эди.

Шу билар бир қаторда талаба кириш қисмида Ўзбекистон ўтмишини, ҳозирги кун ва келгуси тараққиётига тўла—тўқис мос келадиган мулаққо янги андоза, ўзига хос йўли, шу жумладан, иқтисодий ривожлантиришнинг ҳам ўзига хос, янги давр талаблари даражасидаги йўли зарурлигини кенгроқ кўрсатиб ўтиши керак. Шундан сўнг талаба кириш қисмидаги фикрларига қисқача яқун ясайди ва режадаги асосий қисмнинг 1 масаласига жавоб ёзишни бошлайди.

Режанинг 1—масаласи Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки даврларидаги иқтисодий ислохотлар ва улар асосида амалга оширилган илк ютуқлар, ўзгаришлар баёнига бағишланган. Талаба бу масалани ёритишда кўпроқ Ўзбекистон президенти ва ҳукумати томонидан иқтисодий соҳаларга тааллуқли бўлган дастлабки қабул қилинган қарорлар, фармонлар, қоидаларни номма—ном келтириши ва уларнинг моқияти ҳақида қисқача бўлса ҳам тўхтаб ўтишига тўғри келади. Чунки бу қоида, қарор, фармонларнинг бари маълум бир мақсадларда қабул қилинганлиги табиийдир.

Масалан, бу уринда талаба Ўзбекистондаги туб ислохотларнинг асосчиси Ислон Каримов эканлиги ва унинг

барча соҳаларда ислоҳотлар утказилиши борасидаги саъй-ҳаракатлари ҳақида қисқача тўхталиб ўтишни керак. Сўнгра эса иқтисодийетни йўлга қўйишга бағишланган қўйидаги қонун—қондалар эслатиб ўтилади: 1992 йил февралда Давлат мулкани бошқариш ва хусусийлаштириш Давлат қўмитаси таъсис этилгани, 1991 йил ноябрида Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши сессиясида «Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши, 1994 йил январиди эса «Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора—тадбирлари» тўғрисидаги фармон, «Банклар га банк фаолияти тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги каби иқтисодийет ривожига доир бир неча унлаб қарор, фармонлар шулар жумласидандир.

Сўнг эса талаба юқорида номлари тилга олинган қарор, қонун ва фармонлар асосида Республикамизда амалга оширилган ишлар, ўзгаришлар, дастлабки ютуқлар ҳақида бир нечта мисоллар келтириши зарур. Чунки мисолларсиз бу фикрлар шунчаки оддий гаплар бўлиб қолиши мумкин. Талаба, шунингдек, 1991 йил 12 августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида Давлат Солиқ органлари ҳақида»ги қарор ва унинг изоҳи ҳақида ҳам қисқача тўхталиб ўтиши жоиздир. Шундан сўнг талаба 1—масалага хулоса ясаб, 2—масалага тайёргарлик кўриши мумкин.

Режанинг 2—масаласи Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтиш йўли, «Ўзбек модели»нинг моҳияти, деб аталиб, бу савол жавобларига бир оз кўпроқ тўхталиш талаб этилади. Чунки бу саволда мавзу маъносининг энг муҳим томонлари ёритилади. Талаба ушбу масалани ёритишда,

аввало, бозор муносабатлари еки бозор иқтисодиёти деган тушунчалари кенг, аниқ изоҳ бериши лозим. Бу ўринда унинг икки хил йўналиши ёки тури мавжудлиги, яъни биринчиси, тартибсиз, стихияли ривожланувчи бозор иқтисодиёти ва иккинчиси, тартибга солинган, бошқариладиган бозор иқтисодиёти эканлигига таъриф бериб ўтилиши мустақил иш мазмун-моҳиятини янада бойитади.

Шунингдек, талаба бозор иқтисодиёти ҳозирги кунда дунёда иқтисодиётнинг бош шаклига айланганини ҳам таъкидлаб ўтиб, унинг кўринишлари, муҳим сифат белгилари ҳамда хусусиятларини баён этиб бериши керак. Бу белгиларни талаба «Ўзбекистон тарихи» (11 – синф) китобининг 187 – 188 бетларидан ўзлаштириши мумкин. Шу ўринда ҳудудимизда бозор муносабатлари қадимдан шаклланиб келганлиги ва салкам 3 минг йиллик тарихга эга бўлган дунё миқёсидаги Буюк савдо (ипак) йўли йўналишлари ҳам қадимдан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудидан ниҳоятда гавжум шаклда ўтганлигини талаба фахр билан тилга олиб ўтиши муҳим аҳамиятга эга.

Шундан сўнг Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтишнинг ўз йўли ишлаб чиқилганлиги ҳақида фикр бундириб, унинг асосий қоидалари И.Каримовнинг «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзинга хос йўли» номли асарида ва бошқа ҳукумат ҳужжатлари ҳамда қабул қилинган қонунларда баён этиб берилганлигини кўрсатиб ўтиши керак. Талаба яна шуни қўшимча қилиши керак – ки, ҳудудимизда аввалги тузумдан мерос бўлиб қолган муаммолар, иллатлар, бошқарувнинг маъмурий – буйруқбозлик услуби, директив режалаштириш, издан чиққан молиявий ҳолат, нарх –

наво тизими, ўғрилиқ, зино, порахўрлик каби қатор иллатлар маълум вақтгача асосий мақсадларимизни амалга оширишда, тўғри йўлга солиб олишда тўсиқ бўлиб туриши мумкинлигини ҳам назарда тутишимиз кераклигини эслатиб ўтиши зарур, деб ҳисоблаймиз.

Ушбу масалани ёритишнинг яна бир муҳим томони шунда — ки, талаба Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтиши йўлида алоҳида уринга эга бўлган 5 та тамойил ҳақида махсус тўхталиб ўтиши зарур. Бу уринда И.Каримов томонидан ишлаб чиқилган тамойиллар нафақат республикамызда, балки халқаро жамоатчилик томонидан ҳам маъқулланганлигини таъкидлаш билан бир қаторда, 5 та тамойилнинг ҳар бирига аниқ изоҳ бериб ўтиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Чунки 5 та тамойилнинг мақсад, мазмун — моҳияти барчага маълум ва тушунарли бўлиши шартдир.

Режанинг 2 — масаласида, шунингдек, талаба иқтисодий ислохотлар стратегияси ва ҳуқуқий асослари яратилишига ҳам эътибор бериши аҳамиятлидир. Бу уринда талаба иқтисодий ислохотларнинг асоси бўлмиш 6 та йўналишдан иборат вазифаларни баён этиб бериши керак. (Ўзбекистон тарихи (11 — синф) 192 — 193 бетлар). Шунингдек, иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишларини назарий жиҳатдан асослаб берилганлиги ва уларнинг 7 та йўналишини (ўша китоб, 193 — 194 бетлар) кўрсатиб ўтиш муҳимдир.

Айни вақтда талаба иқтисодий ислохотлар жараёнини давлат — ҳуқуқий жиҳатдан бошқаришнинг яхлит тизими таркиб топганлигини ҳам таъкидлар экан, Президент ҳузурида махсус иқтисодий ислохот гадбиркорлик ва чет эл инвестициялари бўйича идоралараро кенгаш тузилганлигини

айтиб ўтиши лозим. Шунингдек, иқтисодий соҳага доир бўлган 100 дан ортиқ қонунлар қабул қилинганлиги ва шулар асосида 5 та йўналиш вужудга келтирилганлиги ҳамда улар мазмунининг баён этиб берилиши масала мазмунининг тулиқ ёритилишида алоҳида ўринга эга. Шундан сўнг талаба 2-масалага яқуний фикрлар билдириши мумкин.

Мустақил иш режасининг 3-саволига, яъни, кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш масаласига келганда, аввало, фикрларни унинг асоси бўлиш мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларидан бошлаш аҳамиятлидир. 1992 йилда тузилган ва 1994 йилда такомиллаштирилган Давлат қўмитаси зиммасида ана шу вазифалар турарди.

Талаба хусусийлаштириш ва тадбиркорликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосини вужудга келтириш мақсадида Олий Мажлис таркибида янги иқтисодий ислохотлар ва тадбиркорликни ривожлантириш Қўмитаси тузилганлиги ва унинг фаолияти ҳақидаги маълумотлар таърифини баён этиши керак.

Талаба ушбу масалада 1994 йил охирларигача қандай натижаларга эришилганини рақамлар билан аниқ кўрсатиши керак. Дастлаб кичик корхона ва ташкилотлар, квартиралар ва бошқалар, кейинги босқичда эса йирик корхоналарнинг давлат тасарруфидан чиқарилиши рақамли натижалар билан кўрсатиб ўтилиши зарур. Бу ишларнинг қулай ва фойдали, имтиёзли томонларини ҳам изоҳлаб бериш керак. Давлат мулкани хусусийлаштириш натижасида мамлакатимизда кўп укладли иқтисодиёт ва ўрта мулкдорлар синфи вужудга кела

бошлаганини кенгроқ баён этиб берилса, ишнинг моҳияти янада аниқ кўринади.

Шу ўринда талаба юртимизда тадбиркорликни ривожлантириш Республика Палатаси ва унинг жойлардаги бўлимлари фаолиятини, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш маркази тузилганини кенгроқ баён этиши керак. Талаба ушбу йўналишлар бўйича ўтган йиллар давомида эришилган ютуқлар, натижаларни рақамлар ёрдамида изоҳлаб бериши мақсадга мувофиқ. Сўнг талаба шу саволнинг давоми бўлмиш бозор инфратузилмасини шакллантиришга доир маълумотлар баъзига ўтади.

Аввал бозор инфратузилмаси тушунчасини оддий, содда тарзда изоҳлаб бериш керак ва шу қаторда ушбу жараён ҳам бирданига амалга оширилмаслигини таъкидлаш жоиз. Бу ўринда республика иқтисодиётида давлат буюртмаси ўрнини маҳсулотларни эркин нархларда харид қилиш ҳолатлари эгалланганлиги, биржа тизимлари, кўчмас мулк, кредит ресурслари, акциядорлик жамиятлари, меҳнат биржалари, шунингдек янги валюта (сўм) жорий этилиши, айни вақтда солиқ сиёсатини такомиллаштиришга қаратилган чора — тадбирлар, Солиқ қўмитаси фаолиятини конунлар билан мустаҳкамлаб борниш ва шу каби ислохотлар бозор инфратузилмаси вужудга келишига асос булганлигини талаба аниқ мисоллар ва рақамлар билан баён этиши лозим.

Шундан сўнг 3—масала жавобларига хулосалар ясаш керак ва режанинг 4—масаласига жавоб тайёрлашга ўтиш мумкин. Мамлакатда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг ўзига хос мақсад ва вазифалари мавжудлиги табиийдир. Талаба ана шулар ҳақида фикр

билдирар экан, энг муҳим томонларидан бири булгани — Ўзбекистон ҳам бошиқа ривожланган мамлакатлар қаторига жаҳон ҳамжамияти таркибига фаол қўшилишга астойдил ҳаракат қилаётгани, куплаб соҳалар бўйича ўз маҳсулотларини импортга чиқариш лаёқатига, қудратига эга бўлиб бораётгани ҳақидаги ҳолатларни назарда тутиши керак.

Шу ўринда, талаба мустақиллик йилларида Ўзбекистонда барпо этилган завод — фабрика — комбинатлар, ишлаб чиқариш корхоналари, шунингдек, мамлакат қишлоқ хўжалигида вужудга келган иқтисодий технологиялар, хорижликлар билан қурилган неча — неча ўнлаб қўшма корхоналар, жумладан юртимизда автомобиль ишлаб чиқаришнинг кенг йўлга қўйилгани ҳақида қисқача бўлса ҳам тўхталиб ўтиши мақсадга мувофиқдир. Улар фаолиятини янада чуқурлаштириш, такомиллаштириш вазифаларни эса давлатимизни халқаро йирик иқтисодий бирлашмалар, ташкилотлар таркибига киришига, ҳозирги кунда бир неча ўнлаб давлатлар билан турли соҳаларда савдо муаммолари йўлга қўйилишига асос бўлиб бораётганлигини талаба кенгроқ ёритишга ҳаракат қилиши керак. Ана шу фикрлардан сўнг талаба 4 — савол жавобларини якунлаши мумкин.

Шундан сўнг режанинг хулоса қисмида талаба ҳар тўрт саволга берилган жавоблардан келиб чиққан ҳолда, уларни умумлаштирадиган ва айни вақтда мамлакатимиз иқтисодиётида сўнгги йилларда эришилган ютуқларга қисқача тўхталиб, мустақил ишга хотима бериши мумкин бўлади.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш йўлида. — Т.: «Ўзбекистон», 1995.

2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий – ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Асарлар. III жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.

3. Каримов И.А. Биздан озода ва обод ватан қолсин. – Т.: Ўзбекистон, 1994.

4. Каримов И.А. Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан яратамиз. Асарлар. VII жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1999.

5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 1999.

6. Ўзбекистон мустақиллик йилларида. – Т.: Ўзбекистон, 1996.

7. Ўзбекистон Республикаси. Қисқача справочник. – Т.: Ўзбекистон, 1996.

8. Каримов Ш., Турсунов И., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи, III китоб. – Т.: Шарқ, 1997.

9. Ўзбекистон тарихи. – Т.: «Университет», 2003.

10. Ўзбекистон тарихи. 11 – синф учун. – Т.: Шарқ, 2000.

11. Ўзбекистоннинг янги тарихи. III жилд. – Т.: Шарқ, 2000.

XIV Мустақил иш мавзуси:

Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг маънавий — маданий тараққиёти

Ўзбекистон Президенти И.Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» китобида «Ўзбекистоннинг миллий — маданий жиҳатдан ғоят ранг — баранглиги, миллий ўзлигини англаш ва маънавий қайта тиклашнинг кучайиб бориши билан узвий бирлиқни, жамиятни янгилаш, уни очиқ жамиятга айлантириш учун қудратли омил бўлиб хизмат қилади ва республиканинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш учун қулай шароитларни вужудга келтиради», деб кўрсатган эди.

Ҳақиқатан ҳам, Ўзбекистон ижтимоий — сиёсий ҳаётида маънавий янгиланиш жараёнини амалга оширмасдан мустақилликни ҳар томонлама мустаҳкамлаш учун халқни сафарбар қилиб бўлмаслигини ҳаётнинг ўзи кўрсатди. Мустақиллиkning ўтган йиллари давомида маънавий соҳада юз берган ўзгаришларнинг энг муҳими, халқнинг узоқ йиллар мобайнида тўплаган тарихий, маънавий — маданий меросига эътиборнинг кучайиши ҳамда тикланиши бўлди. Маданий мерос, олис ўтмишни ўрганмасдан туриб истиқболни белгилаб бўлмайди, албатта. Айни вақтда бу фикрлар маънавий покланишни амалга ошириш ҳам деганидир. Яъни, Шўролар даври ғоялари, маънавияти сарқитларидан, миллий мустақиллик талабларига зид ҳолатлардан бутунлай воз кечиб, Ўзбекистон мустақиллигининг талаб ва эҳтиёжларига, халқнинг манфаатлари ва келажакни мустаҳкамлашга хизмат қилувчи маънавият ва маданиятимизни рўй — рост юксакка кўтариш.

риножлантириш даври келди. Шу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда, биз ушбу мустақил иш мавзусини ҳам мустақилликнинг утган, утаётган йилларида юртимизда маънавий — маданий йўналишларда қандай ўзгаришлар, ютуқларга эришилганини имкон даражада ёритишга бағишлашга жазм этдик. Мустақил ишни тайёрлаётган талабалар эътиборига қуйидаги иш режасини ҳамда фойдаланиш мумкин булган адабиётларни тавсия этмоқчимиз. Талаба режа саволларига ўзгартириш киритиш ҳуқуқига ҳам эгадир.

Режа:

1. Кириш. Маънавият ва маданият тушунчалари, унинг инсон ҳаётидаги муҳим ўрни.

2. Асосий қисм.

а) Мустақиллик йилларида миллий урф — одатлар, диний қадриятлар борасидаги ўзгаришлар.

б) Маданий ҳаётдаги эришилган ютуқлар, ўзгаришлар.

в) Илм — фан, таълим — тарбия, ижоднинг равнақи.

3. Хулоса.

Ҳар сафаргидек, талаба ушбу мавзуга доир материал ва маълумотлар билан синчиклаб, чуқур танишиб чиқиши ва аниқ тушунчаларга эга бўлиши лозим ва шундан кейингина мустақил ишни тайёрлашни бошлаши мумкин.

Режанинг кириш қисмида, аввало, талаба маънавият ва маданият тушунчаларини тушунарли, содда услубда изоҳлаб бериши талаб этилади. Чунки бу икки сўзнинг мазмун — маъноси, турмушимизнинг ажралмас таркибий қисми эканлиги батафсил тушунтириб берилмаса, уларнинг

бебаҳолиги, қадри пасайиши мумкин. Дарҳақиқат, бод маънавиятсиз буюк давлат қуриб бўлмаслиги барча онгли инсонларга аёндыр. Шунингдек, маданият тушунчасига таъриф беришда талаба, бу сўз инсонга зарур бўлган барча ижобий хусусиятларни ўзида мужассам этганлиги ҳамда маданият ва маънавиятга интилиш, руҳ ва онг одамзоттагина хос эканлигини қисқача баён этиши мақсадга мувофиқдир. Шу ўринда маданиятнинг ўзи ҳам иккига бўлиниши, яъни моддий маданият ва маънавий маданият тушунчалари ҳақида ҳам бир оз тўхталиб ўтилиши аҳамиятлидир. Хуллас, кириш қисмида, юқорида тавсия этилган ҳолатлар баён этилганда; сўнг, талаба режадаги асосий қисм саволларига жавоб беришга тайёргарлик кўриши мумкин.

1 — масала юртимизда маънавий қадриятлар, анъаналар ҳамда миллий ўзликни англашнинг тикланиши жараёнларини ёритишга бағишланган бўлиб, талаба ушбу хусусиятларнинг, аввало, инсон ҳаётидаги ўрни, уларнинг вужудга келиш ҳолатлари ҳақида қисқача тўхталиб, сўнг шўролар даврида юртимизда миллий қадриятлар, анъаналарга бўлган муносабат, чеклашлар ҳақида фикр билдиришига тўғри келади.

Шунингдек, мустақил ишда талаба аввалги даврда барча миллий анъаналар, қадриятларда ўша давр ҳукмрон мафкураси бўлиш коммунистик ғоя манфаатлари талабларига мос келиши, биринчи навбатда уни тараннум этиши керак бўлганлигини ва бу ҳолатлар эса ўзлгимизни англашга, миллийликка ниҳоятда зид бўлганлигини, албатта, мисоллар билан таърифлаб бериши керак. Айни вақтда ушбу кўринишлар таърифидан сўнг, мустақиллигимиз шарофати билан ўзлгимизни англашга, ўтишда топталган ва қадрсизланган бир неча юз йиллик

июли тарихга эга бўлган анъана ва қадриятларимизни тиклашга ҳамда ривожлантиришга кенг имкониятлар вужудга келганлигини баён этиб бериш керак.

Талаба 1 — масалага жавоб ёзишда қадриятлар, анъаналар таркибига нималар кириши ҳақида, бу тушунчалар ўзи нима маънога эга эканлигини, кейин эса улар халқимиз ҳаётидаги қувончлар, ташвишлар, меҳнат, орзу — ҳаваслар, қаҳрамонликлар ва бошқа ҳолатлар инфодасининг муҳим воситаси эканлигини тушунтириб беришга ҳаракат қилиши керак. Жумладан, талаба инсон ўзлигини англамай туриб, чуқур ҳис этмай туриб ҳеч қачон асосий мақсадларига ета олмаслиги ҳақидаги фикрларни ҳам айтиб ўтиши керак. Юқоридаги фикрларни талаба оддий, тушунарли услубда баён этиб бергандан сўнг 1 — масалага якун ясайди ва режадаги 2 — масалани ёритишга тайёргарлик кўриши мумкин.

Режадаги 2 — масала мустақиллик йилларида диний қадриятлар моҳиятига тўғри муносабатларнинг ҳамда миллий урф — одатларнинг такомиллашуви ҳақидаги маълумотларни баён этишга бағишланади.

Талаба, аввало, анъана, урф — одатлар ўзи нима, бу тушунчалар бир — бири билан узвий боғлиқ, лекин ҳар бири алоҳида мазмун — моҳиятига эга бўлган қадриятлар эканлигини изоҳлаб беришга ҳаракат қилиши керак. Масалан, анъана ўз табияти, хусусияти ва ҳарактерига кўра кенг қамровлидир. Дунёдаги барча миллат ва элат ўз анъаналарига эга бўлади. Анъаналарда ижтимоий ҳаёт ҳодисаларининг ҳамма қирралари, белгилари, хусусиятлари мужассамлашган бўлади.

Урф — одат тушунчаси эса анъана тушунчасидан ҳажм ва мазмун жиҳатдан бир оз кичикроқ маънода бўлади. Урф — одат

кишилар турмуши, ахлоқий ва оилавий муносабатларининг
ифодаланишга хос бўлиб, у илм-фан, адабиёт, санъат каби
иқтисодий ҳодисаларни қамраб олмайди. Талаба ана шулар
ҳақида бироз тўхталгандан сўнг, мустақиллигимизнинг утган ва
утаётган йилларида бу йўналишдаги ўзгаришларга изоҳ беришга
ўтиши мумкин. Турли хил байрамларнинг тикланиши ва
янгиларининг жорий ва таъсис этилиши, масалан, кўп минг
йиллик тарихга эга бўлган «Наврўз», «Меҳржон» каби қатор
йирик байрамлар қадр-қимматининг тикланиши ва мунтазам
нишонланишининг йўлга қўйилиши, шунингдек, касбий
байрамларнинг вужудга келиши, яъни ўқитувчи ва мураббийлар
куни, хотира ва кадрлаш кунлари ёки ҳар бир йилни ўзига
хос ном билан, яъни, "Оила йили", "Қарияларни эъзозлаш
йили" ёки "Обод маҳалла йили" каби номлар билан
белгилаш ва шу йўналишда улкан ишлар амалга оширилиши
жараёнларини талаба бир неча мисоллар билан баён этиб
бериши керак. Шунингдек, «Ҳосил байрами», «Лола сайли»
каби тадбирлар, маҳаллаларда сумалак, ҳалим каби қадимдан
тайёрланиб келаётган таомлар пиширилиб ўтказиладиган
тадбирларни таърифлашни ҳам талаба ишда эътибордан
қолдирмаслиги керак.

Юқоридагиларни баён этиш билан бирга талаба диний
муносабатларга, бу йўналишдаги ўзгаришларга алоҳида тўхталиб
ўтиши зарур. Бу ўринда, талаба шурулар ҳукмронлиги даврида
динга, хусусан, Ислом динига, унинг мазмун-моҳиятига
бутунлай нотўғри, таҳқирона муносабатда бўлиганини қисқача
айтиб ўтиши керак. Сўнгра мустақиллик шарофати билан
динимизнинг мазмуни, қадр-қимматига ижобий ёндашувлар-
нинг тикланганлигини алоҳида урғу бериб таърифлаб

беради. Бу уринда талаба мустақиллик йилларида ислом динининг муқаддас китоблари бўлмиш Қуръони Карим ва ҳадислар тўплами таржимаси ва унинг одоб-ахлоқ нормаларидан иборат мазмун — моҳиятидан халқимизнинг барча қатламлари баҳраманд этилганлиги, ҳамда дин эркинлигининг конституция қонунлари билан мустаҳкамланганлигини, албатта, таъкидлаб ўтиши керак. Жумладан, Рамазон ҳайити ва Қурбон ҳайитлари ҳар йили дам олиш кунини ва байрам деб эълон қилиниши ҳам ушбу йилларда диний қадриятларимизнинг тикланганлигига яққол мисол бўлганлигини, диний мадрасалар, Ислом Университети фаолияти ҳақида ҳам маълумот берилиши зарур, деб ҳисоблаймиз. Сўнгра талаба 2 — савол жавобларига хотима ясаши мумкин ва режанинг 3 — саволига жавоб беришга тайёргарлик кўриши керак.

3 — масалада мустақиллик йилларида юртимизда халқимизнинг маданий ҳаётида эришилган ютуқлар, ўзгаришлар ҳақида маълумотлар баён этилиши керак. Бизга маълумки, маданият тушунчаси кенг маънода қўлланилиб, жамиятнинг ишлаб чиқаришда, ижтимоий ва маънавий ҳаётда эришган ютуқлари мажмуини, шунингдек, ўқимишлилик, таълим — тарбия кўрганлилик, зиёилик ва маърифатлилик хусусиятлари йиғиндисини ҳам англатади.

Талаба бу уринда маданиятнинг 2 турга — моддий ва маънавийга бўлинишига бироз изоҳ бериб ўтиши керак. Масалан, моддий маданиятга меҳнат қуроллари, уй — жой бинолари, кундалик турмуш буюмлари, кийим — кечак, транспорт, умуман инсон томонидан яратилган, кўзга кўриниб турган нарсаларга айтилса, маънавий маданият эса ақдан ва маънан яратилан соҳалар — билим, ахлоқ, таълим — тарбия, ҳуқуқ,

фалсафа, нафосат, санъат, адабиёт, фольклор, асотиралар, дин ва шу кабиларни уз таркибига олиши баён этиб берилиши лозим. Шундан сўнг талаба мустақиллигимиз йилларида Ўзбекистонда маданият соҳасидаги ютуқлар, маданий меросни тиклашга доир маълумотлар баёнига утади.

Бу ўринда 1991 йилда А.Навоий таваллудининг 550 йиллиги тадбири ва унинг шоҳ асарларини алоҳида — алоҳида бир неча минг нусхада нашр этилиши, А.Навоий номидаги Давлат мукофотининг таъсис этилиши, А.Навоий ҳиёбонининг вужудга келиши, 1994 йилда Эса Улуғбек йили деб эълон қилиниши ва халқаро миқёсда унинг 600 йиллик таваллудининг нишонланиши ҳамда ҳар йили Ўзбекистонда Навоий, Бобур, Машраб, Огаҳий, Фурқат, Фитрат, Чўлпон, А.Қодирий, Усмон Носир кунлари ўтказилишининг анъанага айланиб қолганлиги ҳақида батафсил фикр билдириш керак. Шунингдек, талаба 1994 йил апрелда Республика «Маънавият ва маърифат» марказини ташкил этиш ҳақидаги Президент Фармони ва унинг моҳияти ҳақида ҳам изоҳ бериб ўтиши аҳамиятга моликдир. Бу ўринда юртимизда Амир Темур сиймосининг тикланиши, унинг Ватанимиз тарихидаги, жумладан, давлатчилигимиз тарихидаги ўрни ҳақида тўхталиб ўтиш билан бирга унга атаб юртимизнинг кўпгина ҳудудларида ўрнатилган маданият ёдгорликлари, ҳайкаллари ҳамда Амир Темур ва Темурийлар даври музейи каби қурилган тарихий обидалар ҳақида ҳам зарур маълумотлар ёритилиши керак, деб ҳисоблаймиз. Темур таваллудининг 660 йиллигини халқаро миқёсда Париж шаҳрида нишонланиши ҳамда бу масалага ЮНЕСКОнинг муносабати ҳақида фахр билан тўхталиб ўтишни талабага тавсия этардик.

Айни вақтда ислом оламининг юртимиздан етишиб чиққан забардаст олимлари Имом Исмоил Ал — Бухорий, Баҳоуддин Нақшбандий, Хожа Аҳрори Валий кабиларнинг таваллуд юбилейларининг кенг нишонланиши ва улар асарларининг чоп этилиши билан бирга хоклари қўйилган жойларда йирик зиёратгоҳлар барпо этилганлиги ҳақида талаба, албатта, батафсил баён қилиши керак.

Шунингдек, ушбу масалани ёритишда, миллий истиқдол ғояси тушунчаси ва уни жамият ривожигаги урнига бир озгина тўхталиб ўтилса, айтиш мумкин бўларди. Лекин, бу мавзу ҳақида алоҳида мустақил иш тайёрлаш режалаштирилган. Маданият ютуқлари ҳақида ёритилганда, талаба унинг таркибий қисми бўлган санъат соҳасидаги ютуқлар, ўзгаришларга ҳам ўз эътиборини қаратиши керак. Бу ўринда эса, «Ўзбекистон — Ватаним маним» республика кўрик танловининг мунтазам ўтказиш таъсис этилиши ва унинг аҳамияти ҳақида И.Каримовнинг 1995 йилдаги «Ўзбекистонда театр ва мусиқа санъатини янада ривожлантиришни қўлаб — қувватлаш ва рағбатлантириш тўғрисида» ҳамда 1996 йил 31 декабрдаги «Республикада мусиқий таълим, маданият ва санъат ўқув юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида»ги Фармонларга изоҳ бериб, Ўзбекистон маданияти вакиллари кўпгина хорижий мамлакатларга сафарлари ҳақида ҳам бир оз фикрлар билдирилиши керак, деб уйлаймиз. Сўнгра ушбу саволни яқунлаб, ишнинг 4 — саволини ёритишга ўтилиши мумкин.

Талаба ишнинг 4 — саволида маданият йўналишининг муҳим соҳаларидан бўлиш илм — фан, таълим — тарбия ҳамда ижоддаги ўзгаришлар, бажарилган амалий ишлар ҳақидаги маълумотларни баён этади. Талаба илм — фан ютуқлари ҳақидаги баёнида давлатимизда бир нечта академияларнинг

таъсис этилиши ва уларнинг фаолияти ҳақида, янги ташкил этилган олийгоҳлар (масалан, Ислом университети ва ҳ.к) ҳақида, шунингдек, республикамизда илм — фаннинг янада ривож учун олимлар, тадқиқотчилар, кашфиётчи — ихтирочилар ижоди учун кенг имкониятлар вужудга келтирилганлиги ҳақида қисқача тўхталиб ўтади.

Сўнг эса таълим — тарбия соҳасида амалга оширилган катта ўзгаришларни ёритар экан, барча ишлар Ўзбекистон Республикасининг «Таълим ҳақида»ги Қонун асосида амалга ошириладиганлигига урғу берилади. Қонунга кўра, ёшларимизни кенг билимли ва жаҳон андозалари талаблари даражасида ўқитиш ва тарбиялаш учун чора ва тадбирлар белгиланганлигини талаба алоҳида далиллар билан кўрсатиб ўтиши керак. Жумладан, «Умид», «Истеъдод», «Улутбек», «Камолот» жамғармаларининг мақсад ва моҳиятини ҳам бир оз ёритиш керак. Айни вақтда хорижда кўплаб ёшларимизнинг билим олаётганлиги ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак.

Юқоридагилар баёнидан сўнг ижоднинг равнақи, эришилган ютуқлар ҳақидаги маълумотларга тўхталиб, талаба бу масалада мустақиллик даври ижоди ҳам эркин, ҳеч қандай тазйиқларсиз рўй бераётганлигини таъкидлаб ўтиши керак. Бу ҳолатда, талаба ўтмишда номлари қораланиб келган М. Беҳбудий, Мунаввар қори, Фитрат, Тавалло, Чўлпон, Отажон Хошим, Абдулла Қодирий каби халқ фарзандларининг асарларини нашрдан чиқарилиши, шунингдек, ислом дунёси олимларининг асарлари билан ҳам халқимизнинг яқиндан таништириб борилиши, йирик — йирик тарихий асарлар, дарсликлар вужудга келганлиги ҳақидаги маълумотларни асосли равишда, кенг ёритиб бериши зарур. Мустақил ишнинг хулоса қисмида эса барча юқорида баён этилганлардан келиб чиққан ҳолда фикрлар умумлаштирилади.

Яна бир бор амалга оширилган амалий ишлар Мустақил Ўзбекистоннинг ривож ва равнақи учун хизмат қилишига мулжалланганлиги таъкидлаб ўтилади. Сўнг эса талаба мустақил ишни якунлаши мумкин.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Истиқлол ва маданият. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
2. Каримов И.А. Оллоҳ калбимизда, юрагимизда. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Иброҳимов И., Султонов Ҳ., Жўраев Н. Ватан туйғуси. — Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Саифназаров И. Маънавий баркамоллик ва сиёсий маданият. — Т.: Ўқитувчи, 1999.
5. Сафо Очил. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. — Т.: Ўқитувчи, 1997.
6. Ўзбекистон мустақиллик йилларида. — Т.: 1996.
7. Жўраев Н., Файзуллаев Т., Усмонов Қ., Ўзбекистон тарихи (11 — синф). — Т.: Шарқ, 1998.
8. Каримов Ш., Турсунов И., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи. III жилд. — Т.: Шарқ, 1997.
9. Ўзбекистоннинг янги тарихи. III жилд. — Т.: Шарқ, 2000.
10. Асадов Бойман. Ёшлар ва қадриятлар. — Т.: Истиқлол, 2002.
11. Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Университет», 2003.

XV Мустақил иш мавзуси:

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол ғояси ва мафкураси

Ўзбекистон истиқлолга эришгач, унинг дастлабки кунларидан бошлаб, жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва бошқа соҳалари каби маънавий — мафкуравий соҳада ҳам катта ўзгаришлар рўй бера бошлади.

Негаки олдимизга қўйган устувор вазифаларни ҳал этиш кўп жиҳатдан айнан миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини яратишимизга боғлиқ эди.

И.Каримов бир неча бор таъкидлаганидек, ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафкурасиз яшамаган ва яшаши ҳам мумкин эмас. Мафкура булмаса, ҳар қайси давлат ва жамият, қолаверса инсон ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Бошқача қилиб айтганда, халқимизнинг келажаги энг, аввало, унинг ўзига, маънавий қудратига, миллий онгининг ижобий кучига боғлиқ.

Шу боис бутунги кунда халқимизнинг барча қатламлари, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлод онгига миллий истиқлол ғояси ва мафкурасини сингдириш, шу асосда маънавий жиҳатдан мукамал инсонни тарбиялаш давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим вазифалардан бири сифатида кун тартибига қўйилмоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, биз талабаларга «Ўзбекистоннинг миллий истиқлол ғояси ва мафкураси» мавзуини мустақил ўрганиш ва у бўйича мустақил иш (реферат ёки илмий маъруза) тайёрлаш юзасидан ўзимизнинг айрим кўрсатмаларимиз, маслаҳатларимиз, йўл — йўриқ ва

мулоҳазаларимизни билдиришга ҳаракат қилиб, талабаларга ушбу мавзунин қуйидаги режа асосида ўрганишни тавсия қилдик.

Режа:

1. Кириш.

2. Асосий қисм.

а) Миллий ғоя ва мафкура ҳақида тушунча.

б) Мустақиллик ва маънавият.

в) Миллий истиқлол мафкураси — жамият тараққиётининг асоси.

3. Хулоса.

Режанинг кириш қисмида талаба асосий фикрларни миллий истиқлол ғояси ҳақида маълумотлардан бошлар экан, аввало, мафкуралар, ғоялар ҳам ўзининг куп минг йиллик тарихига эга эканлиги ва улар барча утпан даврларда, босқичларда ўзига хос кўринишда — турлича бўлганлиги ҳақида қисқача тўхталиб ўтиш керак. Масалан, инсон тараққиётининг илк даврларидаги тотемизм, анимизм, фетишизм ҳақида ёки тараққиётнинг кейинги босқичларида шаклланган хиндуизм, иудаизм, монизм, дуализм, плүрализм, идеализм, материализм каби диний, фалсафий оқимлар ёки мафкуралар ҳақида қисқача маълумот берилишини маслаҳат берардик. Чунки мафкуранинг ўзига хос тарихи ҳақида бир оз тўхталиб, кейин бошқа масалалар тўғрисида баён этишга ўтилса, мустақил иш мазмуни, моҳияти, маъносининг ечими осонлашади.

Режадаги биринчи масалани ёритишда талаба инсоният тарихи ғоялар кураши тарихидан иборат эканлигини, ғоя инсон тафаккури маҳсули бўлиб, у бунёдкор ва вайронкор

ғоялардан иборатлигини, унинг турли хил шакллари ва кўринишларга эгаллигини, бунёдкор ғоя инсон ва жамият ҳаётига маъно — мазмун бахш этадиган, уни эзгу мақсад сари етаклайдиган фикрлар мажмун эканлигини кўрсатиб ўтишга алоҳида аҳамият бериш керак бўлади. Вайронкор ғоя эса, буларнинг аксидир.

Мафкура миллий ғоядан фарқли улароқ, муайян ижтимоий гуруҳ, ижтимоий қатлам, миллат, давлат, халқ ва жамиятнинг эҳтиёжлари мақсад — муддаолари, манфаатлари, орзу — интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзида мужассам этадиган ғоялар тизими, яъни миллатни бирлаштирадиган байроқ эканлигига эътиборни қаратмоқ лозим.

Мафкура маънавият таркибига кирадиган тушунчадир. У маънавиятга нисбатан торроқ тушунча бўлса — да, доимо сиёсий, фалсафий ва юридик тизимлар қўлида қурол бўлгани учун ўзида реал куч имкониятларини жамлайди ва маънавиятга тез таъсир кўрсатиш хусусиятига эга. Бошқача айтганда, мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса, юқорида таъкидлаганимиздек, одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотади.

Мазкур масалани ёритишда, шунингдек, мафкура, муайян жамиятдаги сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадний, фалсафий қарашлар ва ижтимоий тузум инъикоси бўлиб, ижтимоий борлиқ заминиди вужудга келиши ҳамда жамиятнинг, унинг соғлом кучларини олий мақсад сари олға бошлайдиган вазифани бажаришини ҳам алоҳида кўрсатиб ўтиш зарур.

Режадаги 2 — масалани ёритишда Ўзбекистон мустақилликка эришгач халқимиз ўз миллий бойлигига (ер ости ва устидаги

бойликлари, моддий — маънавий қадриятларига) абадул — абад эга бўлганлиги, мамлакатда кўп йиллар давомида ҳукмронлик қилиб келган мафкуравий яккаҳокимлик тугатилиб, кўппартиявийлик ва гоёлар хилма — хиллигига кенг имкониятлар яратилгани, умумбашарий қадриятлар устуворлиги, инсон эркинлиги масалалари кўн тартибига энг долзарб масалалар сифатида қўйилганлигига алоҳида эътибор бериш зарур.

Ўзбекистонда миллий мустақиллик қўлга киритилгандан сўнг И.Каримов раҳбарлигида бозор муносабатларига ўтишга қаратилган ўзбек модели ишлаб чиқилиб, шу асосда жамиятнинг ҳамма соҳаларини қайта қуриш ва янгилашга қаратилган кенг қамровли стратегик мақсад ва вазифалар белгилаб олинди ҳамда уларни босқичма — босқич амалга ошириш бошланди. Белгилаб олинган бу мақсад ва вазифаларда маънавий масалаларга ҳам энг долзарб ижтимоий масала сифатида катта эътибор берилди.

Барча онгли инсон шуни яхши тушунадик, маънавий қашшоқлик мавжуд бўлган жойда албатта бойликка ҳирс қўйиш, инсонлар ўртасидаги муносабатларда меҳр — оқибатсизлик, мансабпарастлик, порахўрлик ва бошқа талайгина салбий қўринишлар илдириши ва бу жамият таназзулга юз тутиши аниқ. Ва аксинча, маънавий етук инсонлар сафи ортиб борган сари эса, жамиятда покляниш, юксалиш, тараққиёт ривожланиб боради. Шунинг учун мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришни, миллий истиқдол мафкурасини вужудга келтиришни юксак маънавийтсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Талабалар режадаги бу масалани мустақил ўрганишда Ислон Каримовнинг XII қақириқ Ўзбекистон Республикаси

Олий Кенгашининг Х сессиясида (1992 йил 2—3 июлда сузлаган нутқида) маънавий масалаларига ҳам жиддий муносабатда бўлиш кераклиги тўғрисидаги курсатмаларига алоҳида аҳамият беришлари керак. Чунки бозор муносабатларига ўтиш маънавий масаласига, мамлакат аҳолисининг маънавий даражаси ҳолатига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ бу масалага катта эътибор берила бошланди.

Режадаги «Мустақиллик ва маънавий» масаласини ўрганишда талаба, энг аввало, бугунги кунда дунёнинг мафкуравий манзараси қандай эканлиги, яъни мафкуравий курашлар кескин тус олгани, мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви ва Марказий Осиё минтақасида кечаётган мафкуравий жараёнларни мазмун моҳиятини билиб олиши зарур. Бундан ташқари, Ислом Каримовнинг одамларнинг моддий эҳтиёжларини таъминлаш билан баробар уларнинг маънавий қиёфаларини унутмаслик, маънавий инсон, халқ, жамият, давлатнинг куч—қудрати эканлиги, у йўқ жойда ҳеч қачон ривожланиш, бахт—саодат бўлмаслиги тўғрисидаги хулоса ва курсатмаларига алоҳида аҳамият бермоқликлари керак.

Бундан ташқари, режадаги мазкур масалани мустақил ўрганишда миллий мафкуранинг мазмун-моҳияти қандай, у ўзида нималарни мужассамлаштириши, қандай талабларга жавоб бериши ва, ниҳоят, мафкуранинг қарор топишида қандай хавфли иллатлар тусиқ бўлиши мумкинлиги каби саволлар атрофида ҳам мулоҳаза юритилиши зарур.

Бу ўринда талаба миллий истиқлол мафкурасининг зарур таркибий қисмлари ҳақида бир оз тўхталиб ўтишини маслаҳат берамиз, яъни, масалан, уни аввало тарихимизни

билиш, мутафаккир аждодларимиз қолдирган моддий — маънавий бебаҳо меросдан яхши хабардор бўлиш, миллий онг ва тушунча, миллий расм — русумлар, удулар, урф — одатлар, одоб ва ахлоқ маданияти ва нормалари, илм — билимни эгаллаш, дин, тарбия, эстетика ва бошқа шу қабилардан ташкил топишини ва ана шу билим ва кўриниш — ҳолатларни ўзида мужассамлаштирган одамгина маънавий баркамол бўлиши мумкинлигини таъкидлаш керак.

Шу ўринда талаба Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси ўз моҳиятига кўра халқимизнинг асосий мақсад — муддаоларини ифодаладиган, унинг ўтмиши ва келажагини бир — бири билан боғлайдиган, асрий орзу — истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар тизимидан иборат эканлигини тушуниб етиш муҳим аҳамиятта эга эканлигига ҳам алоҳида эътибор бериши керак.

Бундан ташқари, мавзуни мустақил ўрганишда ушбу мафкура қандай умуминсоний қадриятлар, демократик тамойилларга асосланади, нималардан озиқланади, унинг бош мақсади нима, умуман, қандай мақсадларга хизмат қилади, деган саволларга ҳам жавоб излаш зарур. Бу борада биз талабаларга И.Каримовнинг «Тафаккур» журнали бош муҳаррири саволларига ҳамда «Фидокор» газетаси мухбири саволларига берган жавобларини ўқиб ўрганишни тавсия қиламиз. Шунингдек, талабага миллий истиқлол мафкураси вужудга келишининг дунёвий ва диний илдиэлари, асосларининг мавжудлиги ҳамда ҳудудимизда етишиб чиққан дунёвий ва диний билимлар мутафаккирлари асарларининг ушбу масаладаги ўрни ва ролини қисқача кўрсатиб ўтишни ҳам маслаҳат берардик.

Шу билан бирга миллий истиқлол мафкурасининг асос — манбалари, нималардан озиқланишини кўрсатиб ўтиш билан бирга, бу мафкуранинг аввалги тоталитар тузум даври мафкурасидан кескин фарқларини ҳамда унинг мустақиллигимизни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришдаги улкан вазифалар ҳам кўрсатиб ўтилади.

Юқоридаги фикрлар аниқ, батафсил баён этилгандан сўнггина 3 — масала жавобига яқун яшаш мумкин.

Ишнинг хулоса қисмида эса талаба шаклланаётган миллий истиқлол ғояси мафкурасининг бугунги кун учун қандай аҳамият касб этаётганлиги борасида ҳамда ушбу мафкуранинг Ўзбекистонимизнинг ривожини ва юксалиши ҳамда жаҳон ҳамжамиятида тобора эътибор топишидаги ўрни ва роли ошиб бораётганлиги ҳақида фикр ва мулоҳазаларини умумлаштириб бериши мақсадга мувофиқдир.

Шундан сўнг ушбу мустақил иш ниҳоясига етади.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1 жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2 жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3 жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5 жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1997.
5. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. «Тафаккур» журнали бош муҳаррири саволларига жавоблар. — Т.: 1998.
6. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. «Фидокор» газетаси мухбири саволларига жавоблар. — Т.: Ўзбекистон, 2000.
7. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.: «Ўзбекистон», 2005.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллиги тантанасидаги нутқ. 2005, 8 декабр, «Халқ сўзи» газетаси.
9. Маънавият юдузлари. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги нашриёт, 1999.
10. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон, 2000.
11. Маҳмудов Тилаб. Мустақиллик ва маънавият. — Т.: Шарқ, 2000.
12. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3 жилд. — Т.: Шарқ, 2000.
13. Шодиев Н., Ғофуров З., Сиддиқов Б. Мафкура ва миллий ғоя. — Т.: Тошкент Давлат техника университети, 1999.
14. Юсупов Эркин. Истиқлол йўлида. — Т.: Фан — Руҳафзо, 1996.
15. Ўзбекистон тарихи. — Т.: «Университет», 2003.

ҲОЖИАКБАР ҲАМИДОВ
ИСМОИЛ ШОДМОНҚУЛОВ
ФАЙЗУЛЛО ЭРНАЗАРОВ

«ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ»

фанидан талабалар мустақил ишини
ташқил этиш юзасидан услубий қўлланма

Босишга рухсат этилди.....2007 й. Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$.
«Times New Roman» шрифтида терилди. Босма табоғи 60.
Нашриёт ҳисоб табоғи 9.6 Адади 300. Буюртма № 50
Баҳоси шартнома асосида.

«ТДИУ» нашриёти, Тошкент ш., Ўзбекистон кўчаси, 49-уй.
Шартнома № 50.

